

VERBLIJF IN DE TRANSITSTAD

Sarah Van de Velde
Marrije Vanden Eynde

VERBLIJF IN DE TRANSITSTAD

Sarah Van de Velde
Marrije Vanden Eynde

Promotoren: prof. dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche, dr. ir.-arch. Luce Beeckmans
Begeleiders: prof. Joachim Declerck, prof. Dirk Somers

Masterproef ingediend tot het behalen van de academische graad van
Master of Science in de ingenieurswetenschappen: architectuur

Academiejaar 2016-2017
Faculteit Ingenieurswetenschappen en Architectuur
Voorzitter: prof. dr. ir. Arnold Janssens
Vakgroep Architectuur en Stedenbouw

“De auteurs geven de toelating deze scriptie voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van deze scriptie te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze scriptie.”

“The authors grant permission to make this thesis available for consultation and to copy parts of this thesis for personal use. Every other use is restricted by the limitation imposed by copyrights, especially concerning the requirement to mention the source explicitly when referring to results from this thesis.”

Sarah Van de Velde & Marrije Vanden Eynde, augustus 2017

ABSTRACT

Deze scriptie zet de ruimtelijke verbeeldingskracht van architectuur in om een alternatieve blik op de stad voor te stellen. Een brede stedelijke evolutie wordt als opgave geadresseerd, maar vindt haar feitelijke aanleiding in de acute nood die de vluchtelingen crisis vandaag teweegbrengt.

De behoeftes van de nieuwkomer verscherpen de blik op de stad, maar hij is slechts één van de vele transitpersonaliteiten die zich daar ophouden. De stad is de plek waar niet alleen de migrant, maar ook de expat, de student, de verschoppeling en de zwerver een tijdelijk netwerk van *voorzieningen* opbouwen, en op hun beurt ook *dynamiek* veroorzaken. Zowel de dynamische als de voorzienende karakteristieken zijn eigen aan het stedelijke weefsel en moeten in balans zijn. Dat is momenteel niet altijd het geval. Deze scriptie onderzoekt hoe de notie van tijdelijkheid kan worden ingezet om het evenwicht te herstellen. Hoe is de transitruimte typologisch te benoemen en welke rol kunnen de architect en de stadsontwerper daarin spelen? Via ontwerpend onderzoek worden drie scenario's in de stad Aalst uitgetest. De hoge nood aan meer *permanente tijdelijke verblijfsruimtes* wordt daarbij ingezet als motor van stedelijkheid. Meer nog dan het ontwikkelen van nieuwe transitypologieën wil deze scriptie de migratiestroom inzetten om de stad nieuwe configuraties van collectiviteit aan te bieden.

Ontwerpend onderzoek verkent hoe tijdelijke bewoners met stedelingen ruimtes kunnen delen als *publieke interieurs*. Architectuur wordt ingezet als bemiddelaar tussen ruimtelijke claims en geeft gevoeligheden vorm die aan verschillende gebruikers eigen zijn. We bepalen inclusieve stedelijke interieurs en veranderlijke verblijfsunits. Terwijl de interieurs een aanhoudende bijdrage aan de stad leveren, kunnen units evolueren in de tijd om aan nieuwe noden tegemoet te komen. De architect moet daarvoor bemiddelen tussen programma-vragen van huidige en toekomstige gebruikers en verenigt betrokken providers en actoren. De drie verkende transitypologieën zoeken naar een bijdrage aan de *elasticiteit* van het stedelijke weefsel.

ABSTRACT

This thesis employs the spatial imagination of architecture to propose an alternative look on the city. As an assignment, it addresses a broad urban evolution, but its actual motive is the acute need the refugee crisis brings us today.

The needs of the newcomer sharpens the view on the city, but he is just one of the many transit personalities that dwell there. The city is the place where not only the migrant, but also the expat, the student, the homeless and the wanderer build a temporary network of *facilities*, which are in turn responsible for *vitality*. Both these dynamic and supporting characteristics are native to the urban fabric and should be in balance. This is, however, not always the case today. This thesis examines how the notion of *temporality* can be used to restore the equilibrium. How can we denominate transit space typologically and which role does the architect or urban designer play in this? Through design research, this thesis tested three scenarios in the city of Aalst. The high need for more *permanent temporary accommodation* spaces is thereby used as an incentive for urbanism. More than developing new transit typologies, this thesis wants to use the migration flow to offer the city new configurations of *collectivity*.

Design research explores how the temporary resident can share spaces with the townsman as *public interiors*. Architecture is used as a mediator between spatial claims and articulates sensitivities that are specific for a variety of users. We determine inclusive, urban interiors and variable accommodation units. Where the interiors offer a continuous contribution to the city, units can evolve over time, in order to meet new needs. The architect should mediate between program requests from current and future users and unite involved providers and actors. The three explored transit typologies search for an active contribution to the elasticity of the urban fabric.

MET DANK

Aan Maarten Van Den Driessche en Luce Beeckmans, voor de intensieve begeleiding, geduld, enthousiasme, kennis en het verdragen van onze chaos. Bedankt voor de waardevolle inzichten in de gevoelige problematieken die we hebben proberen te tackelen, zowel op het vlak van ontwerp en theorie als van taal. Ook bedankt om ons de kans te geven deel te nemen aan de Oslo Triënnale After Belonging. Aan Dirk Somers en Joachim Declerck, voor de input uit verschillende kennisvelden en de verfrissende en kritische kijk. Aan de vakgroep Architectuur en Stedenbouw, voor de kansen die ons geboden zijn.

Aan alle vrijwilligers, middenveldorganisaties en stadsdiensten die we mochten interviewen. De kennis die zij aanbrachten binnen het veld was een essentieel aspect binnen ons onderzoek. De ongelofelijke sociale inzet en enthousiasme waarmee zij ons hielpen heeft ons onmiskenbaar gesterkt. In het bijzonder bedankt aan Hanne Vreebos voor het bezoek aan Calais en Duinkerke.

Aan Michel Eloot en ook Priscilla, om ons bij te staan in hun vakgebied.

Aan de Clarissen voor het verdragen van onze gekte in huis en te zorgen dat we eindelijk eens niet met elkaar moesten praten. Aan Bram, voor het informele sporten tussendoor; aan Jelmer, om ons vitaminepeil hoog te houden en aan Pieter om niet met zijn ogen te rollen wanneer we onuitstaanbaar waren.

Aan Bram en Mads, voor hun liefdevolle bijdrage.

Aan de Compilaties voor de vijf fantastische jaren.

Aan het Pajottenland, om er op de valreep nog bij te komen.

En ten slotte aan onze vrienden, familie en vooral onze ouders om in ons te blijven geloven en deze vijf onvergetelijke studie jaren mogelijk te maken.

INHOUDSTAFEL

I. AANLEIDING

Crisis verscherpt de blik	17
Samenleving in verandering	22

II. ANALYSE

Dynamiek en voorzieningen in de transitruimte	29
Drieluik van providers	33
Aard van de locatie	35
Huidige typologieën en hun inplanting	42
<i>Primaire transitruimte</i>	42
<i>Secundaire transitruimte</i>	45
Aandachtspunten	49
Een gemiste kans voor de stad	50

III. AMBITIE

Noodzaak als excuus	55
Positie van de ontwerper	57
Partnerschappen	60

IV. ONTWERPEND ONDERZOEK

Scenario 1 - Het marktkraam	71
Motief	
Noden van de nieuwkomer: <i>(in) formele kleinhandel</i>	79
Wensen van de stad: <i>een centrum voor rechtoever</i>	85
Programmatistische symbiose: <i>noodhuisvesting als gebiedsverkenner</i>	97
Partnerschappen	101
Tactiek	
Naar een robuuste randtypologie	107
Ruimtelijke configuratie	113
Dualiteiten: <i>dynamiek in de diepte</i>	129

Scenario 2 - Het badhuis	131
Motief	
Noden van de nieuwkomer: <i>pendelgelegenheid</i>	139
Wensen van de stad: <i>een publiek badhuis</i>	141
Programmatische symbiose: <i>noodhuisvesting als sociale katalysator</i>	147
Partnerschappen	153
Tactiek	
Naar een badhuis voor de stad	159
Ruimtelijke configuratie	167
Dualiteiten: <i>rituelen versteend in architectuur</i>	177
Scenario 3- De Herstelfabriek	181
Motief	
Noden van de nieuwkomer: <i>productieve sociale tewerkstelling</i>	191
Wensen van de stad: <i>een reparatiehuis voor de stad</i>	197
Programmatische symbiose: <i>noodhuisvesting als economische sluis</i>	209
Partnerschappen	211
Tactiek	
Naar een reparatiehuis voor de stad	217
Ruimtelijke configuratie	225
Dualiteiten: <i>stedelijke foyers en collectieve huiskamers</i>	253
Aandachtspunten	260
V. CONCLUSIE	265
VI. BIJLAGEN & BIBLIOGRAFIE	
Bijlagen	273
Bibliografie	296

I.

AANLEIDING

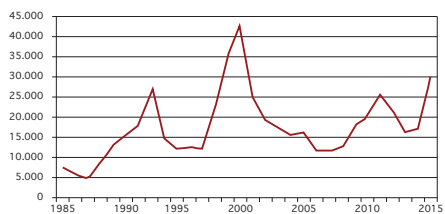

I.01: Typologisch onderzoek in het vluchtelingenkamp van Calais, 12/11/16

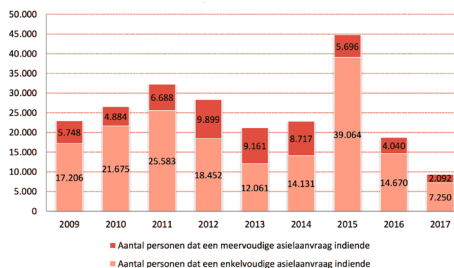
CRISIS VERSCHERPT DE BLIK

De huidige vluchtelingen crisis heeft het migratiefenomeen weer uitgesproken op de agenda gezet. Migranten van allerlei nationaliteiten vluchten voor oorlog, economische rampspoed, klimaatverandering of andere bedreigingen en komen zo ondermeer in België terecht. Migratie is evenwel geen nieuw verschijnsel, maar is een terugkerend fenomeen en dat zal het naar alle waarschijnlijkheid ook blijven (Afb.I.01). Conflicten zijn van alle tijden, en nu ook de 'klimaatvluchteling' een erkend begrip is geworden (Campaign against climate change, 2017), is het een zekerheid dat de instroom zal blijven toenemen. Toch stelt de huidige gespannen situatie ons eens te meer voor het prangende vraagstuk hoe we als *architect* een waardevolle rol kunnen spelen in de ruimtelijke neerslag van de problematiek. De huidige initiatieven worden gedicteerd door de urgenties en gestroomlijnd volgens de onderliggende politieke agenda. Het lijkt evenwel nuttig enige afstand daarvan te nemen om de vraagstelling open te breken. Hoewel deze scriptie in de huidige crisis haar aanleiding vindt, ambieert ze om mogelijkheden te definiëren die het actuele vraagstuk overstijgen. Daarenboven *verschert de crisis de blik* op onze stedelijke realiteit, waardoor de acute huisvestingsnood kan gelezen worden als deel van een grotere transitie, waarbij de vraag naar tijdelijke en flexibele woonvormen altijd maar groter wordt.

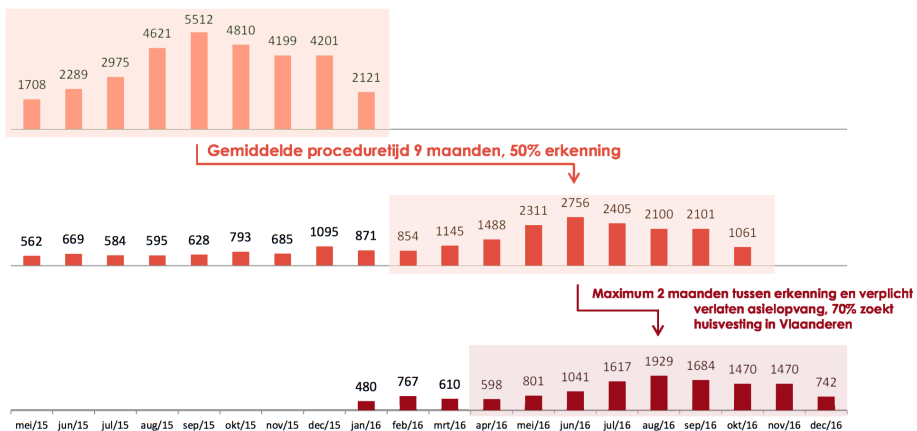
Vooraleer we in deze scriptie over de *vluchtelingen crisis in België* spreken, moeten we de term eerst nuanceren. "De vluchtelingen crisis is geen kwestie van aantallen, maar een *crisis van solidariteit*", schreef VN-secretaris-generaal Ban Ki-moon (2016). Bijna 90 procent van alle vluchtelingen ter wereld wordt opgevangen in ontwikkelingslanden. Acht landen herbergen meer dan de helft van alle vluchtelingen ter wereld. Als de verantwoordelijkheden eerlijk verdeeld werden, zou er geen crisis zijn voor deze gastlanden (Ban Ki-moon, 2016). Ook Nederlands Bouwmeester Floris Alkemade relateert op zijn beurt absolute aantallen: "In 2015 is in Europa, maar ook in Nederland, in absolute termen ongeveer een kwart procent van onze bevolking aan vluchtelingen opgenomen. Hoe kan het dat een kwart procent zo'n paniek veroorzaakt, terwijl het in landen als Jordanië gaat om maar liefst dertig procent? Dan stel ik vast: dit is geen vluchtelingen crisis maar een solidariteits crisis. Hier toont zich het onvermogen van landen om samen te werken." (Alkemade, 2017, p. 145)

I.02: Asielaanvragen in België 1986-2015

I.03: Evolutie aantal personen dat enkel- en meervoudige asielaanvragen indiende 2009-2017 (Asielstatistieken juni 2017)

I.04: Opvang in cascade, Vluchtelingenwerk Vlaanderen

Daarnaast wordt vaak de bedenking gemaakt dat de *vluchtelingen*crisis voorbij haar hoogtepunt zou zijn, maar ook dat feit heeft enige nuance nodig. De grootste golf van de recente migratiestroom vond in het najaar van 2015 plaats. Dat is inmiddels bijna twee jaar geleden, media berichten steeds minder over de problematiek en ook officiële cijfer rapporten bevestigen deze trend (Afb. I.03). Tijdens die grote instroom heeft de overheid grootschalige noodopvang voorzien voor wie op zijn verblijfsvergunning aan het wachten was. Het gaat om hulpverlening in collectieve centra van het Rode Kruis en lokale stadsbesturen (Stedelijke Opvang Initiatieven), en het laatste jaar ook in individuele voorzieningen van het OCMW (Lokale Opvang Initiatieven). Die structuren worden voornamelijk centraal beheerd en aangestuurd door Fedasil, het Federaal Agentschap voor de Opvang van Asielzoekers (Fedasil, 2017).¹ Om de migratiedruk geografisch evenredig over Vlaanderen te verdelen, stelde de regering eind 2015 een spreidingsplan op; elke gemeente werd ertoe verplicht om een vast aantal opvangplaatsen te voorzien.² Die voorzieningen vangen de vluchtelingen op gedurende een wachttijd van gemiddeld negen maanden, waarbinnen de bevoegde diensten een oordeel over hun asielaanvraag vellen. Bij een negatieve beslissing wordt de vluchteling onder dwang of via een “vrijwillige” terugkeerprocedure teruggestuurd. Als vluchtelingen aanvaard worden, hebben ze maar twee maanden de tijd om een eigen woning te vinden. Tijdens die kritieke periode worden ze volgens het nieuwe opvangmodel ondergebracht in privéwoningen van Lokale Opvang Initiatieven (Sterckx, & Waschenko, 2015, p. 18-21).³ Die voorzieningen onderscheiden zich van de reguliere asielcentra en hebben een transitstatuut. Vluchtelingen worden er zo goed en zo kwaad mogelijk begeleid bij de moeilijke zoektocht naar huisvesting.

De afbouw, of veeleer de non-activatie, van het Vlaamse spreidingsplan van asielcentra dat in juni 2016 werd aangekondigd, doet vermoeden dat de storm is gaan liggen en er niet langer sprake is van een acute nood (Sterckx, 2016, p. 15-16). Die maatregel schetst evenwel een vertekend beeld, aangezien de *opvang in cascade* verloopt (Afb. I.04). Net nu komen vluchtelingen op de reguliere woningmarkt terecht die, zeker in de steden, al onder grote druk staat. De hoge vraag naar betaalbare huisvesting laat zich duidelijk aflezen in het schrijnende tekort aan sociale woningbouw (Afb.I.05), waardoor ze bijna altijd op de privéhuurmarkt aangewezen zijn (Eeckhout, 2014).

I.05: Wachtrij sociale huurwoningen (anno 2016)

Het behoeft geen verder pleidooi dat dat een huzarenstukje is. Door het gebrek aan een voldoende uitgebouwd sociaal netwerk, een geringe kennis van de taal en financiële beperkingen botsen geregulariseerde vluchtelingen vaak op een muur van discriminatie of worden ze slachtoffer van huisjesmelkers (Daems, 2017).⁴ Na twee maanden, met twee officiële - soms nog gevolgd door onofficiële - verlengingen moet er gezocht worden naar alternatieve, precare oplossingen, waarbij geïmproviseerde noodwoningen voorzien door vzw's tijdelijk soelaas bieden. De nieuweling komt zo — vaak samen met autochtone kansarmen die door de mazen van het sociale vangnet vallen — terecht in een watervalstelsel van kortstondige noodoplossingen. Dat vacuüm in de huisvestingsmarkt, waarin het middenveld opereert, zal de aanleiding vormen voor het argument dat we in deze scriptie ontwikkelen. Kan architectuur, ondanks haar intrinsiek permanente karakter, worden ingezet om de tijdelijkheid vast te grijpen en in het stedelijke landschap te verknopen? Om dak- en thuisloosheid voor zowel allochtone als autochtone kansarmen te voorkomen, moet er gezocht worden naar *flexibele en tijdelijke woonvormen* die een oplossing bieden voor de mensen *in transit*. Hoewel we van die dringende nood starten, wordt in wat volgt aangetoond dat de transitruimte in de toekomst een aanzienlijk deel van de maatschappij zal beslaan. De crisis van vandaag wordt zo aangegrepen als een laboratorium voor nieuwe stedelijke praktijken in de toekomst.

SAMENLEVING IN VERANDERING

De nieuwkomers die de voorbije jaren in ons land terechtgekomen zijn, zijn lang niet de enige stadsbewoners die flexibele, tijdelijke woonruimte nodig hebben. Ze vormen maar een fractie van een smeltkroes van *mobiele stedelingen*. Ook expats, seizoensarbeiders, studenten, daklozen, ouderen die terugkeren naar de stad, recent gescheiden mensen enzovoort *verblijven* voor kortere of langere termijn tijdelijk in de stad (Alkemade, 2017, p. 145). Hoewel de notie van de *nucleaire familie*⁵ dus niet langer uitsluitend valabel blijkt, is het overgrote deel van het huidige woonpatrimonium nog altijd gemodelleerd volgens een samenlevingsmodel van het traditionele kerngezin van een vader, een moeder en hun kroost (Afb.I.06). Als we naar de huishoudenssamenstelling van de bewoners van doorgangswoningen kijken, zien we opvallend hoe de meerderheid alleenstaanden of alleenstaande ouders met kinderen omvat (Afb.I.07). Hoewel deze ‘abnormale’ gezinssituatie vaak een oorzaak voor de preciaire situatie vormt, treffen we ook in andere bevolkingssegmenten veranderingen aan. In Vlaanderen nam het aantal alleenstaanden tussen 2008 en 2013 toe met 5,7%, waardoor het tot de grootste categorie in huishoudenstype uitgegroeid is (Vanaudenhove, 2013).

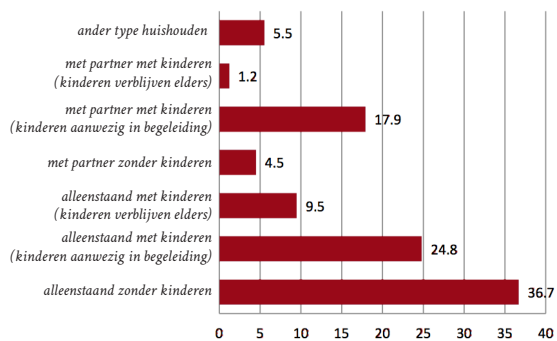
Ook het aantal alleenstaande ouders in Vlaanderen is de afgelopen vijf jaar met 5%, fors gestegen. In ruim één op de vier gezinnen met thuiswonende kinderen wordt het huishouden gerund door alleen een moeder of een vader (Le Bacq, 2016). Volgens de demografische vooruitzichten van de FOD Economie bedraagt de groeivoet van 2015 tot 2060 in het Vlaamse Gewest 52% voor alleenstaanden en 21% voor éénoudergezinnen (zie bijlage 1).

Om de verschuiving in het profiel van de stadsbewoner op te vangen, dienen lichtere, flexibelere woonvormen zich aan als denkopgave voor de toekomst (Livios, 2016). Het is uiterst relevant te analyseren hoe de conditie van *tijdelijkheid* in een meer permanente gedaante kan verschijnen in de stadsstructuur. De behoefte aan nieuwe, flexibelere en kortstondige verblijfsvormen is in de toekomst dus niet langer eigen aan een kansarm publiek, maar vormt een noodzakelijk experiment voor een mobielere samenleving.

Ook sociale woningbouw vandaag blijkt nog veel te sterk gemodelleerd op maat van de nucleaire familie hoewel ook hier de behoeftes veranderen. Nieuw samengestelde gezinnen

I.06: Frictie huishoudsamenstelling versus woonpatrimonium

I.07: Samenstelling van de huishoudens van de gebruikers van doorgangswoningen

hebben namelijk andere verwachtingen van de architecturale typologie die hen huisvest. Nieuwe woonvormen moeten op het komen en het gaan van hun bewoners kunnen inspelen. Terwijl je het ene moment alleen bent, ben je de volgende dag plots met z'n tienden. De discrepantie tussen het huidige woonpatrimonium en het profiel en de levenswijze van zijn bewoners, wordt ook in de huidige omgang met het verdichtingsvraagstuk verscherpt. Dikwijls wordt die opgave beperkt tot de vraag om kleiner te bouwen. Steeds meer appartementen bevatten alsmaar kleiner wordende units. Het antwoord wordt daarbij in het verschalen van de deelfacetten gezocht. Door de keuken, de badkamer, de slaapkamer en de leefruimte in hun geprivatiseerde hoedanigheid te behouden en eenvoudigweg in oppervlakte te verkleinen, beperkt men de bouwprijs gevoelig, maar dreigen ruimtelijke kwaliteiten in het gedrang te komen. Om de kleine flats toch attractief te maken, zetten projectontwikkelaars in op een luxueuze afwerking, een uitpandig terras of een exclusieve woning aan het water of in het groen (Architectuurwijzer, 2017). Illustratief voor dat 'verschalingsfenomeen' is de discussie over de minimumnorm (Torfs, 2016).

Vlaams Bouwmeester Leo Van Broeck nuanceert die benadering en stelt daarbij ook het delen van functies (zoals een tuin, een fietsenberging en een werkruimte) voor om de huidige woonstandaard te behouden (Van Broeck in Architectuurwijzer, 2017).⁶ Het gewicht verschuift daarbij van een versoepeling van de regelgeving om geprivatiseerde deelfuncties te verschalen, naar een flexibelere, gedeelde omgang met het programma van eisen. Door met nieuwe relaties te experimenteren, kunnen ruimtelijke kwaliteiten behouden blijven zelfs als de beschikbare woonoppervlakte beperkt is. Een doorgedreven privatisering lijkt in de toekomst namelijk niet houdbaar. De huisvestingscrisis wordt aangegrepen als aanleiding om de stad vorm te geven; die op zoek gaat naar nieuwe configuraties van collectiviteit.

1 Voor een uitgebreide analyse van de opvangstructuren die Fedasil voorziet, verwijzen we naar de masterscriptie van Vanden Houte (2017).

2 Voor meer informatie over het Vlaamse spreidingsplan verwijzen we naar het artikel 'Het spreidingsplan, wat is dat precies?' van Sterckx en Wastchenko (2015).

3 In het nieuwe opvangmodel werd collectieve opvang de norm. Individuele opvang mikt daarnaast enerzijds op maatwerk voor specifieke kwetsbare asielzoekers, anderzijds staan die voorzieningen in voor de opvang van bewoners die een positieve beslissing kregen, en fungeren ze dus als transitie-opvang. Hoewel het nieuwe opvangmodel al vastgelegd werd in het regeerakkoord van 2014, is het maar van kracht sinds het najaar van 2016. (VVSG, 2017)

4 Op basis van tests van het 'Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding' stelt directeur Jozef De Witte "dat 42 procent van de vastgoedmakers ingaat op het verzoek van verhuurders om 'vreemdelingen' te weigeren. Daarnaast gaat 61 procent van hen in op het verzoek om werklozen links te laten liggen. We zien al te vaak dat discriminatie maatschappelijk aanvaard wordt." (Eeckhout, 2014).

5 "Een gezin bestaat uit personen die een wooneenheid delen. Een nucleair gezin bestaat uit echtgenoten en kinderen, als die er al zijn." (Vincke, 2013, p.47)

6 Illustratief voor de tendens is de rondreizende tentoonstelling 'At Home' die binnen het traject 'Dichter Wonen en Collectief Bouwen' in de C-Mine in Genk gedurende het najaar van 2017 wordt georganiseerd. Aan de hand van twintig buitenlandse voorbeeldprojecten wordt getoond hoe collectief bouwen en wonen tot een vernieuwende oplossing voor dichter én betaalbaar wonen kunnen leiden door het delen van voorzieningen en het samen wonen, koken en werken.

II.

ANALYSE

In het vorige deel hebben we besproken hoe de vluchtelingen crisis in België de al jaren woedende huisvestings crisis intensificeert. Het is duidelijk geworden dat de vluchteling, die op de sociale huisvestingsmarkt of reguliere woningmarkt geen plaats vindt, niet de enige is die aan een tijdelijke verblijfplaats behoefte heeft. De *transitpersonaliteit* en de *transitruimte* zijn dus twee heel ruime begrippen die niet eenzijdig te vatten zijn. Voor we tot de analyse van de bestaande structuren overgaan, bespreken we in het eerste deel van dit hoofdstuk de types transitpersonaliteit en het soort transitruimtes dat die verschillende types nodig hebben. De verschillende providers die in de ruimtelijke noodzaak voorzien, vormen de focus van het tweede deel. Om uiteindelijk te kunnen bepalen wat de mogelijke rol van de architect is in het plannen en het ontwerpen van de structuren, bespreken we in een derde en vierde deel waar de bestaande transitverblijven zich bevinden en hoe die een architecturale uitdrukking krijgen.

DYNAMIEK EN VOORZIENINGEN IN DE TRANSITRUIMTE

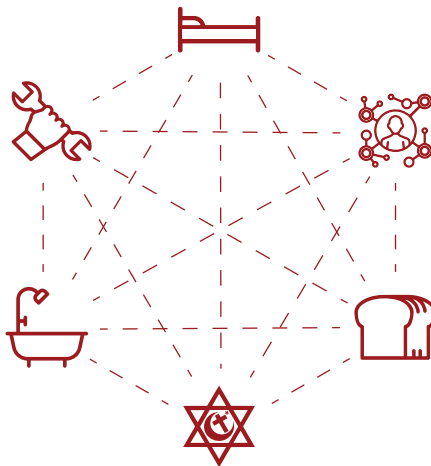
De *transitpersonaliteit* is een mobiele stedeling die zich in de tijdelijke verblijfsruimtes van de stad ophoudt. Hij voedt de stad door de dynamiek die hij in zijn beweeglijkheid meebrengt. De reden waarom hij de stad verkiest is dat het dé plaats bij uitstek is waar kansen zich concentreren door een densiteit aan voorzieningen. De aanwezigheid van dat type stadsbewoner is een verhaal van geven en nemen. Enerzijds beroept hij zich op de faciliteiten die aan zijn variëteit aan behoeftes beantwoorden. Anderzijds genereert het komen en het gaan levendigheid en interactie. De stad is historisch gegroeid tot een metabolisme van dynamiek en voorziening. Een balans tussen idealisme en pragmatiek houdt die twee karakteristieken in harmonie.

Transitruimtes zijn zowel de plaatsen waar men tijdelijk overnacht, als de openbare voorzieningen die men benut zoals bibliotheken, openbare zwembaden en parken. Het zijn respectievelijk de primaire en de secundaire verblijfplaatsen van de transitruimte, waarmee de mobiele stedelingen hun 'woonst' samenstellen. Een transitpersonaliteit onderscheidt zich van een gevestigde stedeling doordat hij zich niet permanent huisvest, maar tijdelijk verblijft. We spreken meer over een *verblijf* dan over een *woonst*, omdat *tijdelijk wonen* een contradictie inhoudt. Uit wonen spreekt een graad van permanentie, wat net aan tijdelijkheid tegengesteld is. Wonen betekent 'verblijf houden, kamers hebben, gehuisvest zijn' (Van Dale, 2017a). Mensen die wonen, settelen zich in een eigen levensruimte, die aan hen toebehoort. Het is een privéinterieur waar ze zich mee identificeren. De woning wordt toegeëigend, de inwoners ervan nestelen zich tussen haar vier muren.

De transitpersonaliteit woont niet, maar hij verblijft er, al is het voor korte of langere tijd. 'Het verblijven, zich ophouden' (Van Dale, 2017b)] omvat als begrip al een hoge graad van tijdelijkheid. Als primaire levensruimte is de graad van toe-eigening er beduidend lager dan in een geprivatiseerde woonst. Er zijn regels en beperkingen. Denk maar aan een vluchtelingenkamp, een jeugdherberg, een studentenkamer en een hotel. Je mag er niet zomaar een claim leggen op de ruimte die je betreft, zoals bijvoorbeeld de muur schilderen in een kleur naar keuze. Je moet rekening houden met diegene met wie je een verblijfplaats deelt en die de ruimte bezit of exploiteert.

II. 01-A: Primaire transitruimte: basisbehoeftes

II. 01-B: Secundaire transitruimte: voorzieningennet

Zowel vaste huisvesting als primaire transitverblijven voorzien meestal in de drie basisbehoeftes. In het vakjargon zijn de basisbehoeftes van de mens de drie B's: bed, bad en brood (Hermans, De Coster, & Van Audenhove, 2007, p. 7-10). Die drie elementen bepalen een levensstandaard en worden traditioneel voorzien in de interieurtypologie van respectievelijk een slaapkamer, een badkamer en een keuken. De thuisloze transitpersonaliteit vindt die primaire ruimtes niet onder één dak, maar verspreid over het stedelijke weefsel. Hij heeft geen vaste stek, maar stelt zelf een verblijfsnetwerk samen met wat de stad hem biedt. De andere stedelingen, die over meer middelen beschikken, hebben vaak *l'embarras du choix*. De basisbehoeftes zijn voorzien in de eigen woning, maar ze hebben ook andere opties. Zo hebben ze naast zelf koken een variëteit aan eetgelegenheden ter beschikking (in ruil voor geld).

Het netwerk van voorzieningen verspreid over het stadsweefsel vormen samen de "secondaire" transitruimtes. Dat zijn de plaatsen in de stad waar iedereen tijdelijk kan verblijven en waar men aan het publieke leven deelneemt. Denk maar aan fitnessruimtes, koffiebars, parken, stedelijke zwembaden, de bibliotheken en de werkplaatsen. Het zijn andere deelfacetten die de basis van het wonen en het verblijven aanvullen.

De voorzieningen zijn voor iedereen, maar zijn toch niet inclusief. De transitpersoon onderscheidt zich in zijn *vermogen*. De toegang tot en de omvang van het netwerk van voorzieningen zal veel groter zijn voor de hotelgast dan voor de student. De reikwijdte van het netwerk van de student overtreft dan weer die van de kansarme thuisloze. Waar de hotelgast zich de toegang tot een sterrencuisine veroorlooft, eet de student in een studentikoze snackbar en opent het sociale restaurant zijn deuren voor de kansarme. Zo zijn de exclusieve bars een ontmoetingsplek voor de naar meerwaarde zoekende toerist, gaat de student met het beperkte budget zich in cafés ophouden en vindt de kansarme een plek van socialisatie in een ontmoetingscentrum. Op basis van de financiële status van de gebruiker definiëren we een *voor- en een achterkant* van het voorzieningennetwerk. De achterkant van het netwerk is daarbij verbonden aan noodzaak en vormt een opvangnet voor zijn behoeftige gebruiker. De voorkant richt zich eerder tot een gegoed publiek die de ruimtes als aanvulling gebruikt.

De secundaire (publieke) ruimtes die voor iedereen toegankelijk zijn, zijn boeiende stedelijke voorzieningen: ze zijn inclusief en bieden een plek voor symbiose. Ze zijn interessant omdat ze een plaats bieden voor kruisbestuiving tussen de verschillende sociale figuren. Voorbeelden daarvan zijn de bibliotheek en het stedelijke zwembad. Maar evengoed zijn er sociale restaurants die verschillende groepen mixen, zoals het Toreke in het Rabot in Gent (zie bijlage 5). In dat restaurant komen de jurist, de student en de kansarme samen hun lunch nuttigen. Het blijft betaalbaar, want iedereen levert een bijdrage volgens eigen vermogen.

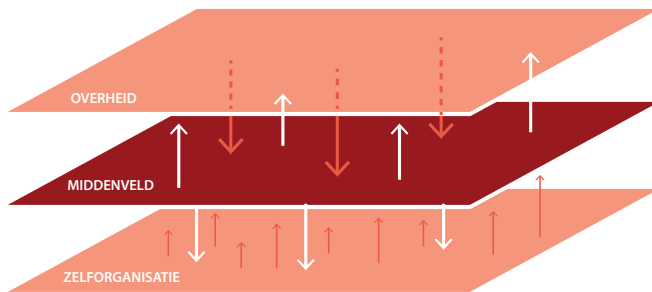
De transitpersonaliteit die wij in deze scriptie als protagonist beschouwen, is de autochtone kansarme en allochtone nieuwkomer die op de reguliere huisvestingsmarkt geen woning vinden. Ze komen respectievelijk terecht in doorgangswoningen (doorstroomwoningen) of *lokale opvanginitiatieven* (LOI) voorzien door het OCMW, of ze worden opgevangen in middenveldinitiatieven. Het begrip “doorgangswoning” is een verzamelterm voor alle vormen van tijdelijke huisvesting die door een OCMW ontwikkeld zijn (De Bolle, Poesmans, & Verbeeck). Bij dergelijke doorgangsstructuren zijn er drie types: de opvangshelter, de noodwoning en de transitwoning. (zie bijlage 2a) Ze verschillen onderling in doelgroep, verblijfstermijn en begeleidingsgraad. Wij gebruiken in deze scriptie het begrip transitwonen ruimer en beschouwen de term doorgangswonen buiten de context van het OCMW. LOI omvatten volgens het nieuwe opvangmodel de transitopvang voor aanvaarde vluchtelingen (VVSG, 2017). De structuren staan in voor een vlottere uitstroom van het collectieve asielcentrum naar de reguliere huisvestingsmarkt. Steeds meer zien we hoe het OCMW doorgangswoningen en LOI-structuren inwisselbaar inzet om zo accurater op de vergelijkbare noden van behoeftigen in te spelen (Wouter Coucke, persoonlijke mededeling, 21 december). Hoewel een gebrek aan of een verlies van woonzekerheid verschillende oorzaken heeft, zoals familieconflicten, relatieproblemen, ongeschikte woningen of uithuiszettingen van de eigenaar (zie bijlage 2b), worden beiden profielen (autochtoon of allochtoon) ertoe genoodzaakt een beroep te doen op tijdelijke verblijfsruimtes en hebben ze allebei naast onderdak ook sociaal-economische integratie nodig. Voor de secundaire ruimtes beschouwen we het sociale opvangnet waar personen in een onzekere situatie zich op beroepen. Vooraleer we die verder uitdiepen, analyseren we wie er in de twee soorten ruimtes voorziet.

DRIELUIK VAN PROVIDERS

Nadat een vluchteling of een migrant officieel aanvaard is, wordt de overgangperiode van de instelling naar het vinden van een “thuis” (hier gezien vanuit de klassieke benadering als woonst die je voor jezelf voorziet, onafhankelijk van enige steun) voornamelijk door het middenveld gefaciliteerd. De overheid trekt zich na de asielopvang terug en laat verdere ondersteuning van nieuwkomers over aan het OCMW en (gesubsidieerde) middenveldorganisaties.¹ Die overdracht is een langerlopende dynamiek, die van een overgangsfase blijkt geeft: we verschuiven van de *verzorgingsstaat* naar de zogenaamde *participatiesamenleving* (De Bruyne, 2013). De maatschappelijke agenda wordt niet langer louter van bovenaf geboetseerd door een overheidsmonopolie. Het idee van de *maakbare maatschappij*, waarin de samenleving door overheidsingrijpen fundamenteel wordt gemodelleerd naar eigen ideologie, blijkt niet langer te bestaan. Momenteel zien we een terugtrekkend bestuur dat om de kosten te drukken steeds vaker rekent op het *zelforganiserende vermogen van de burger* en de *privémarkt* (Alkemade, 2017, p. 144). De overheid voorziet alleen het hoogstnodige. Enerzijds maakt die verschuiving dat de meeste behoeftige burgers door de mazen van het net vallen omdat ze niet over voldoende middelen beschikken om zelfredzaam te zijn (denk daarbij in de eerste plaats aan geld, maar ook aan taal en sociale netwerken). Anderzijds staat men sceptisch tegenover de privatisering van sociale voorzieningen aangezien ze niet het nodige maatwerk kunnen bieden dat een precair doelpubliek vergt, door de commerciële en de economische logica inherent aan privéondernemers (Decreus, 2016).

In de kloof tussen de beleidsmaker en de behoeftige burger groeit het *maatschappelijk middenveld* uit tot cruciale brug. Die schakelgroep kan gedefinieerd worden als het geheel van particuliere organisaties die de belangen van verschillende groepen in de samenleving behartigen en zo de sociale cohesie versterken. Kenmerkend voor dat niveau is dat het geen winstoogmerk heeft en dat het dus voornamelijk om vzw's gaat, die door ethische, culturele, politieke, wetenschappelijke, religieuze en/of filantropische overtuigingen gestuurd worden. Steeds meer verantwoordelijkheden komen vandaag terecht in de schoot van lokale overheden en zo in die van het middenveld, terwijl de hogere overheid aan de zijlijn een veeleer ondersteunende rol vervult door middel van subsidiëring. In het voorzien van de tijdelijke woningen voor wie op de reguliere huisvestingsmarkt geen plaats krijgt, is het voorname-

lijk het middenveld dat de sociaal zwakkeren die niet zelfredzaam zijn, ondersteunt. Dat kan eenieder zijn voor wie thuisloosheid dreigt, zowel de allochtone nieuwkomer op zoek naar integratie als de autochtone zwakkere op zoek naar herintegratie. De analyse van de huidige transitstructuren die hierop volgt, is op twee niveaus gesitueerd: de aard van de locatie en de architecturale typologie van de verblijven.

II. 02: Drieluik van providers

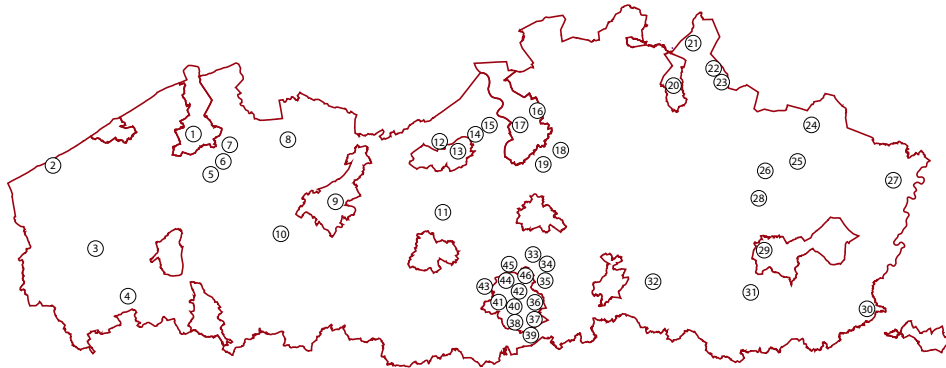
AARD VAN DE LOCATIE

De stad als magneet

De meeste transitverblijven zijn op een enkele uitzondering na in de stad te vinden. De stedelijke omgeving als een bijzondere concentratie van socio-economische en culturele activiteiten biedt enorme kansen. Wie naar een beter leven zoekt, is logischerwijs daar het meest naar op zoek. Dat wordt duidelijk als we de discrepantie tussen het spreidingsplan van de overheid en de realiteit van de aankomststeden beschouwen. Bij de aanvang van de vluchtelingencrisis in 2015 voorzag de overheid opvanginitiatieven in elke kleine gemeente en bepaalde volgens een procentagereguleer hoeveel vluchtelingen elke gemeente moest huisvesten. Hoewel die mathematische spreidingsstrategie nooit helemaal in werking trad en door een afbouwplan vervangen werd (Sterckx, 2016), hadden veel gemeenten al in opvangmogelijkheden voorzien, die alsnog in de organisatie van Fedasil opgenomen werden. Die opvanginitiatieven bevonden zich dikwijls ver buiten het stedelijke weefsel, tot zelfs in landelijke omgevingen. Een voorbeeld van zo'n afgelegen opvanginitiatief is de ingebruikname van voormalige militaire kazernes.

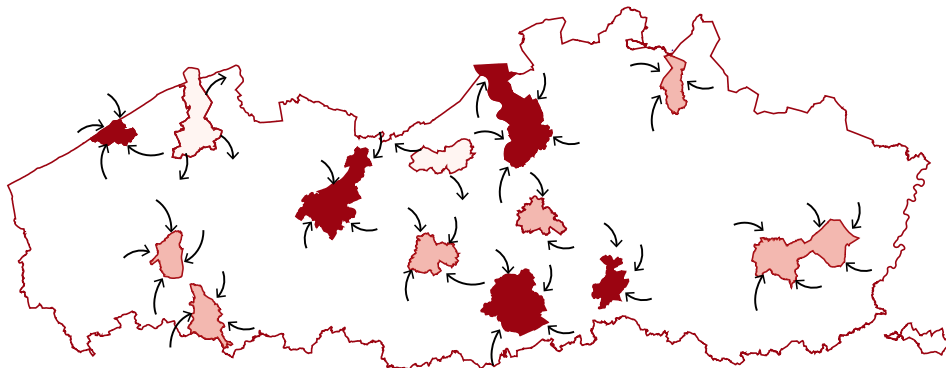
Het agentschap Inburgering en Integratie publiceerde een monitoring van de verhuisbeweging van erkende vluchtelingen en subsidiair beschermde tussen 2014 en 2016. De cijfers toonden aan dat na de aanvaardingsperiode van het regularisatieproces, de periode beschouwd in deze scriptie, alle vluchtelingen die in een stad geplaatst waren, daar bleven of naar andere steden vertrokken. Wie een plaats buiten de stad toegewezen kreeg, verhuisde niet veel later naar de grootsteden en de centrumsteden. Kleinstedelijke gebieden kenden ook een beperkte instroom, maar alle andere gebieden werden massaal verlaten (Agentschap Integratie en Inburgering, 2016)(zie bijlage 3).

De redenen voor de verhuisbewegingen laat zich in de behoeftes van de nieuwkomer aflezen. Goedkope huisvesting is ook buiten de stad te vinden, maar toch hebben vluchtelingen geen interesse om, ook al is het tijdelijk, op het platteland hun intrek te nemen. Die vaststelling wordt duidelijk geïllustreerd door een initiatief in Maldegem dat we bezocht hebben: een

II. 03-A: Spreiding Vlaamse opvangcentra Fedasil en partners

(1) Brugge	(9) Gent	(17) Linkeroever	(25) Hechtel-Eksel	(33) Vilvoorde	(41) Brussel, 2
(2) Koksijde	(10) Deinze	(18) Brochem	(26) Leopoldsburg	(34) Zaventem	(42) Brussel, 3
(3) Poelkapelle	(11) Dendermonde	(19) Lint	(27) Houthalen-Hechteren	(35) Steenokkerzeel	(43) Berchem
(4) Menen	(12) Sint-Niklaas, 1	(20) Turnhout	(28) Heusden-Zolder	(36) Elsene	(44) Jette
(5) Wingene	(13) Sint-Niklaas, 2	(21) Weelde	(29) Scherpenheuvel	(37) Woluwe	(45) Neder-Over-Heembeek
(6) Knesselare	(14) Zwijndrecht, 1	(22) Arendonk	(30) Lanaken	(38) Ukkel	(46) Neder-Over-Heembeek
(7) Sijsele	(15) Zwijndrecht, 2	(23) Retie	(31) Sint-Truiden	(39) Overijse	
(8) Eeklo	(16) Kapellen	(24) Overpelt	(32) Lubbeek	(40) Brussel, 1	

II. 03-B: Interne verhuisbewegingen na aanvaarding

Tiny House voor erkende vluchtelingen (zie bijlage 4B). Die minimumwoning stond bijna een jaar leeg. Zelfs toen de initiatiefnemers naar de instellingen trokken, was er niemand toe bereid om er zijn intrek in te nemen. Men was dus liever thuisloos in de stad dan kansloos op het platteland. De behoeften van de nieuwkomer liggen dus niet alleen bij het voorzien van de shelter, die we verder in het onderdeel typologie beschouwen. De aanwezigheid van werkgelegenheid en de sociale interactie die daarmee gepaard gaat, zijn onontbeerlijk voor een succesvolle integratie. De secundaire transitruimtes en voorzieningen die in de stad voorhanden zijn, nemen we om die reden ook mee onder de loep.

“Migratie naar Vlaanderen en de toenemende diversifiëring van de immigratiestromen hebben een grote impact op het huidige ruimtegebruik in Vlaanderen. Ze vormen niet enkel een belangrijke uitdaging voor de woonvraag, maar brengen ook diverse arbeidsnoden en prangende integratievraagstukken met zich mee.”

(Schillebeeckx, Oosterlynck, & De Decker, 2016a)

Om te definiëren op welke vlakken sociaal-economische integratie kan plaats vinden, grijpen we terug naar een breder theoretisch kader. De aard van de integratie van de nieuwkomers hangt af van hun beweging binnen sociaal-economische integratiesferen. Die sferen staan in het model van Polanyi beschreven (Polanyi in Schillebeeckx et al., 2016a). Het gaat concreet om *marktruil*, *herverdeling* en *wederkerigheid*. De *marktruil* gaat zowel om het inschakelen van een persoon in een productieproces, de arbeider die voor zijn werk betaald wordt, als om het opstarten van een eigen onderneming en het vermarkten van diensten of goederen. *Herverdeling* gebeurt als er ongelijkheden ontstaan door de markteconomie waarin we leven. Daar komt de verzorgingsstaat tussen. Via sociale zekerheid en andere belastingsheffingen wil de overheid vermijden dat de zwakkeren uit de boot vallen. Als laatste is er *wederkerigheid*, een systeem waarbij de nieuwkomer opgevangen wordt in een bestaand netwerk en pas later zijn “schuld” moet aflossen. Dat gebeurt typisch als de nieuwkomer in een bestaand netwerk van familieleden of personen met dezelfde herkomst belandt (Meert, 2002, p. 134).

De middelgrote stad als aankomstrealiteit

In het verhaal van de stad als migratiebestemming vertolken niet alleen de grootsteden een hoofdrol. Ook de (kleinere) centrumsteden verschijnen sterker op het toneel. Ze vormen steeds meer directe bestemmingen voor migranten, die via nieuwe transnationale trajecten op verschillende plaatsen in België terecht komen. Dikwijls is de keuze voor een bepaalde plaats gelinkt aan bestaande *communities* en netwerken van migranten. Die tendens wordt met het begrip *kettingmigratie* geconceptualiseerd. Het is een vorm van migratie waarbij individuen zich bij gevestigde migranten aansluiten (Leman, Siewiera, & Van Broeck, 1994). De kleinere centrumsteden hebben logischerwijs een kleinere verstedelijkingsgraad. Ze hebben dan ook een andere hoeveelheid aan initiatieven voor het onthaal en de integratie van de nieuwkomers dan bijvoorbeeld de hoofdstad (Schillebeeckx et. al., 2016b, p. 27-31). Vlaanderen kent dertien centrumsteden. Deze scriptie analyseert in middelgrote steden de architecturale verschijningsvorm van de shelters om een algemene blik op de aard van de transitruimte in dergelijke stedelijke weefsels te werpen. Dat is een eerste stap om op de realiteit van middelgrote steden grip te krijgen. We hebben geprobeerd om een zo verscheiden mogelijk beeld te krijgen door in Vlaanderen een ruime steekproef te nemen. Die is gericht op een gediversifieerde analyse van uiteenlopende typologieën. In de voorstudie van deze scriptie hebben we onder meer shelters in Aalst, Gent, Leuven, Oostende, Roeselare en Sint-Niklaas bezocht.

Het analyseren van de secundaire voorzieningen werd in de onderzoekslabo's Aalst en Gent gedaan. Beide steden kennen op vlak van sociale voorzieningen en middenveldorganisaties een zekere tegengesteldheid. Gent staat bekend als de *solidaire stad* en wordt al vaker als 'grootstad' benoemd.² De stad heeft dan ook een groter draagvlak als het over het organiseren van voorzienende structuren voor de bewoner in transit gaat. Het draagvlak is veel beperkter in Aalst, deels door een verschil in schaal, deels door een ander politiek klimaat. Beide steden hebben ook een uiteenlopende migratiegeschiedenis: Aalst kende vijftig jaar geleden net zoals Gent een instroom van gastarbeiders, maar die was veel beperkter, waardoor het voorzieningennet ook een kleinere omvang had (Schillebeeckx et. al., 2016b, p.36).

Afgezien van een beperkter voorzieningennet stijgt in Aalst de laatste jaren de verscheidenheid aan bevolkingsgroepen. Dat komt ondermeer door de ligging ervan op de as tussen Brussel en Gent. Door haar karakter als *pendelstad* en de aanwezigheid van goedkope huisvesting vormt de stad een interessante aantrekkingspool voor nieuwkomers. We leggen de focus op de kleinere centrumsteden en kiezen Aalst als studiecasse voor het ontwerpend onderzoek.

Het karakter van de aankomstwijk

De initiële bestemming van de nieuwkomers in de stad situeert zich dikwijls in *aankomstwijken* (De Decker et al., 2015, pp. 431-450). Het concept van zulke stedelijke transitiezones dateert terug naar het schema van de Chicago School. Die stelde dat de best mogelijke manier tot integratie een concentratie van migranten in één bepaalde wijk is en dat die zich na verloop van tijd zouden losweken van die ruimtelijke segregatie zodra er een sociale stijging heeft plaatsgevonden (Hannerz, 1980). Vandaag heerst er evenwel vaak angst voor dergelijke sociaal-ruimtelijke concentraties: ze zouden ghetto's vormen, waar de nieuwkomers in de marginaliteit belanden.

Het concept van aankomstwijken is de laatste jaren aan uitgebreid theoretisch onderzoek en veldwerk onderworpen en die wijzen stelselmatig op de voordelen voor de migrant en de stad. Hier kunnen we verwijzen naar het populaire *Arrival City* van Doug Saunders. Het dominante beeld in het beleid is echter de inzet op een sociale mix uit angst voor het ontstaan van vrijwillige segregatie. Dat zou namelijk voor de creatie van achtergestelde wijken zorgen. Deze beleidsbeelden doordrukken in combinatie met stedelijke vernieuwingsbeleid voor deze wijken kan net een omgekeerd effect hebben, zoals sociale verdringing en gentrificatie (Schillebeeckx et al., 2016b, p. 9-12).

De kenmerken van de aankomstwijken hebben een thematische grondslag in onderzoek dat de curatoren van het Duitse paviljoen op de 15e Architectuurbiënnale in Venetië ondernomen hebben. Peter Cachola Schmal, Oliver Elser en Anna Scheuerman sloegen daarvoor de handen in elkaar met Doug Saunders, auteur van het bejubelde boek *Arrival City*. Het boek

II. 04-A: De acht stellingen uit de publicatie en tentoonstelling 'Making Heimat. Germany, Arrival Country'

II. 04-B: Interieurzicht Duitse inzending 15^e Architectuurbienale Venetië; 'Making Heimat. Germany, Arrival Country'

Making heimat, Germany Arrival Country sloot bij de tentoonstelling in Venetië aan en poneert daarbij acht stellingen die elk een aspect van de ideale aankomststad definiëren (Afb. II. 04-A). Wegens het onderzoek naar de middelgrote steden wordt er in deze scriptie meer gesproken over het concept van de *aankomstwijken*, maar die volgen dezelfde logica als de *arrival cities*, die eenvoudigweg groter zijn.

Aankomstwijken zijn dikwijls succesvol omdat de nieuwkomers er terechtkomen in een bestaand netwerk dat voor opvang en informatie kan instaan. Die netwerken en kenmerken bieden al eerste kansen voor een snelle vooruitgang op de sociale ladder. De woningen zijn dikwijls ook betaalbaarder, omdat de aankomstwijken zoals oude stationsbuurten vaak verwaarloosd zijn (Schmal, Elser, & Scheuermann, 2016). Dat gaat dan weer hand in hand met de mobiliteitsvoordelen door de nabijheid en de betaalbaarheid van het openbaar vervoer. Zo profiteren de aankomstwijken in Aalst (zoals Stationswijk en Rechteroever) door hun ligging nabij het station van de voordelen van haar karakter als pendelstad. Daarnaast focussen enkele van Saunders' stellingen op de economische mogelijkheden die er accumuleren. Ze schrijven zich in wat hierboven gedefinieerd werd als de eerste integratiesferen van Polanyi. Eerst en vooral is de aankomstwijk informeel. Dat wil zeggen dat de mogelijkheid bestaat om (soms illegale) informele activiteiten op te starten. Een vereiste daarvoor is uiteraard dat daar ruimte voor bestaat. In *Making Heimat Germany Arrival Country* duiden ze dan ook op het belang van vrijgegeven benedenverdiepen die de accommodatie voor de handelsplekken van nieuwkomers kunnen vormen (Schmal et al., 2016).

Nieuwkomers die zich in een precare situatie bevinden, trekken dus naar de (middel)grote steden en meer bepaald naar de aankomstwijken. Onze analyse, die op de huidige typologieën en de inplanting ervan focust, doet eerst een steekproef van de opvanginitiatieven in verschillende middelgrote steden. Daarna beschouwen we de dienstverleningen in Aalst en in Gent. Die analyses zijn nodig om de problematieken die op de architectuur van deze structuren geënt zitten, te thematiseren.

HUIDIGE TYPOLOGIEËN EN HUN INPLANTING

Bij dit onderdeel bespreken we de architecturale verschijningsvorm en de inplanting van transitruimtes in Vlaamse centrumsteden. De nood voor dergelijke ruimtes wordt erkend door zowel de overheid als het middenveld. De focus ligt hier voornamelijk op wat het middenveld voorziet voor wie thuisloosheid riskeert (Gastvrije Gemeente, 2016). Onze bevindingen op basis van veldwerk worden opgelijst. Enerzijds behandelen we de primaire transitruimte die onderdak biedt, anderzijds gaan we dieper in op de secundaire transitruimte die uit ondersteunende voorzieningen bestaat.³

Primaire transitruimte

onderdak

De inplanting van de vluchthuizen probeert (bijna altijd) de nood aan mobiliteit te beantwoorden.⁴ Ze zijn gelegen in het centrum van de stad of hebben er een directe en *goede verbinding* mee. De ligging vergroot gevoelig de kansen op werkgelegenheid en sociale activatie door een hoge mobiliteit van de transitpersoon.

Omdat de middelen van de organisaties die de tijdelijke woningen voorzien, dikwijls beperkt zijn, wordt er soms voor *kleinschalige reconversie* geopteerd. Maar het schaarse budget zorgt ervoor dat de ingrepen aan architecturale kwaliteit voorbijgaan. In de herdenking van de garagetynologie door de vzw De Kerit in Roeselare bijvoorbeeld werd de bewoonbare oppervlakte quasi verdubbeld door op brutale wijze een mezzanine in de al kleine units te schuiven (zie bijlage 4E en Afb. II.05-A). Het tijdelijke, precaire aspect van het verblijf bleek zo voornamelijk uit het gebrek aan ruimtelijke kwaliteit.

Weinig van de vandaag beschikbare transitwoningen kunnen heel grote families huisvesten. De grootste familie uit het onderzoek in ons traject was in één van de krapste huizen gehuisvest. Ook hier gold de logica van het maximaliseren van het bewonersaantal op een beperkte oppervlakte, waardoor eenpersoonsslaapkamers drie kinderen van een slaappleaats moesten voorzien. Als we over de transitpersoon als nieuwkomer en migrant spreken, kunnen grote

verblijven of flexibele, uitbreidbare verblijven een interessante optie vormen. Dat is ook de ambitie van de Stad Aalst bij het verbouwen van zijn patrimonium aan doorgangswoningen tot soepelere verblijfsunits (zie bijlage 4G). De reconversie die in de toekomst wordt gepland, zal de tussenwanden openbreken om meer mogelijkheden voor modulaire schakelingen te scheppen. De huidige structuur kan namelijk onvoldoende op de variatie in het bewoners-aantal inspelen.

We merken dat er op typologisch vlak dikwijls belemmeringen zijn die door een *strengere regelgeving* veroorzaakt worden. De architectuur moet aan bepaalde minimumstandaarden beantwoorden. Een slaapkamer moet bijvoorbeeld minstens 12 m² zijn. In een solidair herenhuis in Sint-Niklaas (zie bijlage 4H) moesten de initiatiefnemers door die eis extra geld pompen in hun project om een muur een beetje te verplaatsen. Het beantwoorden aan de regels verbetert niet per se de intrinsieke kwaliteit van het gebouw, want de woonkwaliteit vergroot er niet automatisch door (Afb. II.05-B).

Op dergelijke moeilijkheden botsten bezielers van het Tiny House in Maldegem (zie bijlage 4B en Afb II.05-C) toen ze probeerden om het huisje naar een stadstuin te verplaatsen. Zowel de wettelijk te kleine oppervlakte (16 ipv 18 m²) als de gedeelde domiciliëring vormen juridisch en administratief gezien een heikel punt. Nochtans biedt “tuinhuisstypologie” goede kansen voor integratie, omdat het concept van een tuinhuis het mogelijk maakt om een dichte burenelatie aan te gaan. Het delen van een tuin, een wasruimte, een werkatelier en berging zorgt voor plekken van *ontmoeting*, maar door de stroeve regelgeving wordt er aan zulke opportuniteiten voorbijgegaan.⁵ Plekken van ontmoeting ontbreken in het algemeen vaak in de onderzochte typologieën en blijven beperkt tot een collectieve leefruimte of keukens die door de nieuwkomers zelf gedeeld worden. Zeker structuren van nachtopvang, zoals Niemandslaan in Aalst (zie bijlage 4C) en Huize triest in Gent (zie bijlage 4D), verschijnen als afgesloten enclaves. Dat volgt automatisch uit de gevoeligheden die eigen zijn aan personen in een precare situatie, maar het isoleert ze ook. De dualiteit tussen isolatie en blootstelling is één van de belangrijkste spanningen die zowel op de primaire als de secundaire voorzieningen rust, en vormt een belangrijke nuance voor ons ontwerpend onderzoek.

II. 05-A: Doorgangswoning vzw De Kerit, Roeselare

II. 05-B: Solidair herenhuis, Sint-Niklaas

II. 05-C: Tiny House, Maldegem

II. 05-D: Niemandsland CAW, Aalst

II. 05-E: Huize Triest, Gent

II. 05-F: Doorgangswoningen CAW, Nieuw-Gent

Een vergelijkbare gemiste kans zien we bij de doorgangswoningen die door het CAW in de sociale woonwijk van Nieuw Gent voorzien worden (zie bijlage 4F en Afb.II.05-F). Het zijn rijhuizen of halfopen woningen die volledig op zichzelf gericht zijn. De privé buitenruimtes aan de achterkant van de rijhuizen kunnen geschakeld worden en een fantastische gemeenschappelijk ruimte vormen. Die kans wordt nu onbenut gelaten. Een ander interessant aspect aan de woningen is de omgang met *toe-eigening*. Omdat de tijdelijke bewoners zelf meestal weinig bezitten, hebben kunststudenten een project opgestart om in samenwerking met de inwoners meubels te vervaardigen. De graad van appropriatie die in tijdelijke verblijven toegestaan wordt, is een belangrijk terugkerend aspect bij de geanalyseerde projecten. Door het project krijgen de tijdelijke verblijfsruimtes toch een zekere *eigenheid* en *identiteit*, eigenschappen die we ook in het verdere ontwerp onderzoek worden meenemen.

Secundaire transitruimte

ondersteunende voorzieningen

Secundaire transitruimtes hebben bijna allemaal gemeen dat ze ondanks hun functie als winkel of restaurant het programma dat meestal publiek toegankelijk is, niet naar de stad uitstralen. Voorzieningen die de achterkant van de maatschappij ondersteunen, bevinden zich dus vaak ook letterlijk aan de *achterkant* van een gebouw of aan de binnenkant van een bouwblok, en keren zich weg van de straat. Zo zien we dat Ontmoetingshuis De Brug in Aalst (zie bijlage 5F en Afb. II.06-A) zich op de zijkant oriënteert en dat weggeefwinkel De Olijfbom in Gent (zie bijlage 5E en Afb. II.06-B) zich in het bouwblok inkapselt. Daartegenover staat dan weer dat het badhuis De Fontein (zie bijlage 5C en Afb. II.06-C) gelegen is aan het centrale plein van de Bloemekenswijk in Gent. Dat is een vreemde keuze gezien de intimiteit die met het baden gepaard gaat. Hier zou een ingetogen toegang via een zij-ingang beter beantwoorden aan de spanning bij dat aspect. Het spreekt voor zich dat het niet zinvol is om bijvoorbeeld sociale restaurants eenzelfde openheid te geven als reguliere etablissementen, wegens de schaamte die vaak bij een bezoek komt kijken.

II. 06-A: Ontmoetingshuis De Brug, Aalst

II. 06-B: Weggeefwinkel De Olijfboom, Gent

II. 06-C: Badhuis De Fontein, Gent

II. 06-D: Eetcafé Toreke, Gent

II. 06-E: Sociaal restaurant Parnassus, Gent

II. 06-F: Buurtatelier en doorgeefwinkel Bij Pino, Gent

Hoewel de locatie aan de achterzijde meestal evident lijkt door de *gevoeligheden* van het beladen programma, zorgt het anderzijds ook voor *isolatie*. Toch zien we een aantal gebouwen die op interessante manieren met karakteristieken van open-gesloten bouwdelen flirten. Zo is er het voorbeeld van eetcafé Toreke in Gent (zie bijlage 5A en Afb. II06-E), die isolatie op een alternatieve manier bestrijdt. Openheid ligt niet zozeer in een publieke gevelexpressie naar de straat, maar veeleer in de *kruisbestuiving* tussen verschillende publieken. Door de inplanting dicht bij een hogeschoolsite en het gerechtsgebouw van Gent trekken ze verschillende publieken aan en ontstaat er een spontane vermenging. Het restaurant krijgt zo meer de allure van een buurtrestaurant. De manier waarop het programma wordt benoemd, beïnvloedt ook de perceptie. Zo wordt het Toreke niet benoemd als sociaal restaurant, maar krijgt het het label van eetcafé, dat een totaal andere connotatie heeft. Het blijft een sociaal restaurant door de aangepaste prijzen voor kansarmen, maar staat meer open voor andere bezoekers. Een ander voorbeeld is het voorstel in Aalst om een sociaal project als buurtkruidenier te benoemen. Er kan met een speciale formule voor kansarmen gewerkt worden, maar de winkel blijft wel open voor de buurt (Van de Voorde, persoonlijke mededeling, 2016). Dat kan aantonen dat de koppeling van *bewoording* aan *typologie* essentieel is. Taal komt nooit alleen. Genuanceerde benamingen moeten ook in de architectuur en de inplanting versteend worden. De huidige sociale kruidenier in Aalst (zie bijlage 5G), nu verscholen op de eerste verdieping van een oud fabrieksgebouw, kan pas de allure van sociale superette achter zich laten, als hij zich ook in het stedelijke weefsel toont. De architectuur van zo'n kruidenierszaak kan namelijk expressie aan de toegankelijkheid geven en kan alleen maar zo een winkel voor het brede publiek worden.

Ook andere strategieën blijken te werken om gebruikers van verschillende sociale status te laten samenvloeien. Zo is de keuze van het project Parnassus in Gent (zie bijlage 5A en Afb. II06-E) voor de reconversie van een Franciskanenkerk naar een sociaal restaurant een interessante zet. Uit een gesprek met een werknemer bleek dat het zelfs een echte toeristische trekpleister is geworden. De dagelijkse balans ligt nu ongeveer op 60/40 procent niet-kansarmen/kansarmen. Het is moeilijk om het evenwicht tussen de verschillende gebruikers in stand te houden en ervoor te zorgen dat de ene groep de andere niet verdringt. Tot nog toe blijft het werken, ook door een verschillende prijsverdeling. Het is hierbij ook opvallend dat

vooral *voedsel* erin slaagt om een diversiteit aan gebruikersprofielen samen te brengen. Dit is één voorbeeld van een interculturele thematiek, in het vervolg van ons onderzoek gaan we op zoek naar andere interculturele dynamieken die het ontwerpproces kunnen voortstuwten.

Daarnaast werd in de analyse ook duidelijk dat door de locatie van een dergelijk precair programma in de stad de aanwezigheid van *stedelijkheid* vanzelf een sluier gevoeligheden genereert. Het stadsweefsel wordt per definitie door *hybriditeit* gekenmerkt. Die programma-tische overlap veroorzaakt enerzijds spontane sociale wisselwerkingen die integratie bevorderen. Anderzijds creëert de mix een gezonde vorm van anonimiteit. Het stadsweefsel wordt door een hoge densiteit aan uiteenlopende programma's gekenmerkt. Als je er als gebruiker verschijnt, is het niet duidelijk wat je er precies komt doen. Stedelijkheid zelf verschijnt als *buffer*, *drempel* en *overgangszone* voor gevoeligheden. De stad neemt de spanning bij bepaalde beladen thematieken vanzelf weg: de stad als theater van de anonimiteit. Volgens die logica spelen het stedelijke karakter en de hybride allure ervan een uiterst belangrijke rol in het spreken over transitpersoonlijkheid. Hieronder beschouwen we hoe de bezochte projecten op de spontane wisselwerking inspelen en in de anonimiteit voorzien.

In de bespreking van de secundaire typologieën is het belangrijk aan te halen dat er soms zelfs helemaal niet van architectuur gesproken kan worden. Zelden of nooit is er een architect geraadpleegd voor het onderbrengen van het programma. In buurtateliers en de doorgeefwinkel van het project Bij Pino (zie bijlage 5D en Afb. II.06-F) zien we hoe een permanente, architecturale verschijningsvorm volledig afwezig is. Het vluchtige karakter van de containerstructuren illustreert dat.

AANDACHTSPUNTEN

de huidige transitruimte

Uit de voorgaande analyse kunnen we besluiten dat er enerzijds voorzieningen zijn die door hun ligging en hun architecturale verschijningsvorm een succesvolle kruisbestuiving mogelijk maken. Anderzijds zijn er voorzieningen die door het gebrek aan een goede locatie en het gebrek aan ruimtelijke kwaliteiten uiterst geïsoleerd in het stadsweefsel verdwijnen. Uit de voorbeelden worden lessen getrokken die het ontwerpend onderzoek sturen.

Centrale ligging

Een goede bereikbaarheid is essentieel voor een succesvolle transitruimte.

Gebruik van bestaande structuren

Kostprijzen kunnen gedrukt worden door het bestaande patrimonium te valideren.

Ruimte voor symbiose

Kruisbestuiving tussen verschillende bevolkingsgroepen draagt tot een inclusief ontwerp bij.

Appropriatie

De notie van tijdelijkheid bepaalt mee de graad van toe-eigening.

Attractiviteit van de plek

Een aantrekkelijk, maar niet exclusief karakter trekt een variëteit aan gebruikers aan en kent aan de bezoekers van de voorziening waardigheid toe.

Spanningen

De zoektocht naar een balans tussen isolatie en blootstelling, tussen voor- en achterkant, tussen publiek en privaat moet beantwoorden aan de gevoeligheden eigen aan fragiele bevolkingsgroepen en de beladenheid van hun preciaire behoeftes.

EEN GEMISTE KANS VOOR DE STAD

Binnen het stedelijke weefsel zijn de primaire transitruimtes meestal enclaves van residentiële monofunctionaliteit. Tijdelijke doorgangswoningen worden vandaag nog altijd geconcipeerd als private shelters, gemodelleerd volgens kernfuncties die het nucleaire gezin nodig heeft: een aaneenschakeling van geprivatiseerde kamers van bed, bad en brood. De behoefte aan flexibiliteit wordt evenwel voortdurend hoger. Dat zien we in de toenemende variatie van zowel grote huishoudens en eenoudergezinnen als alleenstaanden, in de eerste plaats in lagere bevolgingsklassen, maar ook in de rest van de samenleving. Door de opvangproblematiek gaan de beperkingen van de huidige tijdelijke verblijven zich heel nadrukkelijk manifesteren. Het middenveld dat in de *kloof* tussen *instelling* en *thuis* opereert, heeft evenwel noch de expertise noch de financiële middelen om eraan tegemoet te komen. De primaire verblijven en de ondersteunende voorzieningen vormen zo een verliesverhaal voor de stad. Ze beantwoorden alleen de basisbehoeften van de tijdelijke bewoner en genereren geen extra meerwaarde. Er wordt, een aantal goede voorbeelden ten spijt, geen ruimte geboden voor interactie met de andere stedelingen. Dat resulteert in een verlies voor beide partijen. De nieuwkomer wordt aan de achterkant van de samenleving geïsoleerd, terwijl de stad investeert zonder er dynamiek voor terug te krijgen.

1 Die overdracht is evenwel niet zwart-wit. OCMW's worden vandaag steeds explicieter in gemeentelijke overheden ingekanteld. We krijgen dus een precisering van schaal (van staat naar gemeente), maar niet noodzakelijk het verdwijnen van (federale) overheidssteun.

2 De termen grootstad en middelgrote stad worden telkens tussen aanhalingstekens geplaatst, vanwege de relativiteit van de begrippen. Tegenover Brussel zou het een overdrijving zijn om Gent te benoemen als grootstad, een benaming die wel gebruikt wordt door VRIND (Vlaamse Regionale Indicatoren). Maar ze allebei benoemen als middelgrote stad legt niet genoeg de nadruk op de onderlinge verschillen in schaal. We gebruiken de term centrumstad en laten het begrip grootstad over aan Brussel.

3 De inplanting, de providers en een uitgebreidere typologische analyse per casestudie worden opgenomen in Bijlage 4.

4 Tiny House (bijlage 4B), dat zich momenteel in Maldegem bevindt, vormt daar een uitzondering op die de regel bevestigt. De eigenaars vinden namelijk geen vluchtelingen die ertoe bereid te zijn om de stad achter te laten voor een herlocalisatie in het dorp.

5 De belemmerende woonnorm leidde bij de initiatiefnemers van Tiny House zelfs tot de oprichting van een vzw die met overheden negocieert om de Tiny Houses als woonvorm te legaliseren. (Jan De Keyser, persoonlijke mededeling, 29 oktober 2016)

III.

AMBITIE

NOODZAAK ALS EXCUUS

Uit de voorgaande analyse van de huidige tijdelijke huisvestingsmarkt is gebleken dat de opgave meestal vanuit een beperkende methodiek van *problem-solve* benaderd wordt, en dat ze zelden als opportuniteit wordt omarmd. Toch schuilt er net potentie in permanentere vormen van tijdelijkheid, die provisoire maatregelen overbodig maken (Alkemade, 2017, p. 145). Tijdelijke bewoners komen vaak terecht in *ad-hoc* oplossingen omdat hun kortstondige verblijf niet als een positieve bijdrage voor de buurt wordt aanzien. Ze leiden maar een vluchtig bestaan op die plek, waardoor hun aandeel in het lokale sociale kapitaal wordt verwaarloosd. Maar wat als we de notie van tijdelijkheid als *kans* aangrijpen? Aangezien de transitpersoonlijkheid door zijn aard geen eisen op lange termijn aan een plek oplegt, maar wel een zekere dynamiek veroorzaakt, kan tijdelijke verblijfsruimte worden inzet om aan *stadsontwikkeling* te doen.

De logica van de shelter — de hoge nood aan onderdak — wordt als vluchtig motief aangegrepen. Het profiel van de bewoners in transit en de sociale voorzieningen die ze nodig hebben, bieden een kans voor de herdefinitie van de *architectuuropgave*. Dankzij de conditie van tijdelijkheid heerst er een minimale graad van *appropriatie*. Dat verschilt van de meeste sociale woningen, waar een langer verblijf gepaard gaat met een hogere graad van toe-eigening. Doordat het transitverblijf maar in zeer beperkte mate wordt geprivatiseerd, wordt de identiteit van de typologie niet langer uitsluitend gedragen door het profiel van de bewoner ervan (denk maar aan herenhuizen, boerderijen), aangezien die van wisselende aard is. In die marge ontstaat de opportuniteit om te testen hoe men af kan stappen van de privé-eigendom en er iets *publiek* kan maken. Tijdelijk verblijf biedt de kans om een publiek statuut te bekleden door de geprivatiseerde cel/enclave binnenstebuiten te keren.

Maatschappelijke verandering wordt zo aangegrepen om op een achtergestelde plek in de stad een nieuw *stedelijk metabolisme* in gang te zetten. Hoe kan een onderbenut en onherbergzame fragment van de stad worden getransformeerd tot een kwalitatief, dynamisch segment? De locatiekeuze in het ontwerpend onderzoek getuigt van een zekere graad aan contingentie, maar is daarom niet vrijblijvend. De keuze wordt deels gestuurd door typische locaties in de stad.

Verloederde industriepanden zijn bijvoorbeeld kenmerkend geworden voor het landschap van bepaalde centrumsteden. Ook onbestemde binnengebieden en verouderde arbeiderswijken met een typische kakofonie aan achterbouwsels duiken als terugkerend thema in de middelgrote stad op en vormen daarom interessante onderzoekslocaties. De keuze van een precieze site in dergelijke generieke stadsfragmenten volgt enerzijds uit de aard van een specifieke stadslandschap en anderzijds uit de wens van de betrokken stedelingen. Aangezien in verschillende Vlaamse steden grote leegstand een hardnekkig probleem blijkt te zijn, is het ook raadzaam over zinvolle reconversiestrategieën na te denken. Ook tijdens gesprekken met stadsdiensten komt die ambitie naar boven.

“Bij het vestigen van doorstroomwoningen wordt uiteraard rekening gehouden met de ontsluiting en aanwezige voorzieningen in de buurt, maar daarnaast trachten we nieuwe projecten vooral in te zetten om bestaande brownfields of leegstaande panden te herbestemmen.”

Liesbeth Longueville (persoonlijke mededeling, 1 februari 2017)

Zo kan onderzocht worden hoe een voormalige fabriek getekend door haar monofunctionele productieverleden, de ambitie kan vertonen om *stad* te zijn. Op strategisch gekozen plekken kunnen tijdelijke verblijfsvormen permanent bijdragen aan de *elasticiteit*⁴ van het stedelijke netwerk.

De tijdelijke aanwezigheid van transitbewoners genereert evenwel niet gratis een nieuwe polsslag. In de transformatie-opgave die in deze scriptie wordt geadresseerd, spelen de gewijzigde verhoudingen in het krachtenveld een wezenlijke rol. Kan het participatieve vermogen van de burger worden ingezet om de maatschappelijke agenda mee vorm geven, zoals Rijksbouwmeester Alkemade betoogt (Alkemade, 2017, p. 144)? Als dat zo is, kan het informele experiment van middenveld-initiatieven een waardevol antwoord bieden op de vraag naar nieuwe, tijdelijke woonvormen? De lokale bewegingen zijn namelijk een onmisbare drijvende kracht achter de sociale structuur van de stad en kunnen de motor voor een *inclusieve* stadsontwikkeling zijn.

POSITIE VAN DE ONTWERPER

De architect lijkt in het verschuivende krachtenveld steeds meer in een gemarginaliseerde positie geduwd te worden. In de eerste plaats is door de golven van specialisatie het profiel van de architect verschoven van een meesterbouwer tot een manager van het bouwproces. Hij superviseert alle betrokken actoren in plaats van ze zelf allemaal te belichamen. Ten tweede worden de prestaties en de inzichten van de architect meestal beperkt door de reikwijdte van zijn opdracht en is het daardoor voor hem alleen mogelijk om gefragmenteerde bijdragen te leveren (Swinen, 2016, p. 48). Ten derde profileert de architect zich zelden in het publieke debat en blijven zijn inzichten beperkt tot een geselecteerd publiek zonder brede maatschappelijke doelstellingen te adresseren. Of zal de emancipatie van de architect net samenhangen met het opnieuw schrijven van het script van het maatschappelijke verhaal (Alkemade, 2017, p. 143)?

De discipline lijkt zijn impact in tijden van crisis te verliezen, aangezien de thema's die op het spel staan, de grenzen van de traditionele architectuurmétier ver overstijgen. In dat onstabiele werkveld wordt de architect ertoe genoodzaakt om naar nieuwe motieven en patronen op zoek te gaan, wat de mogelijkheid biedt zijn praktijk opnieuw uit te vinden. Hij moet daarbij actief de rol opsporen die hij in dat veranderende krachtenveld kan vertolken. Meer dan ooit lijkt het zinvol om zijn vermogen in te zetten om als *mediator* in een smeltkroes van actoren op te treden.

“In plaats van dilatente uitvoerder te worden van een projectdefinitie, moet de architect zich ontplooiën als beleidsfluisteraar binnen een testende maatschappij, een omgeving van en door pilootprojecten. Architectuur wordt zo een beleidsstuwend middel, de kritische verruimtelijking van sociale consensus.”

Peter Swinnen, voormalig Vlaams Bouwmeester (Swinen, 2016, p. 48)

In die zoektocht kan de scharnierfunctie van het maatschappelijk middenveld inspireren. Enerzijds neemt het middenveld actief deel aan beleidsstuwende processen en legitimeert het dat beleid naar zijn achterban van burgers; anderzijds behartigt het de belangen van deze burgers. Als ontwerper is het ook essentieel na te denken over een dergelijke coalitievorming. Hoe kan architecturale *know-how* worden ingezet om zelfredzaamheid van de burgers structureel te ondersteunen en daardoor het beleid te beïnvloeden? En omgekeerd, hoe kunnen beleidskeuzes begrijpelijk verbeeld worden, zodat heldere dialogen of discussies in een breed gedragen oplossing resulteren? Een ontwerper positioneert zich in dat opzicht steeds meer, ook vanuit zijn bestaande praktijk vandaag, als sociale regisseur. Daarbij is het gebruik van zijn ruimtelijke verbeeldingskracht cruciaal (Alkemade, 2016, p. 145).

“Het is aan de architect om mee na te denken en te spreken over de toekomst in termen van maatschappelijke winst. [...] Daarom is het niet de vraag hoe we vluchtelingen gaan huisvesten, maar hoe we een veel lichtere vorm van woningbouw aan onze steden kunnen toevoegen. Op die manier kunnen mensen veel makkelijker komen en gaan, zonder dat dit meteen een gevoel van ultieme crisis veroorzaakt.”

Floris Alkemade, huidig Nederlands Rijksbouwmeester (Ibid.)

Het conceptualiseren van de crisis *als excuus* in deze scriptie, zoekt aansluiting bij de notie van *maatschappelijke winst* waarover Floris Alkemade spreekt. Daarom wordt het cruciaal om naast de noden van de nieuwkomer ook de *wensen van de stad* te thematiseren. Die worden gedestilleerd door twee registers te bespelen: enerzijds wat al door ruimtelijke experts geformaliseerd en geconceptualiseerd wordt - in de vorm van stadsprojecten en conceptstudies -, en anderzijds welke informele processen en tijdelijke gebruiken er ter plekke plaatsgrijpen.

De informele, tijdelijke gebruiken fungeren volgens architecte en onderzoekster Els Vervloesem als *gebiedsverkenners* en vormen een hefboom voor (geplande) stadsontwikkeling. Vaak zijn het precies die plekken waarin de kiemen voor sociale innovatie ontstaan.² Er ontstaat een nieuw werkveld van toegewijde initiatiefnemers, vaak een mengeling van professionals en inwoners die zich om de inrichting van de stad bekommeren (Vervloesem, 2016,

p. 27). Informele handelingen en participatief experiment generen sociale interactie en verkennen kansen voor de 'betekenis van architectuur in de stad'. De ontwerper handelt daarbij als een 'curator, facilitator, mediator' (Ibid, p. 28) die de wildgroei aan initiatieven stroomlijnt.

“Ontwerpers worden uitgedaagd om een ander register aan te spreken en zich op een andere, coöperatieve manier op te stellen. Het draait hierbij om een dienstbare, zelfbewuste houding waarbij de potentiële kracht van ontwerp bij het innemen van ruimte wordt herontdekt. Het ontwerp wordt dan gezien als iets wat handvaten biedt om het toe-eigeningsproces van de stedelijke ruimte mee te faciliteren.”

Els Vervloesem (Els Vervloesem, 2016, p. 28)

PARTNERSCHAPPEN

Actoren en providers

Bij het spreken over betrokken actoren, providers en ontstane partnerschappen, die we in deze scriptie overschouwen, is het belangrijk de positie van de architect te benoemen. Er heerst immers een ingewikkeld en soms tegenstrijdig speelveld dat niet eenzijdig te definiëren valt. Actoren hebben vaak andere denkbeelden, andere belangen en andere financiële middelen of beperkingen (benoemd in het volgende onderdeel). Ze komen zowel vanuit de overheid, vanuit de private markt of daartussen (“het middenveld”). Het samenbrengen van deze verschillende actoren is een rol die volgens ons aan de architect kan worden toegekend. Door de capaciteit complexe belangen te verenigen en deze ruimtelijk te vertalen via verbeeldingskracht, kan de architect het kader ontwikkelen waarbinnen een omgeving van co-creatie en multidisciplinariteit gecreëerd kan worden.

De architect stelt concreet het project aan de partners voor en toont de eindbeelden die vooropgesteld worden en, vooral, ook de weg ernaartoe. De ontwikkelingen moeten aantonen dat investeringen voor dat gebouw en die plek interessant zijn. Hij hanteert een andere manier van kijken door in alle verhalen mee te stappen: de noden van de nieuwkomer en de wensen van de stad (zowel top-down als bottom-up). Hij is de regisseur van de projecten, die niet alleen een architectuurontwerp maar ook ontwikkelingsstrategieën maakt. De architect is deel van een team dat een dergelijk *ontwikkeland beheer* mogelijk maakt (Schutten, 2011). Naast de architect maken ook de ontwikkelaar, de opdrachtgever, de gebruikers en de beheerder van dat team deel uit.

“De intellectuele en artistieke constructie van een nieuwe situatie, op welke schaal dan ook, vraagt vandaag een visie van de ontwerper, niet alleen ten aanzien van ruimte, maar ook ten aanzien van tijd.”

(Havik, Patteeuw, & Teerds, 2011, p.3)

In elk project neemt de stad Aalst een *overkoepelende, sturende rol* op zich. Ze betreft de actoren die een belang hebben in het realiseren van de scenario's en zorgt ervoor dat de juiste maatregelen genomen worden op ruimtelijk vlak om de basis voor de projecten te bieden. De toekomst ligt bij de stad, zodat het dus de stad is die de toekomst moet sturen.³ Ze moet dat doen in de richting van een sociaal en geëngageerd model waarin beleidsmakers, middenveld en burgers samenkomen (De Bruyne, 2017). Het belangrijkste is dat de lokale overheid zorgt voor een kader waarin iedereen van zijn eigen tegel afstapt en dat ze de neuzen in dezelfde richting brengt. De stad kan ook mee in het project stappen als ontwikkelaar en de investeringsrisico's mee dragen, al dan niet met de steun van hogere overheden.

Het middenveld geldt telkens als de *opdrachtgever*. Het poneert de vraag naar tijdelijke verblijven en heeft ook nog andere programmatische wensen die al dan niet in het programma van eisen worden opgenomen. Het is nauw betrokken in het ontwikkelingsproces en dient als brug tussen de overheid en datgene wat er in de stad speelt.

In het project zijn de *gebruikers* ook belangrijke actoren die het ontwikkelingsproces en het uiteindelijke scenario zullen sturen. De architect zet een participatief project op waarbij communicatie met de verschillende bevolkingsgroepen een sleutelwoord is voor de realisatie van een breed gedragen projectvoorstel dat een aangename inclusieve leefomgeving realiseert.

De *beheerder* verschuift door de jaren. Door de gefaseerde ontwikkeling van het project zijn de *investeerders* die de ontwikkeling mee financieren, pas na een aantal jaar de beheerders van het project.

Ontwikkelingsmodel

De architect treedt, binnen het realiseren van ontwerpscenario's, op als regisseur die de verschillende providers en actoren verenigt. Omdat we sterk in zo'n veelzijdige rol van de architect geloven (zie deel I Ambitie), maakte, binnen de grenzen van het mogelijke, een voorzichtige verkenning rond de financiële logica's achter onze ontwerpen ook deel uit van ons onderzoek. Het ontwerpend onderzoek is een totaalproject waarvan het ontwikkelingsmodel van de gehele opdracht fundamenteel is.

De financiering van een sociaal programma wordt een steeds moeilijker opgave. Aan de ene kant komt dit doordat de overheid steeds minder fondsen kan aanbieden voor een steeds groter wordende nood. Door een stijging van socio-culturele problemen en een gebrek aan coöperatie tussen diensten - volgens het subsidiariteitsbeginsel, waar vele overheden vandaag op zijn georganiseerd - wordt de financiële ondersteuning teruggeschroefd. Daar volgt uit dat het middenveld, onze opdrachtgever, niet kapitaalkrchtig genoeg is. Het schippert tussen veel te lage subsidies enerzijds en vastgoeddruk op potentieel patrimonium anderzijds. Bijgevolg is het middenveld niet in staat voldoende kwalitatieve bebouwing aan te kopen of een architectuurproject op te starten. Aan de andere kant is het sociale programma geen aantrekkelijke opdracht voor de markt wegens het heel hoge investeringsrisico. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een investeerder een verdienmodel ziet in een sociaal restaurant omdat er pas op heel lange termijn winst gegenereerd kan worden. Een meer heterogene en multifunctionele architectuur kan aangegrepen worden om meer middelen te verkrijgen.

Eerst en vooral speelt de *schaalvergroting* in onze projecten een grote rol in die economische logica. Alle projecten van het middenveld die we in het deel Analyse beschouwd hebben, zijn een druppel op een hete plaat. Ze bieden plaats voor één gezin of enkele alleenstaanden. De vzw's ondersteunen de nieuwkomers in hun huur en dat is geld dat nooit terugvloeit. Het zijn geen interessante investeringsmogelijkheden. Door te opteren voor een schaalvergroting van het aantal families of alleenstaanden die in één project kunnen ondergebracht worden, kan

meer kritische massa worden gegenereerd. Eenmalige investeringen worden zo door veel meer gebruikers benut, waardoor de feitelijke afschrijffperiode gevoelig kan worden verkort.

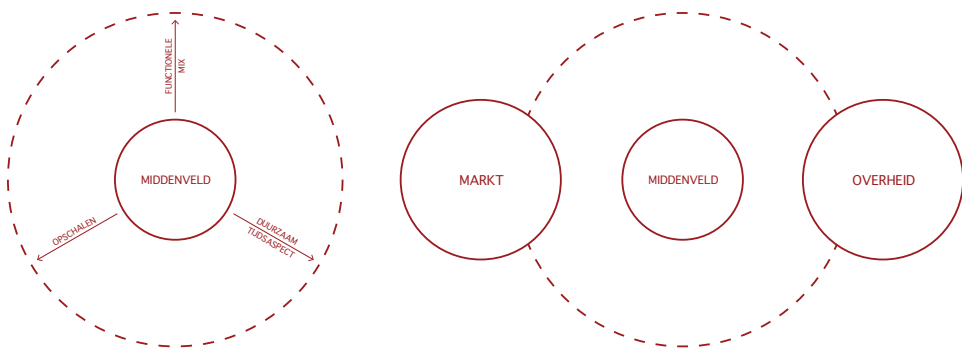
Een tweede kans is de overlap van de verschillende belangen en functies waardoor het speelveld waarin het ontwerp opereert, veel groter wordt. De interesse in een project dat verschillende ruimtelijke aanspraken verenigt, zal meer verschillende soorten investeerders aanspreken. Het maakt dat dergelijk project niet meer uitsluitend hoeft terug te vallen op overheidsinstellingen of traditionele commerciële partijen. Middelen kunnen nu worden gepoold. Ze worden vergroot door een *programmatische mix* te ambiëren. Denk bijvoorbeeld aan gedeeld eigenaarschap, *common* aandeelhouderschap of *crowdfunding*. Meer functies en meer middelen betekenen een verlaging van de investeringsrisico's.

De derde kans is de *hoge duurzaamheid* en tijdsdimensie van de projecten. Door voor de toekomst te bouwen en niet voor de nood, krijgen de projecten een duurzaam en flexibel karakter. Door de mogelijkheden tot evolutie van de architectuur van in het begin mee te nemen, kan het project ook langetermijninvesteringen aantrekken. Het middenveld heeft het beheer zo in handen, maar het eigenaarschap zal op termijn in de handen van iemand anders komen.

Door die kansen breidt het net aan investeerders uit. De overheid, vanuit zijn sociale verantwoordelijkheden, kan het opstartrisiko op zich nemen. Een tweede financierder (een grote marktspeeler, een vastgoedmakelaar, een crowdfundingactie, of een groep particulieren) investeert het resterende bedrag als een vorm van langetermijnbelegging. Na een aantal jaar kan de marktlogica volledig overnemen. Dat zal voordeliger zijn omdat enerzijds de vastgoedwaarde van het specifieke gebouw stijgt en anderzijds ook de omgeving meer tijd krijgt zich te ontwikkelen, door de investering van het nieuwe programma. Het beheer en het eigendom van het gebouw hoeven dus niet noodzakelijk samen te vallen en zijn bij elk programma dus in handen van verschillende actoren. Ook de OCMW's en sociale woningbouwfondsen kunnen in de beginperiode mee investeren. Als ook zij instappen in een doorverkooplogica, krijgen ze investeringsbudget terug dat ze samen met een besparing op langdurige

onderhoudskosten in een volgend project kunnen gebruiken. Dat kan eigenlijk als verschillende vormen van *gentrificatie* gezien worden. Maar in plaats van enkel kiemen te introduceren die een specifieke bevolkingsgroep aanspreken, zoals goedkope maar even monofunctionele woningen, wordt een sociaal, bijna heterotopisch programma hier als alternatief naar voren geschoven. Hoewel *gentrification* vaak met argusogen wordt bekeken als een nieuwe uitsluitende vorm van stadsontwikkeling, kan het in combinatie met een goed gefundeerd en ruimtelijk sterk ontwikkeld dynamisch karakter het *metabolisme* van de stad belichamen. Kort gesteld, de telkens terugkerende *tijdelijkheid* wordt zo over het volledige stadsweefsel als *incubator* ingezet.

Door van *voor* de start van het ontwerp na te denken over wie de spelers zijn en over de manier waarop er een financiële haalbaarheid bereikt kan worden, komen er ook bepaalde keuzes in het ontwerp. Het is belangrijk dat de architect daarvan de grondslagen kent, zich met potentiële investeerders omringt, de belangen van de providers behartigt en die in het ontwerp samenbrengt.

III.01: Schema van de betrokken actoren

1 In het kader van beleidsrelevant onderzoek van Steunpunt Ruimte werd een dergelijke elasticiteit door Elise Schillebeeckx, Stijn Oosterlynk en Pascal De Deker geconceptualiseerd met de term 'sociaal-ruimtelijke veerkracht' tegenover veranderingen zoals vergrijzing en migratie. "Sociaalruimtelijke veerkracht is de capaciteit van een gelokaliseerd sociaal- ruimtelijk systeem om actief te reageren op externe veranderingen en schokken." (Schillebeeckx, et al., 2016b)

2 In haar tekst 'Architectuur voor gebruik en toe-eigening: van efemere tot permanente praktijken' verwijst ze daarbij bijvoorbeeld naar initiatieven als Parkfarm in Brussel, waarbij de ontwerpstrategie voornamelijk bestond uit het voeden van reeds informeel aanwezig was, zoals bijvoorbeeld collectieve tuintjes en boerderijen.

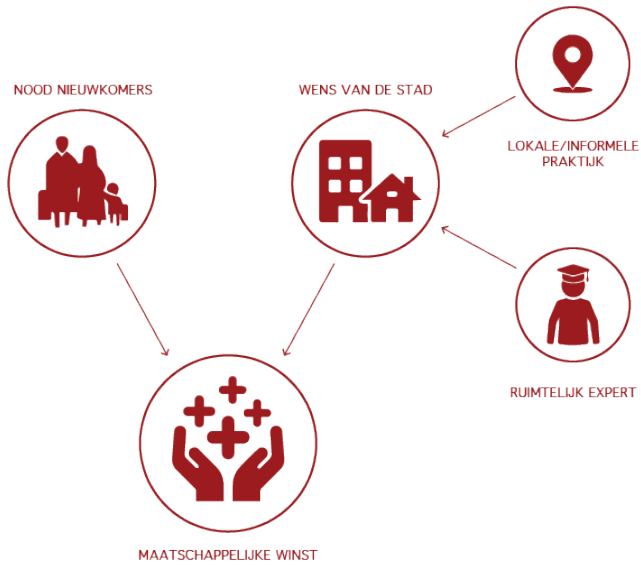
3 "De stad kan de wereld redden" is een leuze die wereldwijd verdedigd wordt door onder meer Eric Corijn. De steden zijn de labo's de geglobaliseerde wereld.

IV.

ONTWERPEND
ONDERZOEK

IV.01: Schematische representatie van het ontwerpmotief

Het ontwerpend onderzoek steunt op drie pijlers: het bepalen van de locatie en het programma van eisen (motief), het verbeelden van een nieuwe typologie (tactiek) en het opstellen van een ontwikkelingsmodel (partnerschappen).

Om maatschappelijke winst te genereren voor alle betrokken partijen, dienen de noden van de nieuwkomer gecombineerd te worden met de wensen die we terugvinden in de stad. Dit onderzoek beslaat een eerste onderdeel *motief*. Per scenario wordt een gebied in de stad bepaald dat aan de noden van de nieuwkomer (goede bereikbaarheid, werkgelegenheid,..) tegemoetkomt. De precieze locatiekeuze volgt uit haar ontwikkelingspotentie. Dit wordt enerzijds geconceptualiseerd door experts (architecten, stadsplanners,..) in ruimtelijke conceptstudies. Anderzijds aan de hand van vragen en ambities van de stadsbewoners, gedestilleerd uit informele gebruiken en middenveld-initiatieven, die de vinger leggen op opportuniteiten. Deze lokale wens wordt teruggekoppeld aan de nood van de nieuwkomer en vervloeit samen tot een interculturele thematiek die de basis vormt voor het typologische onderzoek. *Kleinhandel* thematiseert het eerste scenario, het tweede en tenslotte *ambacht en techniek* het derde.

De ruimtelijke neerslag van het motief is een ontwerpvoorstel ontwikkeld in een tweede deel *tactiek*. De verbeeldingskracht van architectuur wordt ingezet om te mediëren tussen verschillende claims en de gevoeligheden. Noties van tijdelijkheid en appropriatie worden aangegrepen als een sturende eigenschap binnen het concipiëren van een typologie. Tijd wordt ingezet als instrument voor waardeontwikkeling. Er wordt toegestaan dat er een nieuwe aard van bewoning of andere programma's kunnen plaatsgrijpen in de toekomst. Er moet ruimte worden gelaten voor flexibele verschuivingen binnen een vast frame.

Het ontwerp van mogelijke *partnerschappen* en een voorstel tot ontwikkeling en financiering besluiten elk scenario in een derde onderdeel. De architect fungeert als mediator die de belangen van verschillende betrokken actoren en providers verenigt. Hierna volgt een terugkoppeling die de resultaten van het ontwerpend onderzoek thematiseert en kritisch nuanceert.

The background image shows a residential street scene. On the left, there is a building with a dark grey roof and a window. Below the window, there is a concrete wall with a small plaque that reads "GBK12" and "1916-18". In the foreground, there is a blue plastic safety fence. On the right, there is a dark blue garage door and a tree branch. The sky is overcast with grey clouds. A large white rectangular box is overlaid on the center of the image, containing the text "SCENARIO 1" and "HET MARKTKRAAM".

SCENARIO 1

HET MARKTKRAAM

BNKO. BNKO.
JORE
polis

Het Hoveniersplein in Aalst vormt een interessant schakelpunt in de ontwikkeling van Kern Rechteroever. De site heeft veel potenties om het spilpunt van culturele productie en kleinhandel te worden in de aankomstwijk die de buurt al is. In die transformatie kunnen nieuwkomers een sleutelrol spelen.

MOTIEF

NODEN VAN DE NIEUWKOMER

(In)formele kleinhandel

“Stedelijke aankomstinfrastructuur bestaat uit handelszaken die zich met hun koopwaren (deels) richten op de internationale gemeenschap in de aankomstwijk. [...] Bovendien dragen deze zaken niet enkel bij aan de lokale economie, maar vormen zij voor vele nieuwkomers ook een eerste aanspreek- en informatiepunt in de wijk en een informele ontmoetingsplaats.”

(Schillebeeckx et al., 2016a, p. 24)

Marktruil en wederkerigheid zijn de twee socio-economische integratiesferen waarin zo'n scenario zich begeeft. Het focust op de netwerken waar nieuwkomers zich op beroepen, en op het mogelijk maken van (informele) kleinhandel die nieuwkomers ertoe stimuleert om een hogere zelfredzaamheid te verkrijgen. Vanuit dat perspectief hebben we in de stad Aalst gezocht naar een zone die voor dat scenario het kader zou kunnen bieden. Het kleinhandelscentrum van Kern Recheroever komt als potentievolle ruimte voor lokaal ondernemerschap naar voren (Schillebeeckx et al., 2016a, p. 24).

Het centrum van Recheroever floreerde vroeger als economisch brandpunt van ambacht en kleinhandel, maar handelaars gingen failliet en ontvluchtten de buurt. De armoedegraden en de werkloosheidsdruk stegen, en de werkzaamheidsgraad ligt er met 61 procent nog altijd beduidend lager dan in de rest van Aalst (zie bijlage 6). De neerwaartse spiraal zorgde ervoor dat de wijk een magneet voor mindergegoeden werd. Ook nieuwkomers beproefden er hun geluk en regen er zelf een netwerk aaneen. Zo heeft de buurt zich ontwikkeld tot de aankomstwijk die hij vandaag is.

	Belgische nationaliteit		Belgische etniciteit	
	[aantal]	[%]	[aantal]	[%]
(A24-) BERGEMEERSEN	975	86,6	813	72,2
(A373) GOEDERENSTATION	28	93,3	22	73,3
(A50-) HEILIG HART	1044	85,4	859	70,3
(A25-) HOSPITAAL	1459	85,3	1150	67,3
(A20-) HOVENIERS	2073	80,9	1683	65,7
Aalst Recheroever Centrum	5579	83,9	4527	68,1
Aalst	77415	93,2	71921	86,6

IV. 02: Nationaliteit en etniciteit van Recheroever Centrum, Aalst, 2016

IV. 03: Multi-etnische handelszaken in Kern Rechteroever

De rijkdom aan mogelijkheden in dergelijke multiculturele transitzones staat beschreven in het boek *Making Heimat, Germany Arrival Country*, dat we al in het onderdeel Analyse aangehaald hebben. Een eerste eigenschap van dat aankomstgebied - en ook de trigger voor het ontstaan ervan - is de *betaalbaarheid* van het woonpatrimonium (Schmal et. al., 2016, p. 72). Dat zorgde ervoor dat vanaf de jaren zestig minder gegoede nieuwkomers hun intrek namen in de kleine arbeiderswoningen op Rechteroever (Van Steenberghe, Steel, De Visscher, De Brauwere, 2013, p. 20). In leegstaande handelspanden kwamen er Afrikaanse en Turkse winkels, die het kleinhandelscentrum opnieuw een lichte hartslag gaven. De buurt werd door diversiteit gekleurd en vormt zo ook een sterke aantrekkingspool voor nieuwe migranten. Via kettingmigratie en gezinshereniging nemen de aantallen sterk toe. Dat blijkt ook uit cijfers van de Dienst Bevolking van de Stad Aalst (Afb. IV.02). Het percentage aan inwoners met een vreemde etniciteit ligt er met 32 procent beduidend hoger dan het gemiddelde van Aalst, waar maar 13 procent een niet-Belgische nationaliteit heeft. Verschillende gemeenschappen vinden hun weg naar kleinere steden zoals Aalst, los van grote aankomstpolen als Brussel.

De netwerken van immigranten, die Saunders als inherent aan de aankomststad beschouwt (Schmal et. al., 2016, p. 198), krijgen een gezicht in het straatbeeld en geven de wijk nieuw leven. Dat netwerk van immigranten vormt één van de drie socio-economische integratiesferen zoals gedefinieerd door Polanyi (Polanyi in Schillebeeckx et al., 2016a).

“De aankomstwijk bevindt zich op de benedenverdieping.”

(Schmal et al., 2016, p. 172)

Gekoppeld aan deze these zien we hoe dit citaat binnen Kern Rechteroever realiteit wordt. De beschikbaarheid van kleine ruimtes op de begane grond heeft ervoor gezorgd dat migranten kleine ondernemingen kunnen opstarten. Door de gelijkvloerse etages voor de lokale handel vrij te houden, wint de straat ook een zekere vitaliteit (Schillebeeckx, et al., 2016a, p. 24). Koopwaren worden dikwijls goedkoper verhandeld dan elders in de stad, en het etnisch kleurrijke karakter oefent op de autochtone bevolking een aantrekkingskracht uit. Hoewel

IV. 04: Leegstaande handelszaken in Kern Rechteroever

Aalstenaars van ver buiten de wijk er inkopen komen doen, vormt de wijk geen aantrekkelijke woonomgeving en blijft een derde van de panden onbewoond.

Verskillende stadsprojecten om Rechteroever te herwaarderen, bestendigen paradoxaal genoeg het negatieve imago (Van Steenberghe et al., 2013, p.10). Men voelt zich niet geroepen om naar dit achtergestelde deel van de stad te trekken, de wijk blijft kampen met een sterke stigmatisering. De bijdrage die migranten verder aan structurele verbeteringen en de revitalisatie van achtergestelde buurten kunnen leveren, is een belangrijke drijfveer bij de keuze voor dit gebied. Als investeringen door zowel de overheid als door lokale actoren ondersteund worden - vaak omdat die er ook wel bij kunnen varen -, ontstaat de mogelijkheid om het tij te keren (Holl, 2016). De juiste ruimtelijke middelen voor de ontwikkeling van zelfstandig ondernemerschap beschikbaar maken is essentieel voor het slagen van de aankomstwijk (Schillebeeckx et al., 2016a, p. 24). De transitpersoon die wij beschouwen, bevindt zich evenwel in een precaire economische situatie, waardoor de aankoop van een leegstaand pand door een gebrek aan middelen in eerste instantie geen optie is.

- wonen
- handel
- bedrijvigheid
- horeca
- religie
- gemeenschapsvoorziening

IV. 05: Functies verspreid over het weefsel in Kern Rechteroever

WENSEN VAN DE STAD

Een centrum voor Rechteroever

Nu de ruime omgeving en de bijbehorende kansen voor de nieuwkomer gedefinieerd zijn, gaan we op zoek naar een concrete locatie op Rechteroever. Om de aanwezigheid van de nieuwkomer naar winst voor de stad om te zetten, zoeken we een plek met groot ontwikkelingspotentieel. Twee vormen van expertise worden daarbij ingezet. In een eerste deel beschouwen we de conceptstudie van Architecture Workroom Brussels en 51N4E voor Kern Rechteroever. Zo selecteren we een vacante plek die momenteel onderbenut is. Vervolgens brengen we de potenties van die site verder in kaart via interviews en observaties. Welke programnavragen worden er door het stadsbestuur, de buurtbewoners en de gebruikers van de site gedefinieerd? Tot slot worden lokale bewegingen en informele praktijken als kiemen voor toekomstige ontwikkeling in kaart gebracht.

Ontwikkelingspotentie

Gefragmenteerd geheel

Er bestaat al veel lectuur die de noodzaak van en de potentie tot herontwikkeling van Kern Rechteroever beschouwt. In deze scriptie beschouwen we de toekomstvisie die Architecture Workroom Brussels samen met 51N4E ontwikkeld heeft, als basisreferentie. Het project beslaat drie onderzoeksgebieden: de Moorselbaan, het Hoveniersplein en de Carnavalshallen (respectievelijk a, b en c Afb.IV.06). Vooral het gefragmenteerde, onderbenutte Hoveniersplein valt op omdat het door een kakofonie aan achterbouwsels en door de anonieme aanwezigheid van drie carnavalsloodsen gethematiseerd wordt.

De vacante plek van het Hoveniersplein verschijnt er als een ongedefinieerd plein, gefragmenteerd omsloten door garageboxen en gebricoleerde tuinhuisjes. Hier en daar is er een directe verbinding tussen de bewoners en het plein via een gammal achterpoortje, maar dat is dan ook de enige relatie. Ook de carnavalshallen verschijnen geïsoleerd en gaan geen relatie met het plein aan. Het zijn blinde dozen die weinig dynamiek genereren, ondanks de bedrijvigheid in hun interieur. De carnavalscafetaria is wel opengemaakt naar de fietsroute langs de sporen, maar stelt zelden haar terras op. Dit plein beschikt net over de potentie om een rustigere, groenere pendant van de Grote Markt op Linkeroever te worden.

CONCEPTSTUDIE KERN RECHTEROEVER

Architecture Workroom Brussels & 51N4E

Een team van experts formuleerde in 2014 een gedragen en integrale toekomstvisie voor Kern Rechteroever door alle betrokken actoren rond de tafel te brengen in een participatief samenwerkingsproces. Intersectorale gesprekken in werkgroepen creëerden zo een draagvlak voor het project bij bewoners, beleidsmakers, verenigingen en financierders. De studie gaat op zoek naar een verbindende *common ground* van de openbare ruimte.

Die wil als ruggengraat voor Kern Rechteroever fungeren en een brug slaan tussen de omliggende ontwikkelingsgebieden die in haar steigers staan (zoals de Denderkaaien en Zorgwoonwijk Mijlbeek). Als platform voor creativiteit, ondernemen, vakmanschap, onderwijs, sport, spel, recreatie en verblijven op maat van de wijk beoogt deze publieke ruimte een impuls voor de identiteit en centraliteit van de stadsbuurt te zijn.

De ruimtelijke strategie verbindt de handelskern, het oude woonweefsel en de nieuwe ontwikkelingsgebieden, en markeert het carnavalsgebeuren als hefboom. Ontwerpend onderzoek verkent mogelijke synergieën tussen sociale economie, creatieve economie en het carna-

valsgebeuren. In de zoektocht naar een heterogeen stadsweefsel worden drie werkvelden gedefinieerd: de voorzienende stad, de productieve stad en een sterk woonweefsel.

Het *voorzienende weefsel* verwijst naar het groot aantal ondersteunende voorzieningen voor fragiele bevolkingsgroepen. Een countering in de hoge werkloosheidsgraad van de wijk schuilt in een terugkeer van het *productieve weefsel*. Zowel de zichtbare plaatsen van productiviteit langs de straatkant worden aangehaald, als de bedrijvigheid die zich aan de achterkant verstopt in tuinhuisjes en loodsen van een binnengebied. Als laatste werkveld wordt het *woonweefsel* beschouwd. Dat kent veel voordelen door de centrale ligging van de wijk en de

betaalbaarheid van de woningen. De studie betreft de drie bouwstenen op elkaar om ze als geheel te versterken. Het ontwerpteam beoogt stapsgewijze actie, die door middel van wijkinjecties de huidige dynamieken en processen stuurt (Van Steenberghe et al., 2014).

IV. 06: Documentatie uit conceptstudie 'Kern Rechteroever'

IV. 07: Parkeerplaatsen op het Hoveniersplein

IV. 08: Fietsroute langsheen spoorwegemplacement

IV. 09: 'Terrain Vague' achter de carnavalshallen

Het Hoveniersplein is tot nog toe als parkeerzone gemarkeerd (Afb.IV.07). Het staat vooral ten dienste van een vlotte mobiliteit naar het andere stadsdeel, maar wordt ook als parkeerplek door omwonenden en carnavalisten benut. De parking wordt vooral in bepaalde tijdspannes gebruikt: door mensen die er hun auto achterlaten voor het weekend-winkelen in de historische binnenstad, door de carnavalisten in de winterperiode of door moslims gedurende het gebed in de nabijgelegen moskee. Die golfbeweging in gebruik laat weinig ademruimte voor de omwonenden om de kwaliteiten van het plein ten volle te benutten. Naast zijn parkeerfunctie heeft het plein een degelijk speelplein waar frequent gebruik van wordt gemaakt.

Momenteel loopt door het plein een privéweg met een openbaar karakter, die volgens de carnavalisten de verkeersveiligheid danig verlaagt omdat er veel sluipverkeer passeert. Langs de hallen ligt ook de groene fietsroute die op de Leirekensroute aansluit en door fervente wielertoeristen en recreatieve fietsers heel vaak gebruikt wordt (Afb.IV.08). Toch wordt de weg niet op het plein betrokken.

Achter de hallen ligt een enorm *terrain vague* (Afb.IV.09), waar de ontwikkeling van het plein positief op kan afstralen. De regeneratie van het plein kan het verdere gebruik van het niemandsland ook aansturen. Even geleden was er het plan om het tot een depot van De Lijn om te vormen, maar dat werd afgeketst door de buurt wegens het monofunctionele karakter. Meer poëzie zou liggen in een groen buurtpark, of zelfs een stadspark. Op die manier komt ontstaat meer ruimte voor groen, sport en spel, wat de wijk meer zuurstof zou geven (Stedenbeleid Vlaanderen, 2014).

Momenteel wordt het plein vaak met dysfemismen geassocieerd. Ondanks de aanwezigheid van wijkteam Kern Recheroever worden frequent voorvallen van vandalisme aangekaart ("Buurtbewoners zijn problemen meer dan beu", 2017). Het politiegebouw aan de rand van het voorplein fungeert meer als een 'hier waak ik'-bordje voor een huis waar geen hond in leeft. Dat paviljoen van sociale controle wil de delinquentie in de wijk temperen, maar volgens de bewoners is er haast nooit iemand aanwezig.

Een tweespalt van culturen

Naast de disfunctionaliteit en de visuele kakofonie is het de plek waar twee identiteiten, typerend voor de Aalsterse Rechteroever, samenvloeien. Het multiculturele karakter die de buurt als aankomstwijk uitstraalt, vormt de eerste laag. De bijgevoegde kaart (Afb.IV.06) toont hoe het plein door bedrijvigheid en kleinhandel omsloten wordt. De ‘allochtone’ handelsproductie, die we hierboven toegelicht hebben, houdt de straten van de wijk levendig. De tweede laag is de traditionele Aalsterse identiteit, onlosmakelijk verbonden met de carnavalshallen. De ‘autochtone’ carnavalsproductie die achter de beschilderde wanden van de loodsen schuilgaat, maakt van het plein de uitvalsbasis van het jaarlijkse volksfeest. Elke praalwagen die ooit in de straten van de fiere ‘ajoin’ passeerde, werd hier vakkundig vervaardigd. Voor de start van de vasten verenigt de sociaal-culturele carnavalspraktijk de hele stad als de stoet door de Aalsterse straten trekt. Iedereen komt samen als het carnavalsritueel even alle sociale conventies overboord gooit. Chauvinisme, creativiteit, anarchistische humor en verbondenheid tussen bevolkingslagen zijn kenschetsend (Made in Aalst, 2017). De ‘droi zotte daugen’ die in het voorjaar op Linkeroever worden gevierd, vergen maandenlange voorbereiding op Rechteroever. Drie loodsen huisvesten tientallen carnavalsverenigingen die ambachtelijk wagens en kostuums vervaardigen. De hobby-carnavalisten die erin werken, spenderen naast veel geld ook dagen en nachten van hun vrije tijd aan de belangrijke traditie. De plek mist evenwel de kans om een waarlijk centrum van carnavalsproductie te vormen en zo als toeristische trekpleister gevestigd te worden (Van Steenberghe et al., 2014).

De carnavalsproductie trekt zich terug achter de anonieme, met graffiti opgefleurde gevels en gaat bijna geen relatie aan met de buitenwereld. Af en toe rijden de wagens een testronde rond de hallen of werkt men buiten bij mooi weer. Maar aangezien het carnavalsseizoen in putje winter valt zijn deze momenten schaars. Naast de creatie van nieuwe wagens voor een occasionele stoet in de zomer, staan de hallen er in de zomermaanden er verlaten bij. De hallen vaker openstellen voor een geïnteresseerd publiek zou kunnen zorgen voor een voortdurende culturele dynamiek in dit stadsgedeelte.

Op het plein ligt een dubbele mogelijkheid tot vereniging. Enerzijds kunnen deze twee identiteitslagen in de wijk worden samengebracht. Dit kan de negatieve effecten van “vrijwillige segregatie”, namelijk het afsnijden van de autochtone bevolking, tegen gaan (Nightingale, 2012, pp. 11-12). Anderzijds biedt de ligging op de rand van Rechteroever een mogelijkheid tot verbinding met de linker oever van de Dender. Dit kan enkel lukken als er op functioneel vlak antwoorden worden gezocht die het onevenwicht tussen Rechter -en Linkeroever kunnen herstellen (Kieckens, 2003, 1.04). De zone rond de hallen, die de identiteit van de wijk mee vormgeeft, kan hier een sleutelfunctie vervullen.

Lokale bewegingen en informele praktijken

De verschillende thematieken die uit interviews naar voren kwamen, lopen sterk uiteen. Er wordt aangetoond hoeveel verschillende actoren op dit achtergestelde stadsdeel betrekking hebben. Hoofdzakelijk wordt het programma van eisen door vier actoren gestuurd: de Stad Aalst, de carnavalisten, de (wieler-)toeristen en de buurtbewoners.

De *Stad Aalst* zou graag het carnavalsmuseum, dat nu maar een onderdeel van het stadsmuseum op Linkeroever is, uitbouwen. Vanuit politieke hoek wordt er gepleit voor een volwaardig museum in de nabijheid van de hallen, dat een duik in de geschiedenis koppelt aan de productie achter de schermen (Afb.IV.10). Als men dat museum aan het Hoveniersplein hervestigt, kan het museumbezoek worden gekoppeld met het bezichtigen van de hallen. Rondleidingen zijn er namelijk een steeds vaker voorkomende activiteit (Afb.IV.11). Elke week leidt de verantwoordelijke er meermaals scholieren, bejaarden en geïnteresseerden rond. Maar door een gebrek aan redenen om even te blijven plakken - zelfs de cafetaria is zelden open -, is het bezoek veeleer een ‘hit and run’.

Uit interviews met de *carnavalisten* is gebleken dat er te weinig mogelijkheden zijn om in de buurt een snelle snack af te halen. Hoewel alle carnavalsgroepen over een eigen koelkast beschikken, vinden ze het jammer dat de enige mogelijkheid tot warm eten een pakje frieten is. Een toegankelijker cafetaria zou ook een goede aanvulling zijn om passerende

AALST

Aalst zet in op musea met belevingscentrum over carnaval

De belangrijkste conclusie is dat er vanaf volgende bestuursperiode op drie sporen moet worden gewerkt: het verhaal van carnaval moet verteld worden in een apart belevingscentrum met de focus op interactie, en ideaal is dat gelegen op rechteroever in de buurt van de carnavalswerkhallen. Een ander deel van het museum kan in de Pupillensite gehuisvest worden: daar wordt de geschiedenis van Aalst verteld. Tot slot moet de De Saedeleercollectie beter gepresenteerd worden, en moet er samenwerking komen met steden, private personen en fondsen.

IV. 10: De Standaard Online, 15 juni 2017

IV. 11: Toeristische rondleiding in en rond de carnavalshallen

wielertoeristen en de bezoekers van de hallen even ter plaatse te houden en het plein met levendigheid van economische activiteiten op te laden. “De kantine bij de hallen *marcheert* nu niet”, zegt een carnavalist, die net aan de afbraak van de wagens begonnen was, “de laatste weken voor carnaval staat hier dagelijks wel een hotdogkraam en een frietkraam, maar de rest van de tijd is er een gebrek aan eetgelegenheden. In de zomer staat het terras van de kantine er wel eens, maar dit heeft geen *aantrok* en wordt weggeconcurrereerd door het veel meer levendige centrum.”

Doordat het leven van de carnavalisten zich voor een lange periode grotendeels in de hallen afspeelt, weerklinkt bij menig ouder-carnavalist de wens om aan de hallen een kinderopvang te voorzien. Dat zou gecombineerd kunnen worden met de wens van de buurtkinderen om een lokaal te hebben waar ze samen met de *carnavalskinderen* huiswerk kunnen maken (Van Steenberghe et al., 2013, p. 13). Ook de verantwoordelijke van de Carnavalshallen, Guy Walgraef, formuleert een uitdrukkelijke wens, gericht op de verbetering van de mobiliteit rond de hallen:

“Ik ben sinds enkele jaren de vaste toezichter van de carnavalshallen en zorg buiten het openen en sluiten ook voor het toezicht op de veiligheid. Ik was erbij toen de voorste hal volledig uitbrandde een aantal jaar geleden. De veiligheidsregels zijn sindsdien erg verstrengd, maar over de verkeersveiligheid rond de hallen ben ik niet te spreken. De grote weg die tussen de huidige cafetaria en de hoofdhal loopt is nu ‘privé domein met openbaar karakter’ en wordt als dusdanig enorm vaak gebruikt door doorgangsverkeer. Deze weg zou omgelegd moeten worden zodat de carnavalisten vrij gebruik kunnen maken van deze doorgang en daar zelfs werken wanneer het weer het toelaat.”

Guy Walgraef (persoonlijke mededeling, 16 april 2017)

De vraag die bij elke partij weerklinkt, is om van deze plek van creativiteit ook een plek van ontmoeting voor de buurt te maken. Het plein kan zo het brandpunt van Rechteroever worden en een aantrekkingspool voor de hele stad. De braderij die jaarlijks op de eerste dag van mei wordt georganiseerd, verkent die centrumfunctie al voorzichtig. Het Hoveniersplein wordt tot marktplein omgetoverd en trekt menig Aalstenaar van ver buiten de wijk aan.

ESSAY —

1 mei-kramerij

Ik benader het plein met slenterende trend. De straten ernaartoe zijn gevuld met een verscheidenheid aan kramen en stalletjes en waaieren uit tot voorbij het plein. Het ziet eruit alsof ze door een gebrek aan plaats op het hoofdterrein naar buiten zijn gestuwd. De jaarlijkse 1-meikramerij blijkt er aan de gang en is dé hoogdag voor de kleinhandelaars van de Varkensmarkt en de omgeving ervan. De zon schijnt en de sfeer van kramerskretenenbabbelende buurtbewoners zorgt voor een gezellige drukte. Het rumoer wordt alleen overstemd als ik de ingang van het Hoveniersplein benader. Ik moet op mijn tenen staan om te zien water gaande is. Een groepje kleine kinderen voert een aandoenlijke choreografie uit op een zomerhit die door de boxen weerklinkt. De ongedwongen braderie trekt een groot scala aan aanvullende activiteiten aan op een plein dat normaliter meer auto's telt dan mensen. Zo zijn er sinds dit jaar ook een oldtimertreffen en een rommelmarkt. Met nog een halve hamburger in mijn hand begeef ik me in de richting van de rommelmarkt, waar tweedehandskoopjes op me liggen te wachten. En passant zie ik hoe het speelplein nog nooit zo populair is geweest. Het is een geschatte van jewelste. Het hele plein leeft op. Zelfs

de slapende dreiging van het politiekantoor aan de ingang wordt letterlijk verbloemd door een kleurrijk aanbod aan azalea's, chrysanten, tulpen en ander natuurlijk schoon. Een veelheid aan verkopers vindt zijn plek tussen de hallen, de graffitimuren als decor. In een lus leiden de kraampjes me rond de grootste hal. Als ik terug struin, valt mijn oog op één van de garageboxen op het plein, waar er een ongewone dynamiek plaatsgrijpt. Een enthousiaste buurtbewoner zag zijn kans schoon en besloot zich aan te sluiten op het marktgebeuren door het openstellen van zijn garage als geïmproviseerde winkel. Het bordje "garageverkoop" priemt net uit boven de menigte die zich voor zijn kraam verzamelt. Gretig vertelt de ambitieuze man hoe hij graag op regelmatige basis een marktje op poten zou zetten, door middel van tijdelijke structuren die wekelijks opgebouwd en weer afgebroken kunnen worden. Om die ambitie te staven had hij in de archieven bewijs gevonden dat de site oorspronkelijk voor een marktfunctie voorbestemd was. Hij vertelt hoe de bewoners hadden besloten alle aangebouwde garageboxen in dezelfde vormtaal uit te voeren. Ze zouden de functie van het plein niet meer veranderen, maar er zou op zijn minst meer eenheid zijn. Helaas haakten druppelsgewijs eigenaars af en besloot iedereen naar vermogen en smaak zijn eigen zin te doen. Ik bedank hem voor zijn begeesterende verhaal en baan me weer een weg door de menigte.

PROGRAMMATISCHE SYMBIOSE

Noodhuisvesting als gebiedsverkenner

Dit eerste scenario probeert te bemiddelen tussen de verschillende identiteiten die aan het Hoveniersplein eigen zijn. De transithuisvesting van nieuwkomers wordt daarbij als trigger ingezet. Hun aanwezigheid mikt op een *symbiose* tussen de carnavalsidentiteit en het karakter van de aankomstwijk, waarbij de tijdelijke bewoning geen last voor de stad is, maar juist extra waarde toevoegt. Meer nog, binnen dit scenario is het belangrijk om te erkennen hoe nieuwkomers door zich te vestigen in achtergestelde buurten de stad net een grote dienst bewijzen. Doordat zij gaan wonen op de onherbergzame plekken zijn er geen *death inner cities*.

Een mooie illustratie hierbij is de film *Brussel scherven van geluk* van Jef Cornelis met een tekst van Louis Paul Boon. Deze toont hoe mensen in Molenbeek in de jaren vijftig (ver voor de problemen van vandaag) door kleine economische bijdragen, zelfs door er gewoon te zijn, de stad opladen met betekenis. Het gaat over het modale migrantenleven in een wijk die na het vertrekken van de autochtone bevolking in verval raakte. De kernvraag die uit de film voortkomt is hoe het beleid er steeds in slaagt deze minderheden telkens te zien als kostenpost in plaats van het erkennen van de bijdrage die ze leveren door te werken aan de stad. (De Witte Raaf, 2005).

Door programmavragen te bundelen, concluderen we dat de grootste vraag voor Rechteroever een volwaardig (handels-)centrum is. Parallele programmaeisen worden geïntegreerd in het basisvraagstuk. De markt en de rol van voedsel worden als interculturele thematiek aangegrepen. Die logica wordt ingezet om kruisbestuiving tussen verschillende actoren te bewerkstelligen, en vormt de aanleiding voor de ontwikkeling van een nieuwe typologie. We verwijzen tot slot naar enkele historische voorbeelden die zo'n tactiek sturen.

TERUGBLIK IN DE TIJD

de markt

MARCHEE AUX PUCES, PARIJS

IV. 12: 'Marchée aux Puces', door Joseph Simone, 2011

De Marchée aux Puces in Parijs heeft een oneindig labyrint aan antiekwinkels en plekken voor kleine ambacht. Honderd jaar geleden kwamen de eerste tekenen van handel toen antiquairs er dagelijks hun inboedel opstelden en telkens weer afbraken. Over de jaren groeide dit fenomeen informeel verder. Het boeiende aan de handelsplaats is hoe er met weinig ruimte een dynamische ketting van kleine kraampjes ontstaat. Kleine verkoopseenheden vormen het gezicht van de wijk, erachter gaan woningen en ateliers schuil (Ramzi, & Rees, 2016).

PLEIN VAN DE IMAM, ISFAHAN

In Iran verschijnt Naqsh-e Jahan of 'het plein van de imam' als eenzelfde typo-

logie op een totaal andere schaal. De enfilade van verkoopseenheden vormt hier de wand rond een gigantisch plein. Initieel werd de vlakte voor ceremoniën en sportaangelegenheden voorzien, maar na de voltooiing van de dubbele galerij als rondgang kreeg het plein ook een handelsfunctie. De installatie van de winkels schoof zo een andere ambitie naar voren.

IV. 13: 'Naqsh-e Jahan Plein', door Pascal Coste, 1840

De ritmische gaanderij geeft het geheel een veeleer statische vormtaal, in tegenstelling tot de informele structuur van de Parijse vlooiemarkt. Toch stralen ze beide een charme uit door de verkoopseenheden op schaal van de mens te brengen. Ze erkennen allebei de productieve meerwaarde van de kleinhandel in de stad, een aspiratie die ook in ons eerste onderzoekscenario wordt beoogd. De

generieke vormtaal van de ritmische geleiding waarachter verkoopsstallen, ateliers en wooneenheden schuilgaan, wordt als referentie voor dit onderzoeksontwerp ingezet (Unesco, 2017).

IV. 14-A: 'Brick Lane Sunday Market', 1985

BRICK LANE EN CORIANDER CLUB, LONDON

De Londense wijk Brick Lane is een gebied dat al eeuwen met migratie geassocieerd wordt. Het is een ware microkosmos van veranderende etnische patronen. De markt startte al in de zeventiende eeuw, maar kwam tot zijn hoogtepunt in de negentiende eeuw,

toen er zich joden en Ierse migranten vestigden. Toen kreeg de straat de toestemming om, tegen de katholieke rustdag in, toch een zondagse markt te houden. Er werd veel bric-à-brac verkocht, maar ook etenswaren en andere voorwerpen. In de twintigste eeuw, na de onafhankelijkheid van Bangladesh, werd de wijk door Bangladeshis overspoeld. De straatnaambordjes kregen een onderschrift in Bengali en de wijk werd een ware currytown. De migranten drukten al veel jaren hun stempel op de zone door ondernemingen op te starten, en zorgen voor vitaliteit en dynamiek in de straten, die voordien door criminaliteit geteisterd werden. De Pakistaanse markt wordt nu door vintagewinkels langzaam omgevormd. De buurt is door zijn etnische fleurigheid een attractiepool geworden. Het is een schoolvoorbeeld van *gentrificatie door migratie* (Ramaswamy, 2017). Op een steenworp van Brick Lane bevindt zich een tweede vorm van bedrijvigheid door migranten. Hier startte een groep oudere vrouwen uit Bangladesh 'The Coriander Club', een gedeelde moestuin die collectief wordt gecultiveerd. Het is een initiatief om bepaalde

bevolkingsgroepen die met sociale uitsluiting kampen, te engageren. Door het kweken en het verzorgen van planten en groenten worden de omwonenden actief geïntegreerd in de gemeenschap en dragen ze ook bij aan een groenere buurt (Cities of migration, 2010).

IV. 14-B: 'The Coriander Club', East London, 2010

FOODMET MARKET, ANDERLECHT

Als laatste halen we het ontwerp van ORG voor de vreemdelingenmarkt op de site van de Abattoir in Anderlecht aan. Meestal — althans in eerste instantie — wordt de vluchtelingen crisis monofunctioneel beantwoord met het voorzien van huisvesting. Die eenzijdige logica wordt door het team gecounterd met de installatie van een migrantenmarkt, waarbij het verhandelen van goederen als intercultureel thema wordt ingezet. Het ontwerp onderkent de behoefte van migranten aan contacten en relaties met

de bestaande gemeenschap, en ook de behoefte aan werkgelegenheid en economische activiteit wordt beantwoord. Door daarvoor een permanente structuur te voorzien, wordt dit project ook verbonden met de tendens om de productie weer met de stad te verbinden. Het beantwoordt ook de vraag hoe architectuur in gedegradeerde stadszones kan ingrijpen. Door de atypische vormtaal in prefab beton mengt ORG de functionele aspecten van stadsrenovatie met het vluchtige aspect van migrantenstromen (Biënnale Venetië, 2016).

IV. 15-A: 'Foodmet Market, Anderlecht, exterieur'

IV. 15-B: 'Foodmet Market, Anderlecht, interieur'

PARTNERSCHAPPEN

Actoren en providers

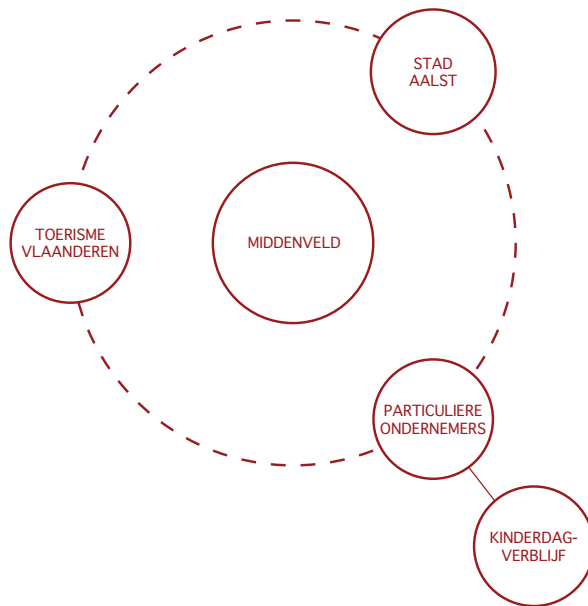
Ten slotte willen we ook nadenken over hoe providers en actoren gebundeld kunnen worden om dit project te realiseren. De Stad Aalst vervult daarbij een voortrekkersrol als *coördinator* van het evolutieproces. Het is namelijk cruciaal dat (etnisch) ondernemerschap op administratief, logistiek en financieel vlak wordt ondersteund, eventueel in de vorm van belastingvoordelen of premies (Schillebeeckx et al., 2016, p. 26). Zo kan de lokale overheid bijvoorbeeld de garages aan het Hoveniers opkopen, waardoor het autovrij kan worden gemaakt. Op lange termijn bestemt ze de gebieden als ondernemerszone, zodat de garageboxen na de periode van tijdelijk verblijf niet opnieuw in een passief parkeerprogramma vervallen. De periode die nodig is om die verandering in het Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP) te bewerkstelligen, is minstens de periode waarin het tijdelijk wonen hier nog zijn plaats vindt.

Verskillende privéinvesteerders kunnen als *ontwikkelaar* van het handelscentrum fungeren. Het beheer blijft in handen van de Stad tot het na verloop van tijd aan die beheerders overgedragen wordt. Belangrijke actoren die bij het participatieve proces betrokken worden, zijn de verschillende *pleingebruikers*: de toeristen, de carnavalisten, de buurtbewoners en de wielertoeristen.

Ontwikkelingsmodel

Omdat het ontwerp op een *return on investment* op zeer korte termijn focust, zullen investeerders er gemakkelijker toe geneigd zijn om mee in dit project te stappen. Ze beleggen mee in een marktstructuur die op het plein verschijnt en krijgen de garantie dat ze na een vooropgesteld aantal jaren een eigen handelszaak hebben aan een plein waar de overheid veel in heeft geïnvesteerd en dat een grote waardeverhoging kent.

Publieke programma's die uit de programmavraag kwamen, zoals het kinderdagverblijf en sanitaire voorzieningen, kunnen door particuliere investeerders aangekocht worden. Zo verwerven zij voordelig hun plaats.

IV. 16: Schema van partnerschappen, scenario 1

De stad heeft ook een groot belang bij dit project omdat het ontwikkelen van het plein Aalst verderstuwt in de ontwikkeling van toeristische meerwaarde. Dat is iets wat naast meer bezoekers ook meer investeerders aantrekt en zo dus grotere rijkdom voor de stad en haar regio genereert. Zo stelde Vlaams Minister voor Toerisme, Mobiliteit en Openbare Werken Ben Weyts dat “Aalst nog veel toeristisch potentieel heeft en extra bezoekers een boost zijn voor de lokale economie.”(Weyts, 2015). Om de steden te ondersteunen in dit verhaal, kunnen de impulsprogramma’s van Toerisme Vlaanderen een rol spelen. Die organisatie wil via subsidiëring de toeristische meerwaarde van de Vlaamse regio’s vergroten (Toerisme Vlaanderen, 2017). Ons project wil een hefboom voor het versterken van de visualisatie van carnaval in Aalst vormen, en wil dat via het carnavalsmuseum en de heropleving van het plein bereiken. We houden deze mogelijke partnerschappen in ons achterhoofd bij het uitwerken van een voorstel in het onderdeel tactiek.

1-GTN-152

1-FKJ-888

1-FET-888

2-35

Hoe kunnen de behoeften van de bewoners in transit een nieuwe randtypologie voor het Hoveniersplein vormgeven? Wat volgt, is een ruimtelijke zoektocht naar hoe de garagetynologie in eerste instantie een tijdelijk verblijf kan zijn en daarbij tegelijk het plein oplaadt.

TACTIEK

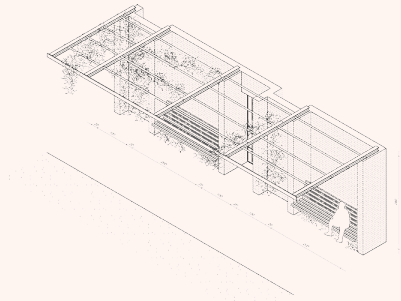
NAAR EEN ROBUUSTE RANDTYPOLOGIE

Ruimte voor een nieuw marktplein: de evolutie van de achterbouw

In zijn huidige toestand wordt het plein los omsloten door een fragmentarisch patchwork van bakstenen muren, garageboxen, tuinhuisjes en hekwerk. Het is een schoolvoorbeeld van Vlaamse kakofonie. Toch rees het verlangen bij de eigenaars naar een coherentere strategie, die in een visuele eenheid op het plein kon resulteren. Deze tendens wordt aangegrepen als aanleiding voor verder experiment. We kiezen ervoor om lichte woonvormen in te zetten om een ontwikkeling te starten. Het transitwonen verkent de residentiële potentie van de ongestuvrijke plek, zonder daarbij in monofunctionaliteit vast te roesten.

De troosteloze parking wordt afgesloten voor autoverkeer, zodat die eerst en vooral zijn beperkte rol als passage en parking kan overstijgen. De garages die de achterzijde van de woningen via het plein ontsluiten, raken daardoor onderbenut en vormen een vruchtbare bodem voor experiment. Die wending kan aangegrepen worden als opportuniteit om de losse fragmenten tot een coherente, robuuste randtypologie te herdenken. Zo kan het monofunctionele gebruik van de achterkanten van de woningen geherdefiniëerd worden. Door de blinde garagedozen tot een dynamische wand van tijdelijke verblijfsruimtes om te vormen, kan de nieuwe rand zich nu als volwaardige voorzijde aan het plein profileren.

De wand wordt gemodelleerd als een reeks van tijdelijke verblijfsunits aan de rand van het plein, die hun keuken vrijblijvend naar de stedelijke ruimte kunnen openstellen. Ze verschijnen als kleine voedselkraampjes die het voor de bewoners mogelijk maakt om op een informele, ongedwongen manier bereide maaltijden, en zelfs andere waren, te verkopen. De geritmeerde wand verschijnt als publieke *interface*, het programma schrijft zich in de handelslogica van de wijk in.

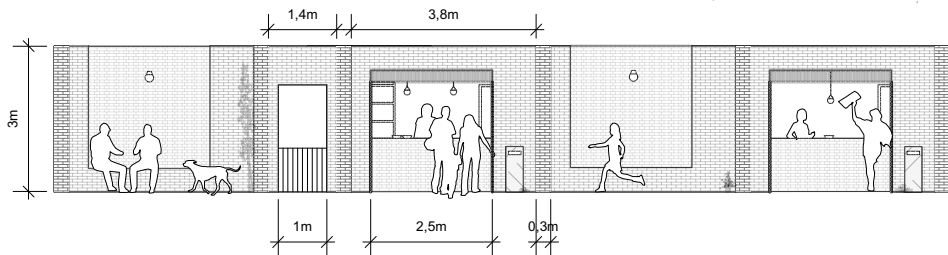
Als een van de laatste braakliggende terreinen in Antwerpen werd het binnengebied van het Munthof over de tijd informeel toege-eigend, terwijl het sinds de jaren zeventig geduldig op vernieuwing wachtte. Revitalisatie werd een feit in 2012, toen architectenbureau Cluster in een parkontwerp voorzag. Een sterk geritmeerde tuinmuur gaf eenheid aan het plein en bood een kader voor verschillende sociale activiteiten. Aan de strakke geleding werden er pergolastructuren toegevoegd en, naast plekken om te verpozen, huizen achter de muur ook paviljoenen, zoals een kantoor van The School of Life (Tritsmans, 2016). De aanpak om met één consequente, sterk gedefinieerde vorm een plein een omranding te bieden, was de sterkste inspiratiebron bij het herconciëren van de garageboxen op het plein.

IV. 17: Het Munthof, Antwerpen

De nieuwe flanken worden volgens de basiseenheid van de garagebox gemodelleerd (3,8 m). De units volgen zo een repetitieve cadans. De standvastige geleiding van de flanken brengt rust in de generieke eenvoud en laat een eenduidige lezing van het karakter toe. De verticale steunberen articuleren niet alleen de gevelritmiek, maar leveren een massieve expressie voor de daarachter verstopte waterafvoer. Gesloten, brede traveeën waar de slaapkamers achter schuilgaan, wisselen opengewerkte, brede muurdelen af, waarachter zich de keuken bevindt. Die gesloten delen keren niet alleen hun rug naar het plein, maar voorzien ook telkens een zitbank in de dikte van de muur. De gevel wil zo niet alleen het plein omvatten, maar biedt door zijn reliëf ook een setting aan van hoe de aangrenzende publieke ruimte kan worden gebruikt.

De doorsteken die zowel de units als de achterliggende huizen ontsluiten, creëren spaties in de massa van de wand. Door de smalle traveeën open te werken, bieden ze het plein een glimp van de achterliggende moestuin. Zo visualiseert de alternatie tussen smalle en brede geleiding respectievelijk het private en het publieke karakter van de wand. Het materiaalgebruik en de vormtaal van de nieuwe wand vinden hun inspiratie in de bestaande karakteristieken van bakstenen achtermuren en aanbouwsels.

IV. 18: Aanzichtsteking van modulaire wand rond het Hoveniersplein

IV. 19: Transittypologie als marktkraam verbeeld

Tijdelijk verblijf als labo

Noodhuisvesting wordt als een soort tussenstap gezien. In plaats van de tijdelijke shelter maakt men iets vast, iets onbeweeglijks. Er wordt een permanente structuur voorzien die zich tot experimenten en flexibel gebruik leent. Precies daar ontstaat sociale en economische meerwaarde. Ze komt tegemoet aan de noden van de nieuwkomer en aan de wensen van de stad. Dergelijke *space pioneers* worden in *Arrival City* aangehaald als een waardevol strategisch planningsinstrument (Saunders, 2011, p. 178). 'Interim gebruik' verschijnt als een informele vorm van stadsplanning en wordt als een vruchtbaar complement van geplande ontwikkeling ingezet (Vervloesem, 2016, p. 27). Die plaatsen proberen aan de grote economische druk van het kapitalistische marktsysteem te ontsnappen en creëren zo een marge voor experiment. Het maakt het voor temporaire gebruikers mogelijk om een alternatief businessmodel te exploreren.

In de eerste fase zijn de keukens van de units op het plein gericht, waardoor er een veeleer informele economie kan ontstaan. Bewoners kunnen vrijblijvend beslissen om grote hoeveelheden te koken en zo voor een kleine vergoeding de carnavalisten van een maaltijd te voorzien. Tijdens de zomermaanden kunnen ze van de markt deel uitmaken als bescheiden voedselkraampjes. Als ze de ruimte aan het plein veeleer willen gebruiken als ambachtsruimte, is dat evengoed mogelijk. Dankzij hun modulaire design kunnen de units uiteenlopend worden gebruikt. Als overnachting na verloop van tijd door een dalende behoefte naar tijdelijke huisvesting wordt geweerd, kunnen de keukens de volledige unit innemen en zich tot volwaardige eetkramen ontwikkelen. Andere units kunnen dan eventueel tot verkoopsstallen van andere aard evolueren. De evolutie is een sleutelpunt van het ontwerp en wordt al van bij het begin meegenomen. De nood aan tijdelijke woningen wordt het excuus om de *stad te maken*. De boxen worden gebouwd als de nood aan shelter hoog is, maar als iemand zijn woning verlaat, komt die vrij om aan particuliere ondernemers verkocht te worden. Naargelang er steeds meer units verkocht worden, groeit het gebied veel breder uit en nemen permanente kleine winkels, kunstenaarsateliers of logistieke verdeelpunten hun intrek in de units.

IV. 20: Dag en nacht verbeeld

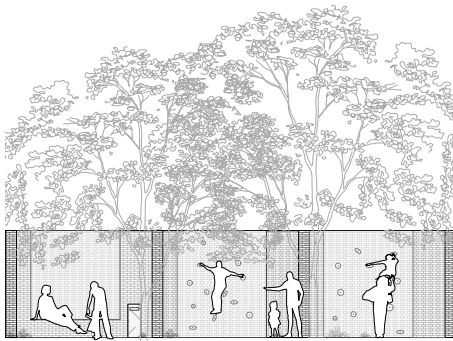
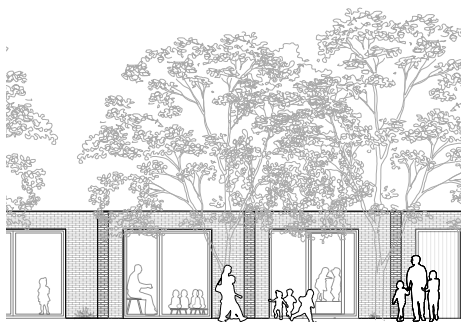
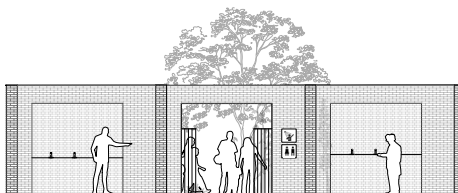
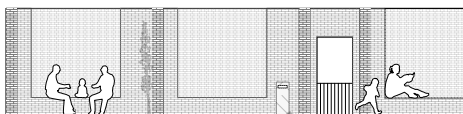
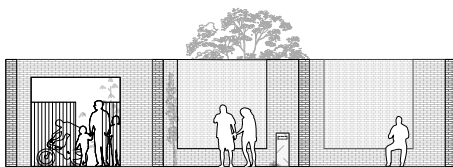
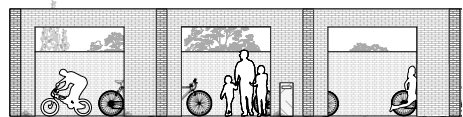
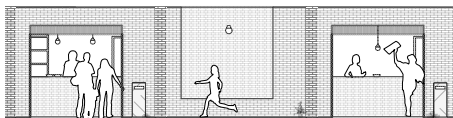
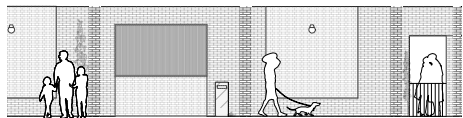
RUIMTELIJKE CONFIGURATIE

Variëteit in de wand

De diversiteit aan programmavragen uit de voorgaande analyse vindt naast de transitunits ook haar plaats in de diepte van de wand. Terwijl de vormtaal nauw aansluiting zoekt bij de ritmische gevelgeleding van zowel de werkhallen als de voormalige rij van garageboxen, mikken de nieuwe programma's in de muur naar een hogere functionele variëteit en sociale duurzaamheid. Het grootste volume achter de wand wordt door de transitwoningen ingenomen. 's Avonds wordt de privacy in de woning gegarandeerd door een inklapbare luifel die de openingen kan afsluiten (Afb.IV.20).

De vooronderstelling waarbij auto's op het nieuwe plein worden geweerd, vergt uiteraard enige compensatie. Zacht verkeer over de site wordt aangemoedigd door het voldoende te faciliteren. De muur vertolkt daarbij een dubbele rol: enerzijds bieden de plooien in de bakstenen façade een zitplek aan wandelaars, marktgangers en andere passanten, anderzijds trekt de muur zich op strategische plaatsen terug om als fietsenberging dienst te doen. Wat vroeger een blinde bakstenen gevel ten dienste van de auto was, wordt nu een plaats voor verpozing en ontmoeting. Fietsenstallingen kunnen zowel publiek naar het plein geopend zijn, als voor de transitbewoners private, afgesloten stelplaatsen bieden.

Het erbarmelijke sanitair van de werkhallen bevindt zich momenteel in de kleine ontvangsthal, maar is dringend aan vernieuwing toe. De hoogste nood aan sanitair wordt uiteraard door de tijdelijke bewoner gedragen, maar ook gedeeld met het gebruik door wiewertoeristen die langs de Leirekensroute de werkhallen voorbijrazen en door carnavalisten die na het vuile las-, timmer- en verfwerk aan een frisse douche willen. Door die parallelle vragen te bundelen, kan een waardige douche- en toiletfaciliteit verscholen achter de wand het hele jaar door een divers publiek van dienst zijn. De douches en de toiletten worden ontsloten via een meer intieme binnentuin, toegankelijk via het publieke marktplein. In de brede traveeën die de toegangspoort flankeren, worden drinkkraantjes voorzien waar een passant zich kan verfrissen en zijn dorst kan lessen.

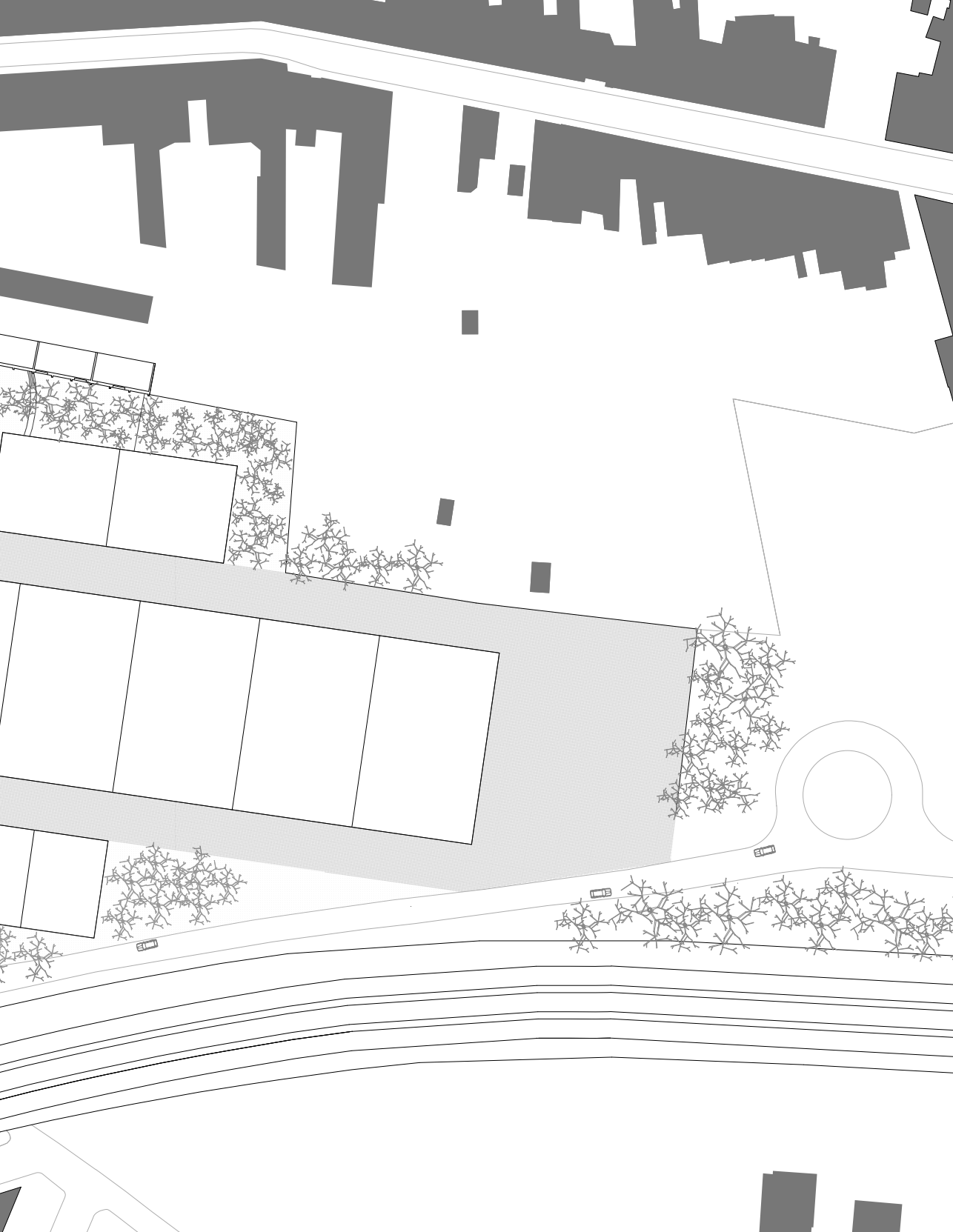
IV. 21 Programmatiese variëteit in de wand

In de wand komen ook kindervoorzieningen, gekoppeld aan een nieuwe speeltuin. De wand plooit rond die recreatiezone waardoor ze als een veilige buitenspeelkamer wordt omsloten. Door een aantal traveeën als klimmuur uit te rusten, kunnen ze op een speelse manier toegeëigend worden door jonge gebruikers. De kleinsten worden in het kinderdagverblijf opgevangen, terwijl oudere scholieren na schooltijd in het klaslokaal ernaast hun huiswerk kunnen afwerken. Als de carnavalist zijn werk in de hallen heeft beëindigd, kan hij zijn kinderen weer oppikken. Niet alleen de seizoenshobbyist geniet van de nabijheid van opvang, maar ook aan de behoefte van de buurtbewoners wordt nu tegemoetgekomen.

Hoewel het basisprogramma van dit ontwerpscenario zijn plaats vindt in diepte van de bakstenen wand, is de uniforme ingreep onlosmakelijk verbonden met de dialoog die de nieuwe flanken met het voorliggende plein aangaan. Dat gaat samen met het herdenken van de monofunctionele, anonieme rol van de carnavalshallen. Dat laatste vormt zeker geen hoofddeel van het onderzoek, maar wil zo de site in haar totaliteit herdenken en de mogelijkheden ervan blootleggen.

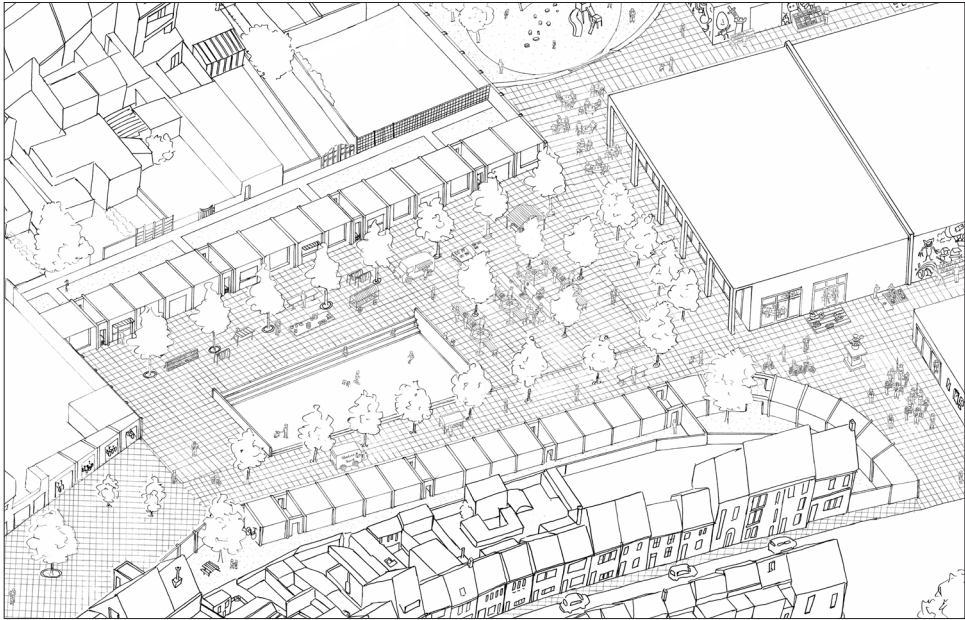
Patchwork van pleinen

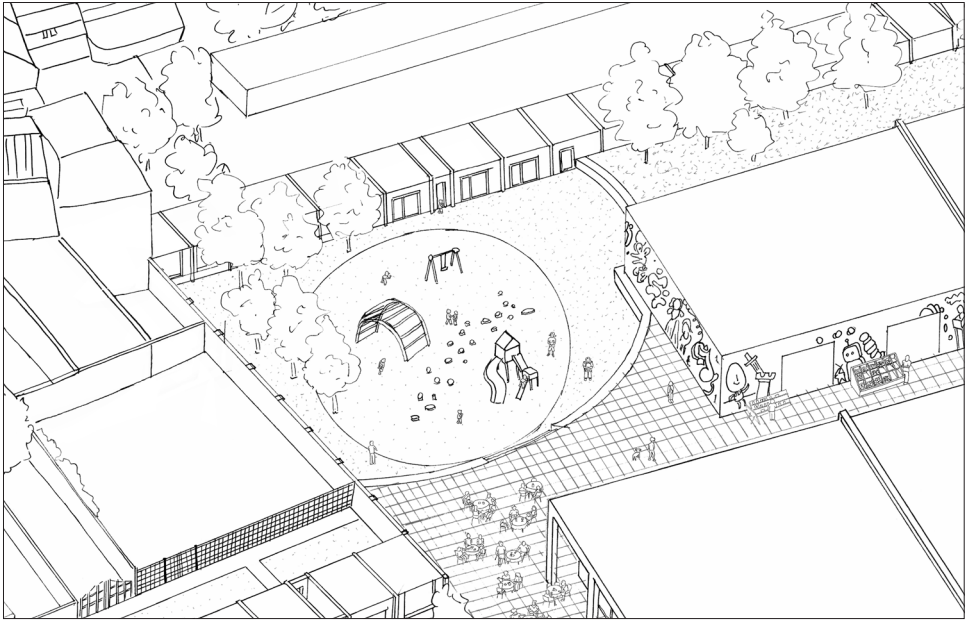
Het eerste plein is aan het nieuwe carnavalsmuseum gelegen. Het neemt zijn intrek in de kleinste hal, en zoekt zo aansluiting bij de bron van de carnavalsproductie: de werkhallen. Dankzij die nabijheid kan het museum aan de nieuwsgierige bezoeker een blik achter de schermen bieden. Hij gluurt mee over de schouders van de carnavalisten tijdens hun productieproces in de aanloop naar carnaval. De Aalsterse culturele identiteit geniet nu van een grotere visibiliteit. Het *carnavalsplein* ontvangt de toeristen, die via de spoorwegtunnel het Hoveniersplein betreden. De bakstenen wand buigt om de hoek en opent zich naar de straatzijde. In de kromming bevindt zich een openbare fietsenstalling, waar de bezoeker zijn fiets tijdelijk kwijt kan. Na de gidstour eindigt de bezoeker in het carnavalscafé dat gepland wordt in de kop van de grote hal.

Een tweede plek van vergelijkbare schaal ontsluit de andere kant van het plein aan de Hoveniersstraat. Door zorgvuldige plaatsing van bomen verschijnt dit *voorplein* als poort voor de buurt. De al aanwezige posterzuil vormt er een centraal element: hij informeert over buurtactiviteiten en afficheert het belangrijkste lokale nieuws. Dit plein vormt de schakel tussen de kleinhandelszaken van Kern Rechtoever en het nieuwe marktplein van Hoveniers. Het politiekantoor dat als geïsoleerd paviljoen het voorplein domineerde, wordt nu deel van de wand. De bakstenen muur sluit zorgvuldig aan langs zijn flank.

Het *marktplein* is centraal gelegen en neemt de grootste oppervlakte in beslag. Het verharde plein wordt door de bakstenen wand zorgvuldig ingesloten. De reeds aanwezige informele kramen zetten de toon en verwelkomen andere mobiele marktkramers. Een verlaagde zone in het midden brengt het plein op schaal en voorziet een ruimte voor sport en spel. De brede trappen die de put ontsluiten, geven de verlaagde plek de allure van een theater. Als de toeschouwer plaatsneemt, wendt hij zijn rug van de verblijfsunits af, om privacy te geven waar dat nodig is. De rondgang die door de verlaging ontstaat, geeft de standjes van de markt richting en gidst de marktganger langs de kraampjes. De kopse zijde van het marktplein wordt begrensd door de carnavalskantine die ook als buurtcafé dient.

Het *speelplein* verschuilt zich tussen de bomen aan de noordelijke uithoek van het Hoverniersplein. Omsloten door de klimmuren, de beschilderde carnavalsfaçade en het buurtcafé plooit de speeltuin zich in een organische vorm tegen het kinderdagverblijf. Ouders verpozen op het terras van de cafetaria of trekken zich terug op de zitbanken van de bakstenen muur, terwijl ze hun ravottende kroost in de gaten kunnen houden. Wanneer de carnavalisten binnen ijverig aan de praalwagens sleutelen, verbroederen zonen en dochters met de kinderen van de buurt in deze buitenspeelkamer.

IV. 22: Waterkraantjes vormen een functioneel en estetisch element

Ruimte voor water in de stad

Door de heraanleg van het plein en zeker de bijbehorende uitgraving van het hoofdplein is het uiterst zinvol om over de afvoer van regen na te denken (Nolf, Putseys, De Meulder, Shannon, Willems, 2012). Dat is in het algemeen van belang bij de aanleg van grote verharde oppervlaktes zoals stadspaleinen en bestrating. In het bijzonder wordt erover nagedacht hoe dit vraagstuk zowel duurzaam en functioneel als esthetisch kan worden beantwoord. In dit scenario kan regenwater op de site worden ingezet ten dienste van de bewoners en de gebruikers. De ontwerpkeuzes die met deze waterproblematiek te maken hebben, worden door het functionele doel gestuurd.

Zoals we al eerder vermeld hebben, brengt een verlaagde put het plein op schaal en hij creëert langs weerszijden assen die verlengingen van de straten tussen de hallen vormen. Daarnaast is de verlaagde put ook een afvoerbekken. Langs weerszijden helt het plein lichtjes naar de verlaagde zone, waardoor het water bij hevige regenval de trappen afstroomt en via gootjes naar het verzamelpunt vloeit. Aan de kopse rand van de put zijn goten ingewerkt waarlangs de regen naar een ondergronds waterbassin afgevoerd wordt.

Op die manier wordt niet alleen het openbare rioolnetwerk ontlast, maar wordt de regen beschikbaar voor zinvol hergebruik. De tijdelijke bewoner kan de regenwaterput benutten om zijn moestuin te irrigeren. De openbare douches, de toiletten en de werkhallen worden zo ook van water voorzien. Ook de marktkramers kunnen via een aantal strategisch geplaatste waterkraantjes op het plein gebruikmaken van de ondergrondse watervoorraad (Afb. IV.22). Het opvangbekken onder het plein is op de dagelijkse behoeftes van de diversiteit aan gebruikers gemodelleerd.

IV. 23-A: Waterplein, de Urbanisten

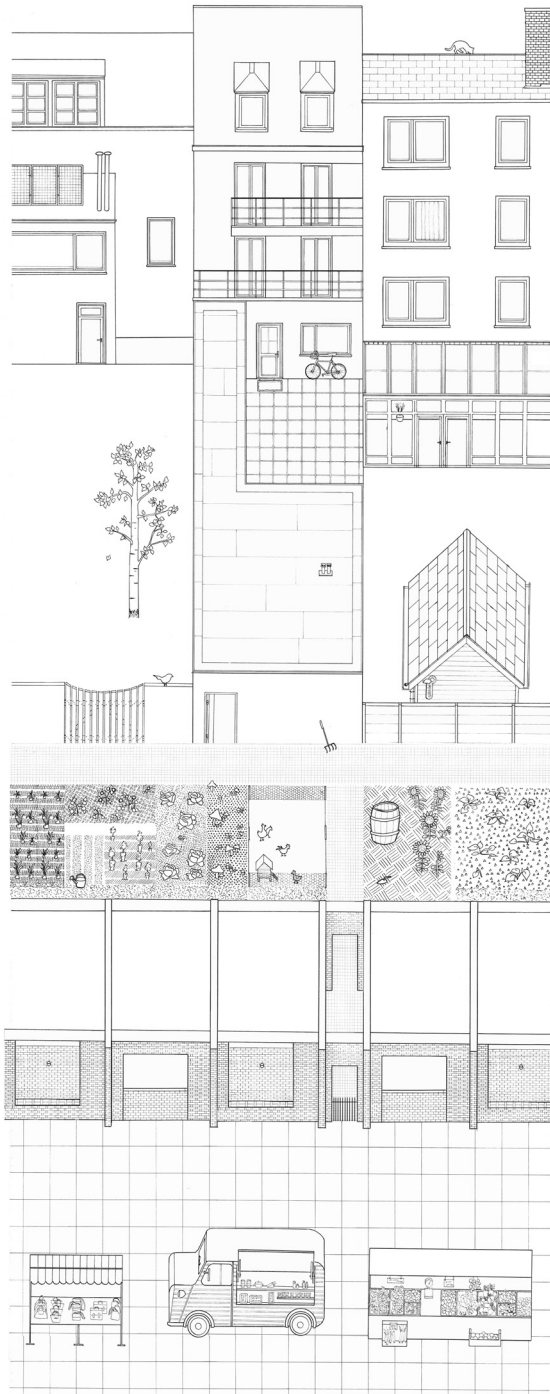

IV. 23-B: Waterplein, de Urbanisten

In de context van de International Architectural Biennale Rotterdam 2005, ontwierpen de Urbanisten als antwoord op de gedeelde wens van de gemeente en de buurt het eerste zogenaamde 'waterplein'. Een draagvlak voor dit experiment werd gecreëerd via het participatief proces waarbij zowel studenten, bewoners en ondernemers uit de buurt werden betrokken. Bij droog weer wordt het verdiepte plein gebruikt als sportveld door basketballers en skaters, terwijl in tijden van hevige regenval het verlaagde plein fungeert als opvangbassin. Het regenwater van het verharde plein en de omringende daken wordt in deze buffer opgevangen en ontlast zo de riool. Het waterplein combineert functionele noodzaak met deugd voor de buurt. Enerzijds wordt de investering in wateropslag zichtbaar en behaaglijk in de publieke ruimte, anderzijds definieert het de identiteit van een kwalitatieve recreatieplek voor de buurt (De Urbanisten, 2013).

Als het bassin bij langdurige regenperiodes verzadigd is, worden de afvoerkanalen afgesloten en is de verlaagde pleinzone zelf het opvangbekken. Het innovatieve ontwerp van het Bentemplein in Rotterdam kan daarbij als referentie worden aangehaald (Afb. IV.23). Hoewel het watervraagstuk in Nederland een meer prangende bedreiging vormt, is het ook in Belgische steden interessant om stijgende wateroverlast in het ontwerpvraagstuk mee te nemen, zeker in kritieke stadszones. Intense regenval wordt ook in ons land een vaker voorkomende realiteit. Aangezien de site op de rand van overstromingsgevoelig gebied ligt, lijkt een buffer zeker niet overbodig. De overgrote tijd van het jaar is de verdiepte zone beschikbaar als recreatieplek. Gedurende enkele kritieke piekperiodes vult overvloedige regen de put en transformeert die tot vijver voor de buurt. Ook hier dirigeert het aspect van *tijdelijkheid* een wisselend gebruik.

Functionaliteit stuurt dus heel sterk het ontwerp, zowel dat van het plein als dat van de muur. De verticale steunberen geven een massieve expressie aan de regenpijp die zich in de holtes ervan bevinden. Ze voeren de overtollige regen van het platte dak af naar het grote opvangbassin onder het plein. Op die manier krijgen de tijdelijke verblijfplaatsen — zij het impliciet — alweer een publiek karakter, hun waterwinsten worden namelijk een *gedeeld goed*.

DUALITEITEN

Dynamiek in de diepte

De permanente structuur waarin de tijdelijke verblijfsunits worden ondergebracht, fungeert als dynamische bemiddelaar tussen de achterliggende huizen en het publieke plein. Ze delen zowel iets met hun “achterburen” als met het voorliggende plein. Uit de inplanting kan een ambigue conditie van *voor- en achterkant* worden gelezen. De transitwoning vormt een voor- kant naar het plein toe, maar is tegelijkertijd een achterkant naar de huizen aan de straat. De verblijfsfuncties die zich door een grote visibiliteit in de wand naar het plein richten, vertolken een publieke rol. Het deel dat zich naar de achterliggende woningen richt, is onzichtbaar van op het plein en herbergt de privédelens. Via steegjes tussen de eenheden worden de units ontsloten.

De confrontatie tussen de autochtone en de allochtone identiteiten vormt maar een van de vele dualiteiten die op dit typologisch onderzoek rusten. Het sociaal-culturele conflict krijgt ook een gezicht in de *gast-gastheerdualiteit*. De nieuwkomer vindt een zelfstandige plek en een eigen adres op het plein, maar is tegelijkertijd een tijdelijke gast die zich in de transitstructuur rondom het plein ophoudt, als het ware in de achtertuin van de al aanwezige woningen. Op een intiemere basis kan wisselwerking tussen voor- en achterbuur plaatsvinden. Tegelijk genereert het leven in de achtertuin ook een soort afhankelijkheidsrelatie tegenover de gastheer.

Aan de achterzijde bemiddelt een groene strook als buffer tussen de flexibele units in de wand en de bestaande woningen en bijbehorende tuinen erachter. Die zone kan vooral aan de oostzijde waar ze voldoende breed is, ontwikkeld worden tot een gedeelde groentuin. Collectief onderhoud en gedeelde oogst worden de incubator van interactie. De keukens van elke unit is gelegen aan het plein, waarbij de gevel als *interface* bemiddelt tussen de bewoner, de marktganger en de carnavalist. Door beide registers te bespelen, wordt de publieke voorzijde opgeladen met sociale dynamiek, terwijl de achterzijde meer op de intieme relatie met de achterbuur inspeelt. Aangezien de gelijkvloerse bewoning aan de rand van het plein geen evidentie is, wordt zorgvuldig onderzoek naar een geschikte afstand tussen de woningen, het beheer van de tussenruimte en het verzekeren van een degelijke graad aan privacy voor de tijdelijke bewoner als belangrijke nuance onderkend.

The background image shows a city street scene. On the left, a tall, dark, pointed church spire rises above a grey tiled roof. To the right, a modern brick building with white balconies is visible. In the foreground, there are concrete stairs and metal railings. The overall scene is captured in a slightly overcast, grey light.

SCENARIO 2

HET BADHUIS

Het binnengebied gelegen achter de voormalige rijkswachtkazerne bevindt zich aan de vooravond van ontwikkeling. De site wordt bestemd als sleutelpunt in het sociale opvangnet van de stad. Het wordt een plek van komen en gaan. Het karakter en de locatie van de plek sluiten perfect bij de noden van de nieuwkomer aan. Een nieuwe tijdelijke woonvorm vindt hier ongedwongen zijn plek en voegt een extra programma toe dat in Aalst hoognodig blijkt. Door het publiek maken van zijn intiemste functie profileert de site zich als stedelijk badhuis en vult hij een hiaat in het stedelijke voorzieningennet.

MOTIEF

- wonen
- handel
- bedrijvigheid
- horeca
- religie
- gemeenschapsvoorziening

IV. 24: Functies verspreid over het weefsel in de stationsbuurt

NODEN VAN DE NIEUWKOMER

Pendelgelegenheid

“A good public transport system is essential”

(Schmal, 2016, p. 100)

Mobiliteit vervult in de transitruimte een cruciale rol. In *Arrival City* gaat de stelling over werk dan ook hand in hand met een goede bereikbaarheid (Schmal, 2016, pp. 100-115). Voor nieuwkomers is het van groot belang dat ze zich ergens bevinden waar kansen geconcentreerd zijn of waar ze zich makkelijk (en goedkoop) naar hun werklocatie kunnen verplaatsen. Aangezien de problematiek van sociaal zwakkeren altijd met beperkte mobiliteitsmiddelen geconnecteerd is, is de stationswijk uitermate geschikt om aan die behoefte tegemoet te komen. Tot slot schuilt ook hier de enorme opportuniteit om bepaalde actoren in de stad een verhoogde zichtbaarheid te geven.

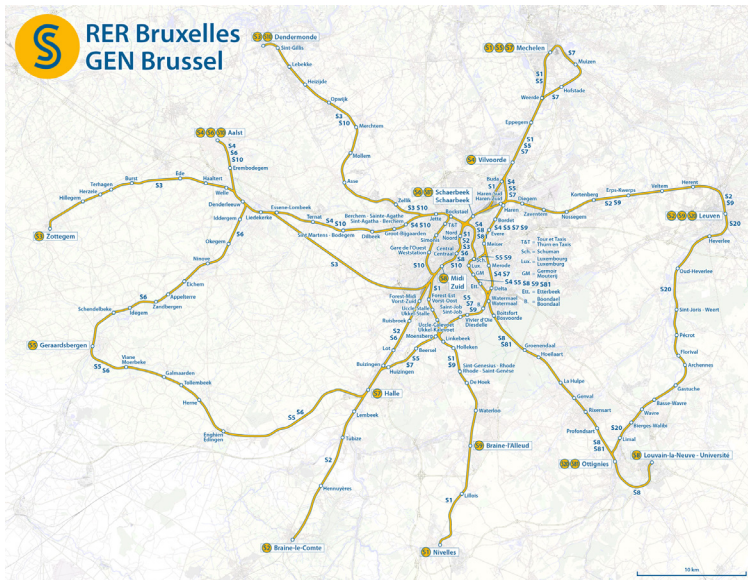
Dit scenario kan als knooppunt aan de sporen een grote diversiteit aan tijdelijke gebruikers verenigen. De focus op nieuwkomers wordt hier verbreed tot een gevarieerde groep van personen *in transit*. De site dient als uitvalsbasis voor de bewoner die op een hogere graad van *zelfredzaamheid* aangewezen is. Hij profiteert door de nabijheid van het station van een goede bereikbaarheid. Dit onderzoeksscenario is er daarom ook toe in staat om aan de noden van de meest behoeftige transitpersonages, zoals dak- en thuislozen, tegemoet te komen. In de stedelijke drukte van komen en gaan kunnen ze in de anonieme massa opgaan en er gewoon als een onopvallende, kortstondige bezoeker verschijnen en weer verdwijnen.

Door zijn centrale ligging tussen Gent en Brussel groeide Aalst uit tot één van de belangrijkste Vlaamse pendelsteden. Toen de textielindustrie in de jaren vijftig weggeconcentreerd werd, vergleed de arbeidersbevolking in een neerwaartse spiraal van de-industrialisatie met werkloosheid als gevolg. Het treinspoor tussen Gent, Brussel en Leuven garandeert evenwel een vlotte verbinding met de arbeidsmarkt en de sterk groeiende dienstensector in die groot- en centrumsteden. De pendeltendens die daardoor ontstond, ontwikkelde zich ook in de tegen-gestelde richting. Door de lagere prijzen op de Aalsterse woonmarkt vormde de stad een aantrekkingspool voor migranten uit Brussel en Gent. Velen behouden daarbij een religieus,

economisch of sociaal netwerk in de grootstad, maar settelen zich in goedkopere huur- en koopwoningen op Rechteroever of in de Watertorenwijk van Aalst.

De ontwikkeling van het GEN-netwerk (Gewestelijke Expres Net) rond Brussel (Afb.IV.25) moet de pendeltijd verder verkorten en ervoor zorgen dat treinen, maar ook andere vervoersmodi, binnen een straal van 30 km rond Brussel veel frequenter rijden. De capaciteit wordt verhoogd en er ontstaat een fijnmazig netwerk dat in de behoeften van de pendelaar kan voorzien. De S-treinen (Suburban-treinen) of voorstedelijke treinen vullen het gewone treinaanbod aan. Zo wordt er een intensere verbinding met de hoofdstad geïntroduceerd.¹

IV. 25: GEN-netwerk, 2016

WENSEN VAN DE STAD

Een publiek badhuis

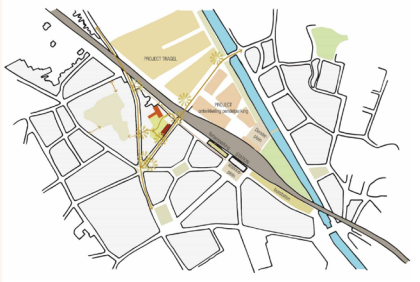
Ontwikkelpotentie

De conceptnota die het OCMW in samenwerking met de Stad ontwikkeld heeft, belicht de mogelijkheden die het verlaten binnenbouwblok van de voormalige rijkswachtkazerne op een boogscheut van het station biedt. De potenties van dit typerende perceel *aan de sporen* en de ambities van de initiatiefnemers bespreken we in de projectanalyse.

De sociale en de functionele kruisbestuiving die in het project worden vooropgesteld, dagen ons ertoe uit om verder na te denken over de plaats die de *architectuuropgave* van transitwonen kan vertolken. Hoewel in de nota meermaals wordt verwezen naar de pendelaar als toekomstige gebruiker, lijkt de plek als knooppunt aan het station nog onvoldoende benut. Hier zou tijdelijk wonen een waardevolle rol kunnen vertolken en het zou deze site verder uitbouwen als *hub aan de sporen*. Tijdelijk gebruik staat in elk onderdeel centraal, waardoor de dynamiek van komen en gaan resulteert in een levendig binnenplein. Het binnengebied ligt er vandaag verwaarloosd en gefragmenteerd bij.

CONCEPTSTUDIE 'DE GENDARMERIE'

OCMW Aalst & Stad Aalst

Eind 2001 ontwikkelde Christian Kieckens Architecten het masterplan 'Filiatures and Urban Fabric(s)' voor de stationsomgeving van Aalst. In het ruime projectgebied werden verschillende strategische plekken gedefinieerd die een trigger voor sociaal-economische activiteiten kunnen zijn. In dat kader viel het oog van het Aalsterse OCMW op potenties die de voormalige site van de rijkswacht bood om een nieuw sociaal activatiebeleid te verwezenlijken. Vervolgens werd het perceel met stedenfondsmiddelen aangekocht. Belangrijk daarbij is het complementaire karakter ervan met de stadsontwikkelingen op de Tragel en Pendelparking. De bestuurlijke uitdagingen rond sociaal-maatschappelijke thema's zijn sturend bij het formuleren van de opdracht, maar worden niet latent in de uitvoering.² De priori-

teit van inspraak en participatie van alle betrokken genereert zo een draagvlak voor het project (Stad Aalst, 2017, p.3). Hun bevindingen werden besproken in een conceptnota.

"Het denkproces rond sociale incubatie is dus gericht op het tot stand brengen van samenwerkingsverbanden tussen overheid en het middenveld enerzijds en tussen publieke-private partners anderzijds [...] met als doel een creatief antwoord te bieden op een aantal maatschappelijke noden."

(Stad Aalst, 2017, p. 4)

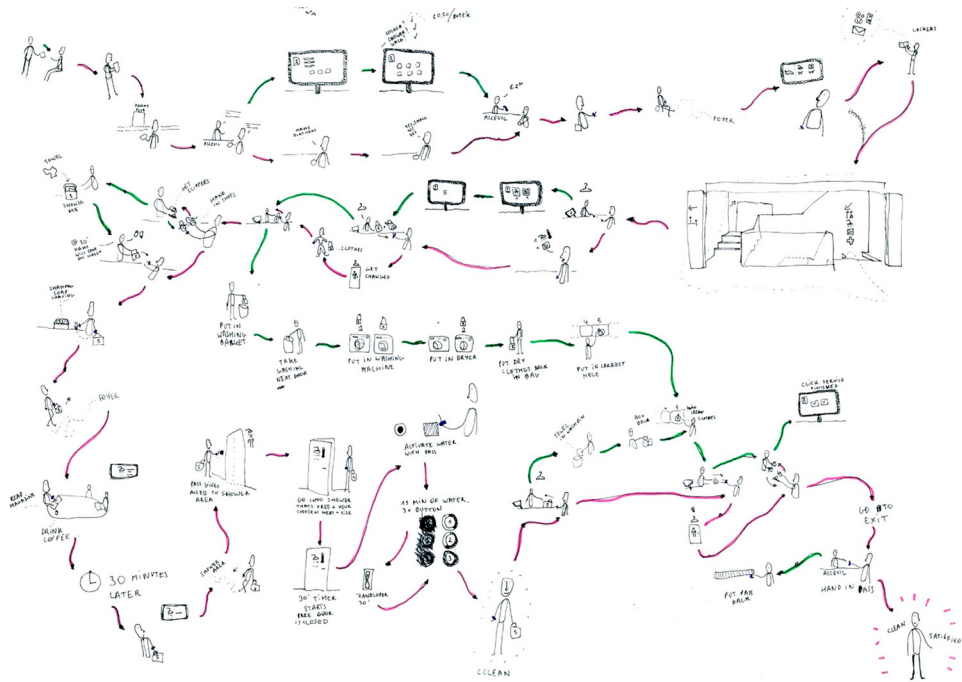

De ontwikkeling van het leegstaande perceel tot sociale activator voor de buurt - en bij uitbreiding de hele binnenstad -, wordt vooropgesteld. Flexibele kinderopvang, specifiek voor migrantengezinnen, komt als een belangrijk onderdeel naar voren. Een vlotte integratie wordt vaak bemoeilijkt door het gebrek aan geschikte, flexibele opvang. Zo worden vooral moeders die permanent met de opvoeding van jonge kinderen belast zijn, belemmerd om Nederlandse les bij te wonen of naar sollicitatiegesprekken te gaan. Aangezien Aalst op het vlak van sociale ondernemerschap een grote achterstand heeft met andere Vlaamse steden en de tewerkstellingsproblematiek

er juist groot is, krijgt dit programma ook een belangrijk plek op de site. Daarbij wordt talentontwikkeling aangemoedigd door tal van faciliteiten ter beschikking te stellen. Een meetingroom, een fablab en een co-working space worden aan de straatzijde van het voormalige kazernegebouw voorzien. Andere wijkgerichte voorzieningen zoals een crèche, een buurtwinkel en een pop-up store richten hun pijlen vooral op activatie van sociaal zwakke doelgroepen. De Stad wil ontwerpend onderzoek gebruiken om synergieën te verkennen en die aan een ruimtelijke expressie te koppelen. Daarbij wordt er ingezet op ruime toegankelijkheid die een symbiose bewerkstelligt tussen de kansarme, de migrant, de buurtbewoner, de pendelaar en de student (Stad Aalst, 2017, p.4).

IV. 26: Documentatie conceptstudie OCMW

IV. 27: Service design binnen sociaal project 'Doucheflux', Brussel

Lokale bewegingen en informele praktijken

Verschillende diepte-interviews in de wijk bevestigden de behoeften zoals gedefinieerd in de bovenstaande nota. Toch merkten we dat één belangrijk programma in het Aalsterse stadsweefsel steeds afwezig blijft. Uit een interview met Sara Moens, centrumleider van Lokaal Dienstencentrum³ vzw De Toekomst (zie bijlage 5), bleek een breed toegankelijke badaangelegenheid een urgente vraag. Terwijl grotere steden, zoals Brussel, Antwerpen en Gent al stappen in de richting van dergelijke openbare badfaciliteiten gezet hebben, blijft zo'n sanitair programma opvallend afwezig in kleinere steden, hoewel die stadscentra met dezelfde behoefte blijken te kampen. Zeker vanuit de hulpverlening klinkt een sterke oproep voor een structurele oplossing voor dat hiaat. Momenteel is er geen enkele openbare douche of badkamer beschikbaar. Minderbedeelden moeten zich opfrissen in het stedelijk zwembad waar de UIT-pass hun toegang verschaft voor een luttele euro. Aangezien hun toestand soms speciale zorg vergt, is dat niet de meest wenselijke oplossing. Een koppeling met een sociale dokterspraktijk en zelfs pedicure is dan ook geen overbodige luxe. Sara Moens benadrukt ook het contrast tussen het Aalsterse en Brusselse voorzieningennet. Alle dienstencentra zijn in Brussel in handen van vzw's, wat er resulteert in een meer experimentele praktijk. Het sociale badhuis Doucheflux kan hier als voorbeeld aangehaald worden (Afb. IV.27). Via zorgvuldig ontwerp van gebruikerstrajecten trachten ze daklozen en sans-papiers weer een gevoel van waardigheid en zelfvertrouwen te geven.

“Hoewel dienstencentra meestal vergezeld zijn van een ergonomische badkamer die ter beschikking staat van het brede publiek, blijken die onvoldoende toegankelijk voor de onderste laag van de bevolking. Gebruikers blijven vooral beperkt tot gegoe-de, immobiele bejaarden of gehandicapten. Het Aalsterse zwembad blijkt zo meer en meer gebruikt als stedelijke badkamer. Een plek waar men goedkoop en zonder al te veel vragen kan genieten van een douche en even kunnen opgaan in de anonimiteit van de massa. Dat informele gebruik brengt de acute nood aan geschikte, breed toegankelijk badgelegenheden aan het licht, ook voor daklozen en minderbedeelden.”

(Sara Moens, persoonlijke mededeling, 1 februari 2017)

“Look at architecture’s capacity to materialise the rediscovery of ancient water cultures and alternative bathing rituals, reimagine the culture of the bathhouse and factoring in smart water use for the twenty-first century.”

Jane Withers (2016)

IV. 28: Allmanna Badet van Raumlabor, Zweden

PROGRAMMATISCHE SYMBIOSE

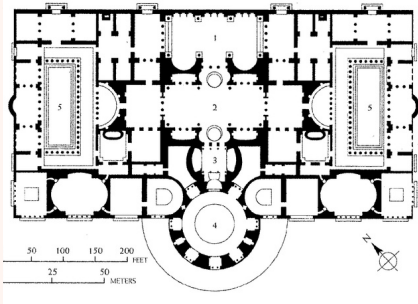
Noodhuisvesting als sociale katalysator

De vanzelfsprekende nood van de nieuwkomer om in een verblijf met badgelegenheid gehuisvest te worden, wordt aan de vraag van de buurt naar een publiek badhuis gekoppeld. Die beide noden hebben baat bij een goede bereikbaarheid, die op het verloederde binnengebied van de rijkswachtkazerne voorhanden is. Door de ligging aan het station kan de nieuwkomer makkelijk pendelen naar werk, gelegen buiten de stad, en kan het badhuis een zo breed mogelijk doelpubliek adresseren. Het badhuis, en meer bepaald *water*, is de interculturele thematiek die als basis zal dienen voor de ontwikkeling van een nieuwe typologie. Welke partijen bij een badhuis baat hebben en hoe dat type gebouw in de geschiedenis geëvolueerd is, bespreken we voor de ontwerpstudie.

Sociale badhuizen zijn alleen nog te vinden in Belgische grootsteden zoals Gent, Antwerpen en Brussel, hoewel de nood aan een openbaar badhuis groot blijkt. Lang niet iedereen beschikt over privésanitair. Een groot aantal woningen beschikt over een “klein comfort”, wat bijna synoniem is voor een gebrek aan stromend water. Publieke wasgelegenheden komen vandaag door hun schaarse aantal onvoldoende aan die behoefte tegemoet (Vanderstraeten, 2017). Zeker in middelgrote stedelijke milieus, die onvoldoende opgewassen blijken tegen grootstedelijke kwalen zoals armoede, werkloosheid en thuisloosheid, blijkt de nood steeds acuter (Sara Moens, persoonlijke mededeling, 1 februari 2017). Ook wordt er vaak melding gemaakt van eenzame, alleenwonende ouderen die thuis geen douche hebben en door een haperende heup of vergevorderde reuma hulp nodig hebben bij het baden. Ze komen niet alleen voor de ondersteunende zorg, maar vinden hier ook een ontmoetingsplek en een dagelijkse babbel. Voor hen gaat het badritueel inherent gepaard met het bredere sociale aspect. Hoewel de functie doorheen de tijd verloren gegaan is, is ze inherent aan de *cultus van het bad*. Een lange en rijke traditie van het publieke badhuis vormt daarom een boeiende inspiratiebron voor wat baden ooit was en wat het weer mag en kan zijn (Vanderstraeten, 2017). Het verdwijnen van badhuizen als gemeenschapsplaats wordt ook aangekaart door Jane Whithers, curator van de Londense tentoonstelling ‘Soak, Steam, Dream: Reinventing Bathing Culture’. Nieuwe architecturale modellen (Afb. IV.28) kunnen een antwoord bieden op veranderende sociale en urbane condities en kunnen daarvoor aansluiten bij de waarlijk publieke, antieke

TERUGBLIK IN DE TIJD

het badhuis

IV. 29 *Thermen van Caracalla, Rome*

Historisch gezien is het baden iets wat bij het gemeenschapsleven hoorde: je beleefde het niet thuis in privékring, maar trad buitenshuis. Naast de ceremoniële reiniging, het voornaamste doel dat nu nog standhoudt, was het baden ook een moment van sociale interactie, politieke discussie en culturele uitwisseling. Vaak waren zelfs sport, spel en voeding eraan gelinkt, zoals dat het geval was bij de Romeinse thermen. Het Romeinse badhuis had een sociale en een spirituele betekenis en was voornamelijk een plaats voor een ontmoeting. Er werden zelfs lezingen en kunstexposities gehouden. Het belangrijkste onderdeel bleef de beweging die aansloot bij de lichaamscultus eigen aan het badhuis. Mannen en vrouwen baadden apart, maar er was telkens een privémogelijkheid om gemengd te baden (Williams, 2012).

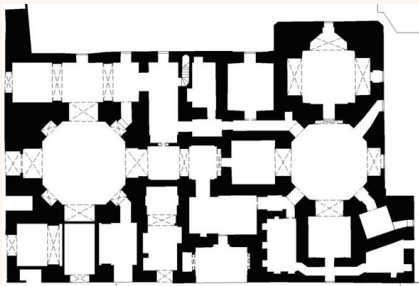

IV. 30: *Moorish bathing, Jean-Léon Gérôme, 1885*

Het water was een verenigende thematiek, de letterlijke bron waaruit andere nevenactiviteiten zich ontsponnen. De hammam focust in de oosterse traditie op een rituele reiniging en is dan ook vaak aangesloten aan een moskee, zodat moslims zich er voor het gebed kunnen baden.

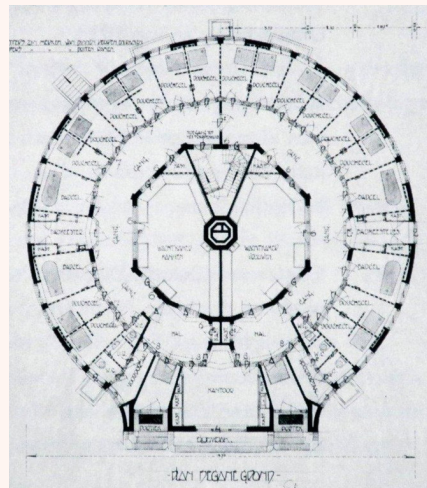
nen wassen. Het interieur bestaat uit een opeenvolging van kamers die men doorloopt, elk op een andere temperatuur. Tegelijk heeft de ruimte ook een belangrijke sociale karakteristiek: het badhuis fungeert als plek voor ontmoeting, waar men in alle rust collectief kan ontspannen. Het interieur is rijkelijk en decoratief (Williams, 2012). De toegevoegde voorzieningen zijn aan persoonlijke hygiëne te linken, zoals een barbier, een tandarts en een dokter. Het baden gebeurt gescheiden en had vooral voor vrouwen een emancipatorische rol. Het badhuis was de eerste plek waar ze in de publieke ruimte mochten verschijnen en waar ontmoetingen plaatsvonden (Graiouid, 2004).

IV. 31: Wazir Khan Hammam, 1045

De oosterse badcultuur verschilt beduidend van de westerse variant ervan. Publieke badhuizen in het westen waren veeleer sober en puur functioneel, gericht op het behalen van een hygiënische standaard. In de negentiende eeuw beschikten de meeste huizen namelijk niet over een badcel en was een kattenwasje in de keuken de enige vorm van lichaamsreiniging. Begin jaren twintig van de vorige eeuw werd het hoge ziektecijfer door het gebrek aan hygiëne beantwoord met concept ‘waterbesparing’ (Van den Bongaardt, 2014). Die term werd door de Nederlandse overheid geponeerd vanuit de eis naar een meer preventieve gezondheidszorg.⁴ Door investeringen in publieke volksbadhuizen zou de hygiënische toestand van de bevolking beduidend verbeteren, waardoor medische investeringen beperkt werden. Met strikte regels en een spartaans interieur werden de reinigingsmachines ingezet als propagandamiddel van de verzorgingsstaat. Zo werden schoolkinderbaden ook wel ‘commando-baden’ genoemd. Lichaamshygiëne werd als een belangrijk onderdeel van de opvoeding beschouwd. In

elk volkse buurt werd minstens één badhuis voorzien als instrument van disciplinerend. Die bevoogdende tactiek schemerde door de geordende gevel en het functionele plan, die allebei aan het karakter van controle expressie gaven. De bouwkundige geschiedenis van de voorzieningen vertoont een evolutie in zichtbaarheid. In de eerste decennia verschenen de badhuizen als een woonhuis of een boerderij. De baden waren achter een sluier van huiselijkheid verhuld in de diepte van het gebouw. In de jaren vijftig kregen de etablissementen een meer openbaar karakter en verschenen ze als losstaande, meestal cirkelvormige volumes. Controle en zichtbaarheid bleven cruciaal, want net zo'n cirkelvormig grondplan is gemakkelijk te overzien, zoals de studies van Jeremy Bentham's Panopticon uitwijzen (Foucault, 1977, p. 200). Precies in die openbaarheid schuilt het disciplinerende aspect: het badhuis wordt de centrifugale kracht van de wijk hoewel het sociale karakter ervan als ontmoetingsplaats nooit van de grond kwam (Van den Bongaardt, 2014).

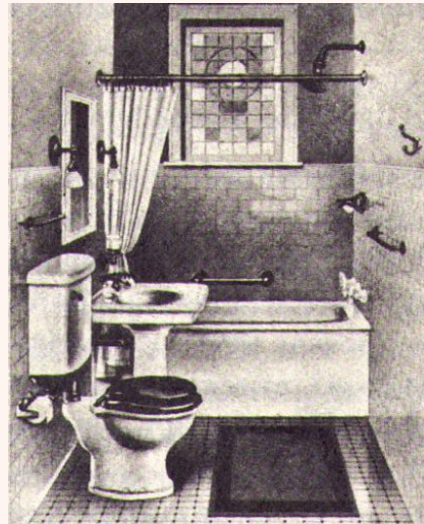
IV. 32: Badhuis Diamantbuurt Amsterdam, 1925

Sinds de modernistische revolutie stapte de westerse samenleving langzaam af van zulke gedeelde badrituelen. De moderniteit bracht afzonderlijke sanitaire voorzieningen voor elk gezin en werd onderdeel van de *machine à habiter*. De badkamer bracht het ritueel terug tot een geprivatiseerde, in de eerste plaats

hygiënische aangelegenheid. De waskamer moest ergonomisch zijn en voor de meest efficiënte zuivering instaan. Terwijl water vroeger als luxegoed werd gecollectiviseerd en hygiëne als publiek ritueel werd gedeeld, zien we hoe de badcultuur vandaag is toegespitst op een meer geïndividualiseerde lichaamscultus.

Daarbij zien we dat het baden als een collectieve aangelegenheid lijkt toe te groeien naar een uiterste. Er wordt een steeds luxueuzere vorm van baden ontwikkeld die tijdelijk als dienst wordt verkocht in een aldus geprivatiseerde logica, zoals in wellnesscomplexen en massagesalons. Die commerciële recreatievorm wordt dikwijls met schoonheid, weelde en verpozing geassocieerd. Collectief betekent in die etablissementen hoofdzakelijk dat je bepaalde ruimtes zoals grote baden en sauna's deelt met anderen, maar het reinigingsritueel blijft daarbij sterk geïndividualiseerd. Men gaat er in de eerste plaats naartoe voor een relaxerende zuivering van het eigen lichaam, niet om er van ontmoetingen deel te zijn. De natuurlijke aantrekkingskracht van wa-

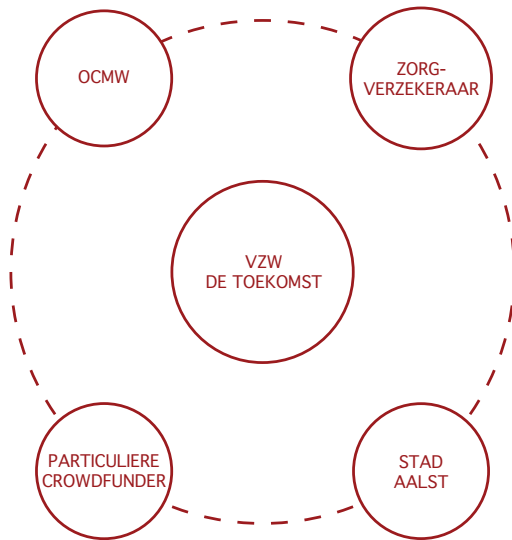
ter blijft waarneembaar in de publieke ruimte en in de populariteit van recreatieve zwembaden, maar de eigenlijke badervaring wordt vandaag beperkt door of het wassen in een efficiënt ingericht badkamer, of in een exclusief badhuis. (Williams, 2012).

IV. 33: *The american compact Bathroom, 1915*

“Het grote badhuis (de Romeinse voorloper) is een gevangenis geworden (de douche-cabine).”

(Siegfried Giedion, in Williams, 2012)

IV. 34 Schema van partnerschappen, scenario 2

PARTNERSCHAPPEN

Actoren en providers

Het project speelt een belangrijke rol als extra schakel in het binnengebied achter de rijks-wachtkazerne. De toevoeging van het publieke sanitaire programma is belangrijk als voltooiing van dit sociale knooppunt van voorzieningen in het stedelijke weefsel. Het OCMW, de bezieler van het bestaande project, is dus een *hoofdprovider*.

De *opdrachtgever* van het badhuis is vzw De Toekomst. Die vereniging is voornamelijk gericht op het bieden van zorgwoningen (onder meer assistentiewoningen, een centrum voor een beperkt verblijf en een woonzorgcentrum). Tegelijk baat ze ook een lokaal dienstencentrum uit, waar ook andere fragiele bevolkingsgroepen naartoe kunnen. De nieuwe zorgformules die ze hanteert, worden door de overheid gesubsidieerd. In een interview daar klonk de prangende vraag naar een publieke sanitaire voorziening. Door de verblijven te ontwikkelen als testlabo voor het tijdelijke wonen, maar ook gericht op verdere ontwikkeling in de richting van een nieuw zorgmodel, worden twee vragen van de vzw gecombineerd.

Ontwikkelingsmodel

Het scenario voor het publieke badhuis schrijft zich in een sociale logica in en lijkt minder aantrekkelijk voor privéinvesteerders. Toch zien we dit scenario eveneens tot een nieuw verdienmodel evolueren. Het kan onder meer bij de toeristische sector aansluiten of zich in de sociale, zorgende logica verder ontwikkelen.

Aalst kan dit zien als een langetermijninvestering in de toeristische infrastructuur, die nu maar beperkt in de stad aanwezig is (zie scenario 1). Dat de stad al langer in nieuwe toeristische infrastructuur wil investeren, blijkt uit de bouw in 2015 van het infokantoor op de Hopmarkt. Het werd met de steun van de Vlaamse overheid opgericht om Aalst verder uit te bouwen als één van de belangrijke centrumsteden. Zo wil de stad meer toeristen naar Aalst lokken, die met de carnavalscultuur een uniek verhaal te vertellen heeft. De evolutie van het

gebouw aan de rijkswachtkazerne naar een toeristisch verblijf sluit aan bij het 'komen en het gaan'-karakter van de site en levert ook voordelen voor start-ups, het kinderdagverblijf en het café. De huidige typologie leent zich, door het concept van de ontmoetingsruimtes en de collectieve keukens, heel goed tot de verdere ontwikkeling tot een jeugdherberg. Samen koken en tanden poetsen en de unieke ervaring van het gedeelde badhuis kunnen aan de attractiviteit voor backpackers en andere toeristen bijdragen.

De tweede logica blijft in het zorgidee dat de drager van dit ontwerp vormt. Volgens die logica kan het gebouw naar een stedelijke ouderenvilla evolueren. De units smelten samen tot zorgwoningen of serviceflats die op de vastgoedmarkt verkocht kunnen worden. Het badhuis wordt al volledig ergonomisch geconcipeerd en past naadloos in dat toekomstperspectief. Zo kan er in plaats van in aparte ergonomische mini-badkamers voorzien worden in een gedeelde badgelegenheid, die vaak eigen aan zorginstellingen is. De aanwezigheid van de dokters- en de verpleegsterspraktijk kan dan permanent benut worden. Een privéinvesteerder kan op nieuwe zorgmodellen inzetten voor wie maar beperkt hulpbehoevend is, maar toch niet meer zelfstandig kan wonen. De financierder investeert mee in de ontwikkeling van de typologie en kan na een aantal jaren winst halen door de units te verkopen, of door ze op de zorghuurmarkt te plaatsen. Op dat moment is het binnengebied al meer ontwikkeld volgens de conceptnota en is de waarde van de omgeving al gestegen.

Er is al een financieel model ontwikkeld voor de ontwikkeling van de volledige site. Het Vlaamse stedenfond heeft al drie miljoen toegekend en de winst die het project zal genereren, is al geraamd. Toch blijkt een additionele 2,6 miljoen euro noodzakelijk. Er is dus niet veel speelruimte om de transitverblijven te subsidiëren, waardoor het aantrekken van investeringspartners en het opzetten van publiek-private samenwerking opportuun zijn. Voor een verdere analyse van de stakeholders en het sociale businessmodel verwijzen we naar de volledige conceptnota (Stad Aalst, 2017).

1 Het GEN-netwerk zou in 2012 operationeel zijn, maar is voorlopig nog volop in ontwikkeling. De nieuwe doelstelling is 2025. Het is een belangrijke stap in het terugdringen van de fileproblematiek. Er wordt dus na het GEN-netwerk voor Brussel overwogen om voor andere steden, zoals Gent, Antwerpen, Luik en Charleroi ook een dergelijk project te ontwikkelen.

2 Volgende doelstellingen uit de Meerjarenplannen 2014-2019 worden in dit project geadresseerd: stijgende armoedeproblematiek aanpakken, nieuw concept rond materiële hulpverlening ontwikkelen, achterstand op vlak van sociale tewerkstelling wegwerken, activeringsbeleid op poten zetten.

3 Een Lokale Dienstencentrum, kortweg LDC, is een buurtcentrum waar men terecht kan voor informatie, recreatie, vorming en dienstverlening. Het draagt zo bij tot sociale zelfredzaamheid van de bevolking. De structuren zijn ongeveer 40 jaar actief op Vlaams niveau. Terwijl ongeveer 90% van de Vlaamse centra verbonden is aan een lokaal OCMW, is de rest fractie verbonden met een vzw. In Brussel zijn alle voorzieningen in handen van zulke middenveldorganisaties (Vlaamse Regering, 2009). In Aalst zijn er drie LDC's, waaronder twee in handen van een vzw (LDC De Dendervallei en LDC De Toekomst) en één onder de hoede van het OCMW (LDC De Maretak). In Vlaanderen vormt deze 2/3-verhouding dus veeleer een uitzondering.

4 Een hedendaagse variant van dit preventieve gezondheidssysteem is het concept positieve gezondheid. Die term werd door arts en onderzoekster Machteld Huber gedefinieerd als 'het vermogen om je aan te passen en je eigen regie te voeren, in het licht van de sociale, fysieke en emotionele uitdagingen van het leven.' (Vervloesem, & Wessels, 2016).

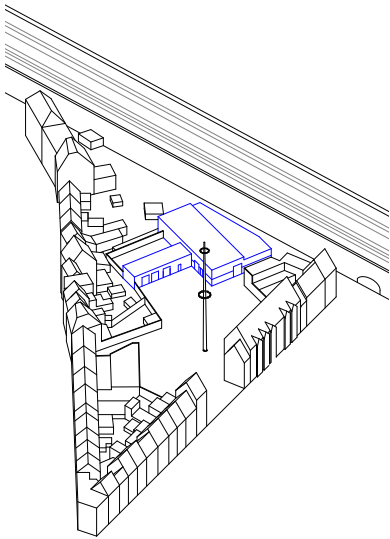

In het tweede scenario wordt onderzocht hoe een tijdelijke verblijfsvorm de geprivatiseerde badruimte achter zich kan laten om in een collectieve intimiteit meerwaarde voor de stad te bieden. De broodnodige badvoorziening in het tijdelijke verblijf krijgt een publiek karakter en verkent zo een atypische verblijfsvorm. Door de cultus van het baden als gedeelde stedelijke ruimte vorm te geven, verschuift het evenwicht tussen privaat, collectief en publiek. Precies in de gevoeligheid van de grens daartussen ontstaat de ruimtelijke configuratie van de typologie.

TACTIEK

IV. 35 Bestaande toestand Rijkswachtkazerne

NAAR EEN BADHUIS VOOR DE STAD

Ruimte voor een badhuis aan de sporen

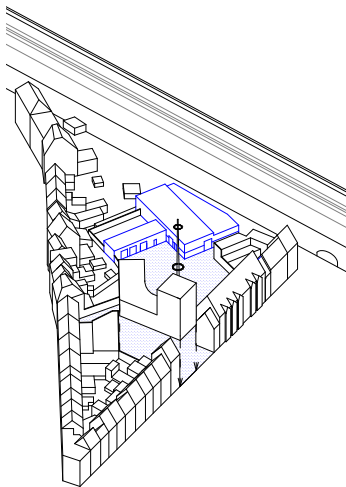
Volumetrische ingrepen op de bestaande rijkswachtloods

Op de site van de oude rijkswachtkazerne situeert de ingreep zich aan de zijde van de treinsporen. Het grote, lage volume achteraan, ontsloten zowel via het binnengebied als via de zijweg, dient zich door het gesloten karakter ervan al aan als teruggetrokken entiteit. Dat volume is voor reconversie tot publiek badhuis niet alleen het best geschikt door zijn afstand tot de straat, maar ook door gebrek aan ramen en zijn uitgesproken robuuste materialiteit in baksteen (Afb.IV.35).

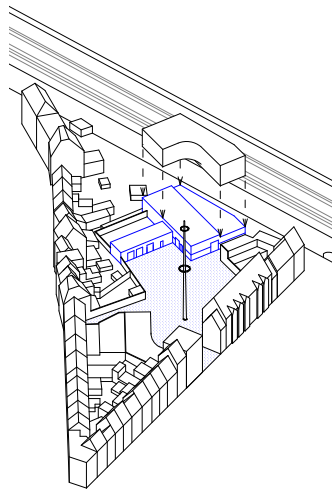
Het badhuis zal met het toegevoegde volume aan de overzijde van het plein in dialoog treden. Daar bevinden zich volgens de conceptnota een pop-up store aan de straatgevel en een crèche op de gelijkvloerse verdieping aan het binnengebied (Afb. IV.36).

Het bestaande volume aan de sporen fungeert in het onderzoeksontwerp als publieke sokkel van baden. In een nieuwe annex erbovenop worden woonunits voor tijdelijk verblijf geschakeld (Afb. IV. 37). Dat toevoegsel telt twee verdiepingen en wil door zijn positie op de loods het bouwblok sluiten. Het binnengebied wordt zo als tuin voor de buurt omrand door wooneenheden. Het richt zich zo ook naar het binnenplein, dat het centrum van het 'sociale incubatiecentrum' vormt. De vertrapping volgt de volumetrische logica van het bouwblok en de bovenste verdiepingen gaan in dialoog met het gebogen kinderdagverblijf aan de overzijde van het plein. Het ontwerpprogramma dat in de sokkel zijn plaats vindt, bestaat uit een publiek badhuis en de dienstverlenende pendant ervan, waar speciale zorg wordt geboden aan bijvoorbeeld daklozen of hulpbehoevende ouderen.

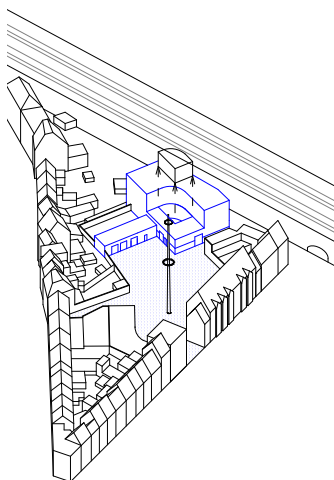
Er zijn drie buitenkamers aan het complex gelinkt. Eén ervan vormt een extractie van het bestaande volume (Afb. IV.38); een binnentuin biedt licht en lucht aan het intieme programma van lichaamsreiniging. Als het publieke deel zijn deuren sluit, kan de groene oase voor de tijdelijke bewoners opengesteld worden. Een tweede buitenruimte in de oksel van het volume wordt omsloten door de muur aan de kant van het plein door te trekken (afb. IV.39).

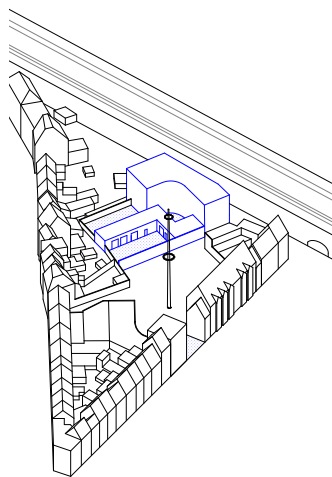
IV. 36: Toevoeging crèche volgens conceptnota OCMW

IV. 37: Annex op bestaande loods

IV. 38: Centrale vide vrijmaken

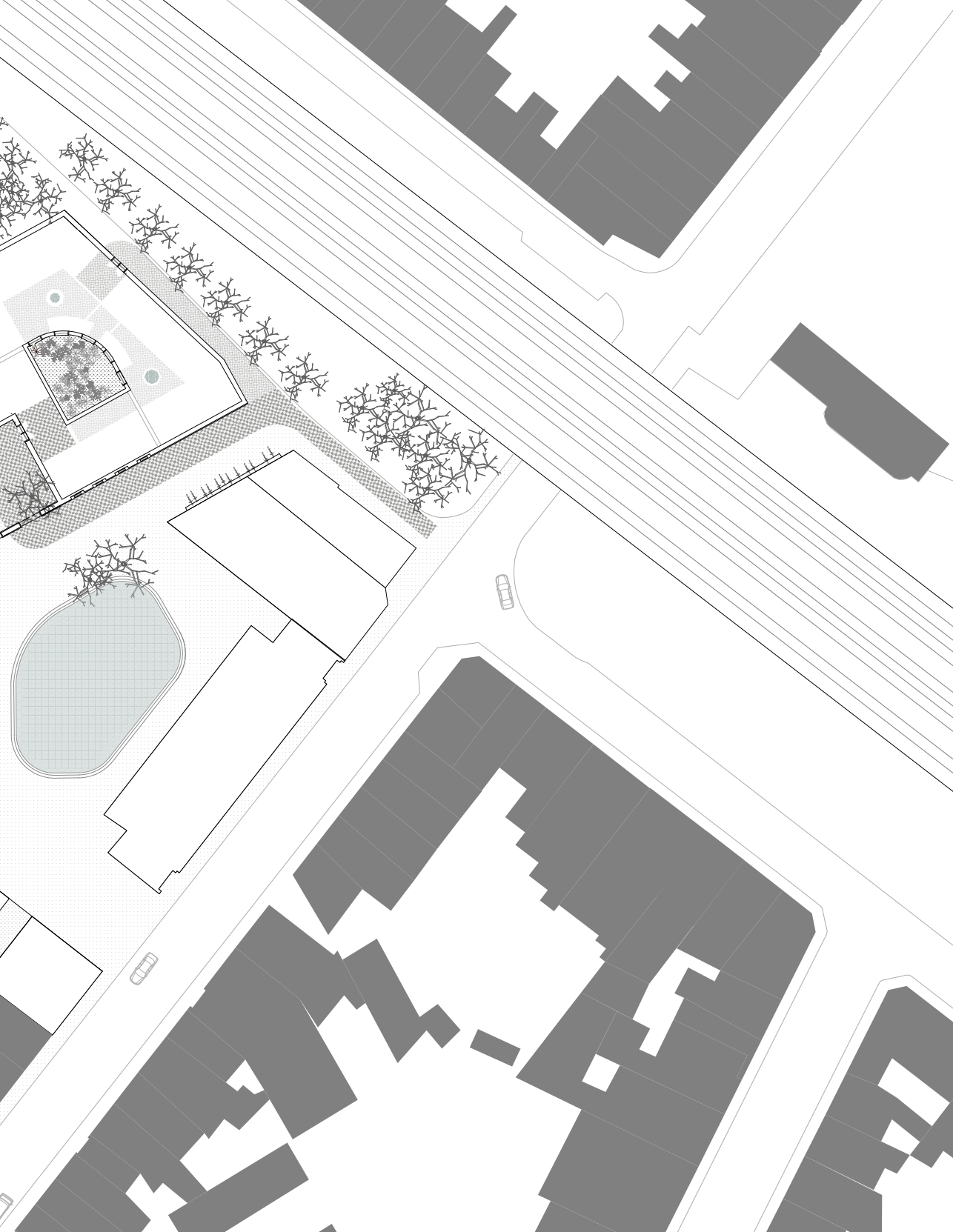
IV. 39: Doortrekken van bestaande gevel tot ontubbeling van buitenkamer

Die ingreep wil op het gefragmenteerde plein eenheid brengen. Momenteel is dat plein in verschillende richtingen open en verschijnt het als een chaotische en onleesbare verzameling van hoekjes en kantjes. De ruimte achter de muur vormt een terras aan het buurtcafé, dat door de conceptnota van het OCMW in de zijarm van het volume werd gepland. Door de bakstenen wand open te werken, is het terras ruimtelijk afgesloten van het plein, zonder dat visueel doorzicht wordt belemmerd. Een derde buitenruimte is een intiem terras aan de wasruimte van het verplegende gedeelte. Het is een buitenkamer waar daklozen van de rust kunnen genieten, terwijl binnen hun kleren worden gedroogd. De ruimte vormt in oppervlakte en materialiteit quasi een duplicaat van het buurtterras vooraan, maar krijgt door het aangrenzende programma een tegengesteld statuut.

Het gebouw heeft twee ingangen, die allebei zowel achterkant als voorkant lijken. De ingang aan de pleinzijde biedt toegang tot het badhuis en de cafetaria. Het terras wordt zo een voorkamer van de eigenlijke ingang. Dezelfde ruimte in de oksel van het gebouw dient als ontvangstruimte van het badhuis en als bar voor het buurtcafé. De koppeling van de eetgelegenheid aan de badvoorziening hebben we als traditie bij de oude Romeinse thermen al aangehaald, en verscherpt het statuut van het badhuis als *ontmoetingsruimte*. Na het reinigende ritueel kan men het gesprek verderzetten in de aanpalende ruistruimte. De ingang aan de sporen verwelkomt zowel de tijdelijke bewoner als de dakloze bezoeker. Dankzij de luifel profileert de opening zich ook als een hoofdinkom, zij het dit keer van het privégedeelte. De ingang buiten vormt een tijdelijke verblijfsruimte op zich door het voorzien van een zitbank die de toegangsweg beëindigt en een rustplek biedt. Het binnenkomen wordt door statige begroeiing langs de sporen geflankeerd. De daklozeningang profileert zich zo als voorkant maar staat toch niet te kijk.

BRADLEY GROUP SHOWERS

We put 2, 3, 4, 5, even 6 showerheads together on one fixture! Result: Bradleys serve more students comfortably in less space than ordinary showers. This revolutionary new concept gives you unusual layout flexibility in dormitories, gyms, field houses, employee shower rooms—wherever you want to handle large groups economically.

But there's more. Bradley Group Showers serve up to 6 students with only one set of plumbing connections. So they reduce installation costs as much as 80%.

They save water and water heating costs, keep maintenance time to a minimum. And there are four other basic styles to choose from, including multi-stall units with private dressing rooms.

Planning a shower room? It will pay you to get together with Bradley!

For complete details, see your architect or consulting engineer. And write for latest literature, Bradley Washfountain Co., 9115 Fountain Drive, Menomonee Falls, Wisconsin 53055.

Why did we put our heads together?
TO SAVE MONEY!

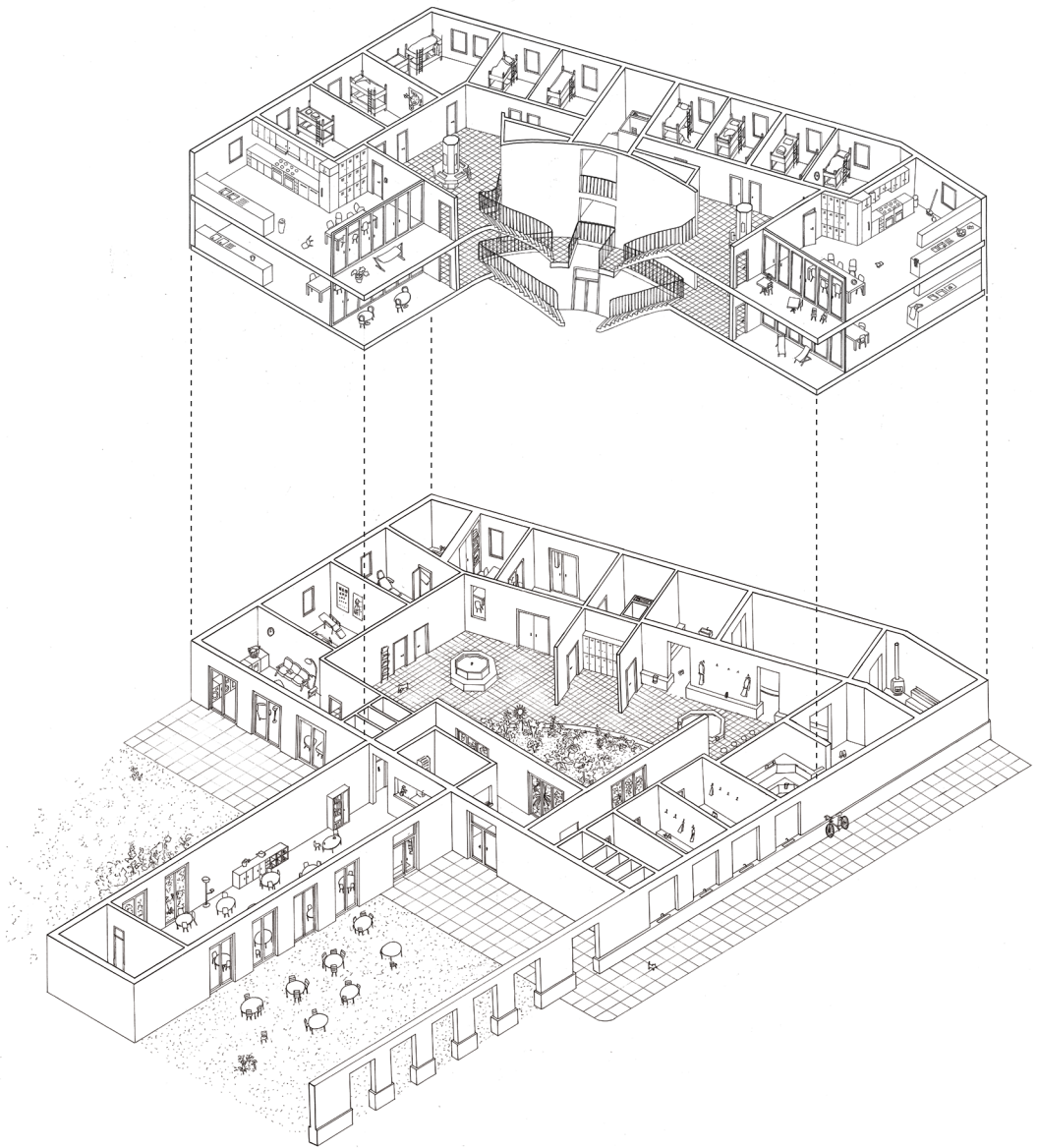
IV. 40: Bradley Group Showers

Tijdelijk verblijf als labo

Het tijdelijke verblijf grijpt lichaamshygiëne als thema aan om het publieke interieur in dit onderzoeksontwerp vorm te geven, net zoals lectuur en kennis het thema van een bibliotheek vormen. In een holte van de stad wordt de intimiteit van de badrite gedeeld. Precies hier ontstaat symbiose tussen een diversiteit aan gebruikers. Het wordt net zoals de bibliotheek een plek 'in-between', waar je *tussendoor* verpoost. De badkamer op het benedenverdiep treedt uit haar geprivatiseerde cocon en biedt zowel de tijdelijke inwonende als de stedeling *in transit* een waardige plek voor zuivering.

Het badhuis vormt niet alleen een grond voor verdere ontwikkeling, maar test ook een nieuwe manier van wonen. Complexe gezinssituaties en samenlevingsverbanden, zoals de notie van het kerngezin, vervagen. Zoals vermeld in het deel Aanleiding verandert de samenstelling van de bevolking steeds meer en zijn een grotere *elasticiteit* van het stadswefsel en grotere *flexibiliteit* van de typologie opportuun. De familiariteit van het baden, die traditioneel aan de intieme gezinskring verbonden wordt, komt op losse schroeven te staan en moet gherdefinieerd worden. Daarnaast geldt er ook een ecologische motivering voor het delen van badvoorzieningen. Water wordt altijd schaarser, waardoor overvloedig geprivatiseerd gebruik in de toekomst onhoudbaar wordt. Door de klimaatsverandering neigt water opnieuw een luxeproduct te worden, waardoor een alternatieve omgang ermee nodig is, zodat toegang voor iedereen gegarandeerd is. Als de vraag naar noodhuisvesting (tijdelijk) wegebt, moet de typologie met minimale ingrepen gemodelleerd kunnen worden volgens nieuwe behoeftes.

Het publieke badhuis en het paramedische complex vervullen een permanente rol in de hub aan de sporen. De architectuurtaal wil 'gebeiteld in steen' zijn, zodat ze onuitwisbaar is door komende tijdelijke gebruikersgroepen. De permanentie schuilt in het voorzien van stenen omkleedbanken en van lockers in de wand. Ook roept de solide materialisatie de allure van publieke stedelijkheid op. De lockers staan zowel in het badhuis als in de flexibele verblijfsunits symbool voor het tijdelijke privatiseren van een deeltje van de publieke ruimte. Ze geven een vaste expressie aan de notie van toe-eigening en appropriatie.

IV. 41: Axonometrische tekening

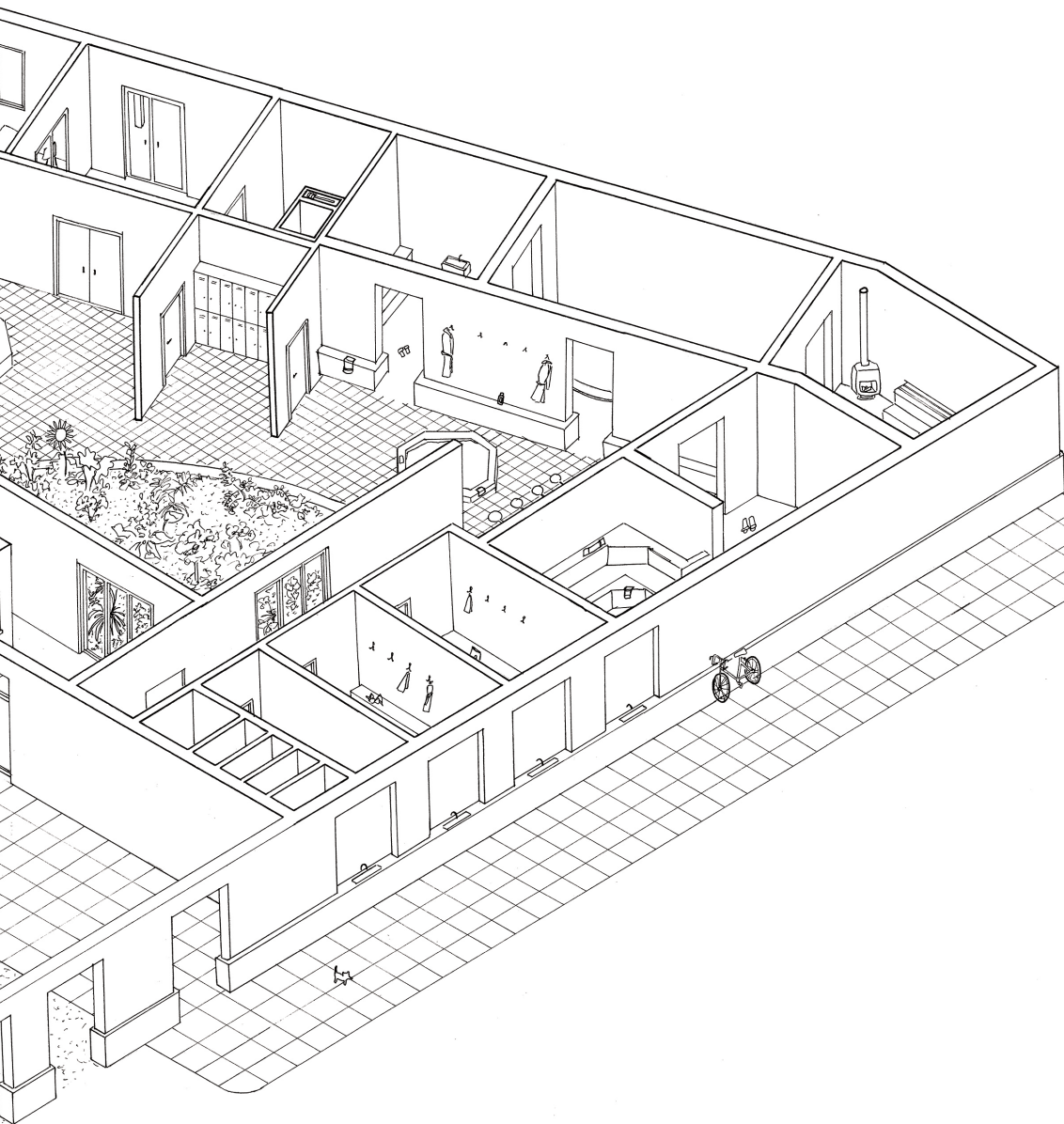
RUIMTELIJKE CONFIGURATIE

Noodhuisvesting als sociale katalysator

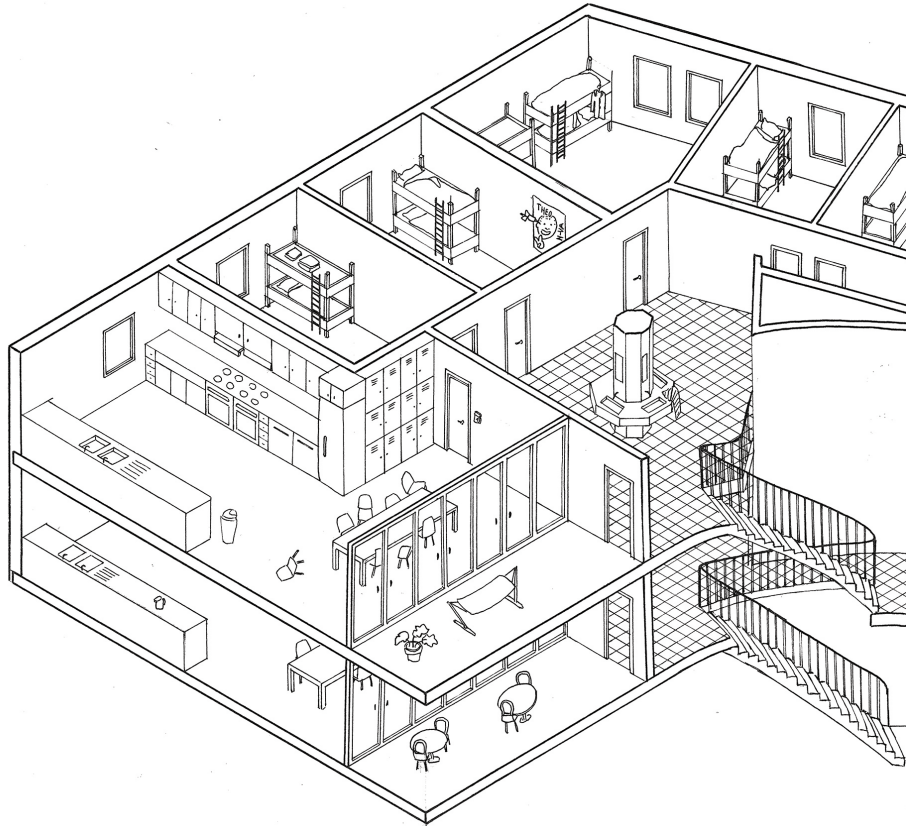
De circulatie van het badhuis slingert zich naar boven tot aan de slaapvertrekken van de bewoners. Een brede monumentale, “natte” trap verbindt de sokkel met slaapkamers met collectieve voorkamers. Alsof het een plein in de stad was, voorzien van een frivole fontein, waarop de voordeuren van verschillende woningen uitgeven, zo worden de kamers geschaakeld en van fonteinen voorzien. Ze zetten het badhuis beneden verder, ook al zijn ze alleen maar collectief toegankelijk voor bewoners. De twee symmetrische trappen lijken door hun vormgeving, de materialiteit en de aanduiding in het plan de hoofdcirculatie te zijn. Op die manier beklemtoont de architecturale taal de spanning tussen de voor- en de achterkant. De ‘droge’ trap bevindt zich aan de kant van de sporen, naast de ingang, en kijkt via een bordes uit op de monumentale toegang van de publieke sokkel. De badkamer, normaal verstopt in het huis, vormt nu het hart van het ontwerp. Om de eenheid van de ‘natte’ circulatie doorheen het gebouw te benadrukken heeft het gebouw over alle verdiepingen een gelijke betegeling. Dat is een manier om de huiselijkheid door te trekken tot beneden in het badhuis, maar omgekeerd ook om het publieke karakter van de meer private fonteinen te benadrukken. Voor de bewoners lijkt het gebouw zo één geheel en lijkt het badhuis meer aan hen toe te behoren.

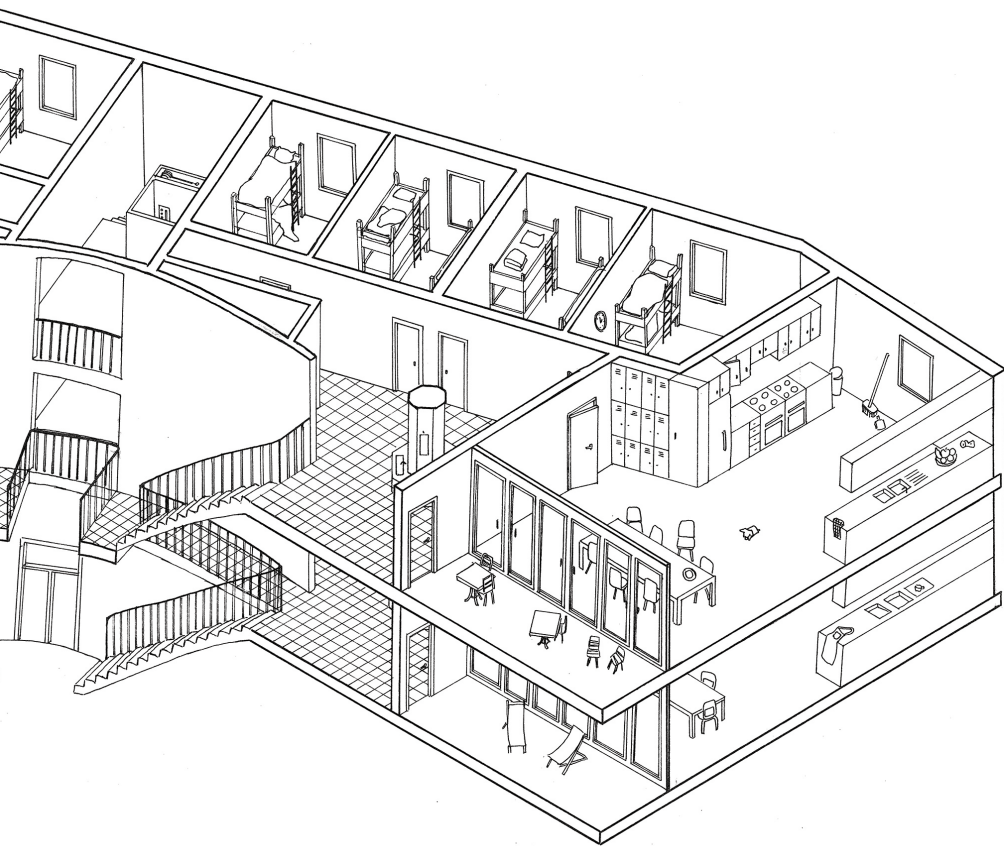
Als onderdeel van de publieke sokkel wordt in de noordelijke hoek van het gebouw plaatsgemaakt voor een zorgverlenend vertrek, dat beantwoordt aan de vraag die vzw De Toekomst eerder naar voren schoof. De primaire nood aan tijdelijke woonvormen wordt zo met een secundaire maatschappelijke problematiek gecombineerd. Zoals we al besproken hebben (zie bijlage 5C), zijn er veel gevoeligheden verbonden aan het baden van daklozen: Die gebruikers kampen met heel specifieke noden en hebben paramedische of verpleegkundige zorg nodig vooraleer zij het publieke badhuis kunnen gebruiken. Hun bezoek kent verschillende stadia. Ze komen binnen in de ontvangstruimte, waar het onthaal en de administratie van zowel nieuwe bewoners als dakloze gebruikers worden geregeld. In de ontvangstruimte krijgen de bewoners bij het toekomen het bedlinnen, de handdoeken en de badjas die ze tijdens hun verblijf mogen gebruiken. De daklozen lenen ook tijdelijk handdoeken en een badjas of een trainingspak.

IV. 42: Axonometrische tekening van het gelijkvloers

IV. 43: Axonometrische tekening van het eerste verdiep

Het zorgcomplex van vzw De Lork toont zich als een architectuur met twee gezichten. De achterkant is een bakstenen gevel die op strategische plaatsen een bescheiden doorzicht biedt door het bakstenen claustra-verband. De ingang is gelegen aan die achterkant, die rechtstreeks met het achterliggende klooster in dialoog gaat. Het zorgproject vervangt de vierde kloostervleugel, die zich hier ooit bevond. Alle informele ontmoetingsruimtes zijn aan deze kant gesitueerd en de gevel biedt privacy naar de kloostertuin toe, maar creëert een verrassende lichtinval aan de binnenkant. De straatgevel heeft grotere ramen en geeft de slaapkamers, die allemaal aan deze kant liggen, zicht op de stad. De materialiteit volgt die van de aanpalende woningen. Op eenzelfde manier willen de gevels in dit project spelen met privacy en doorzichten, met het Janusgezicht van intimiteit en openheid en met private en collectieve delen van het wonen (vai, 2016).

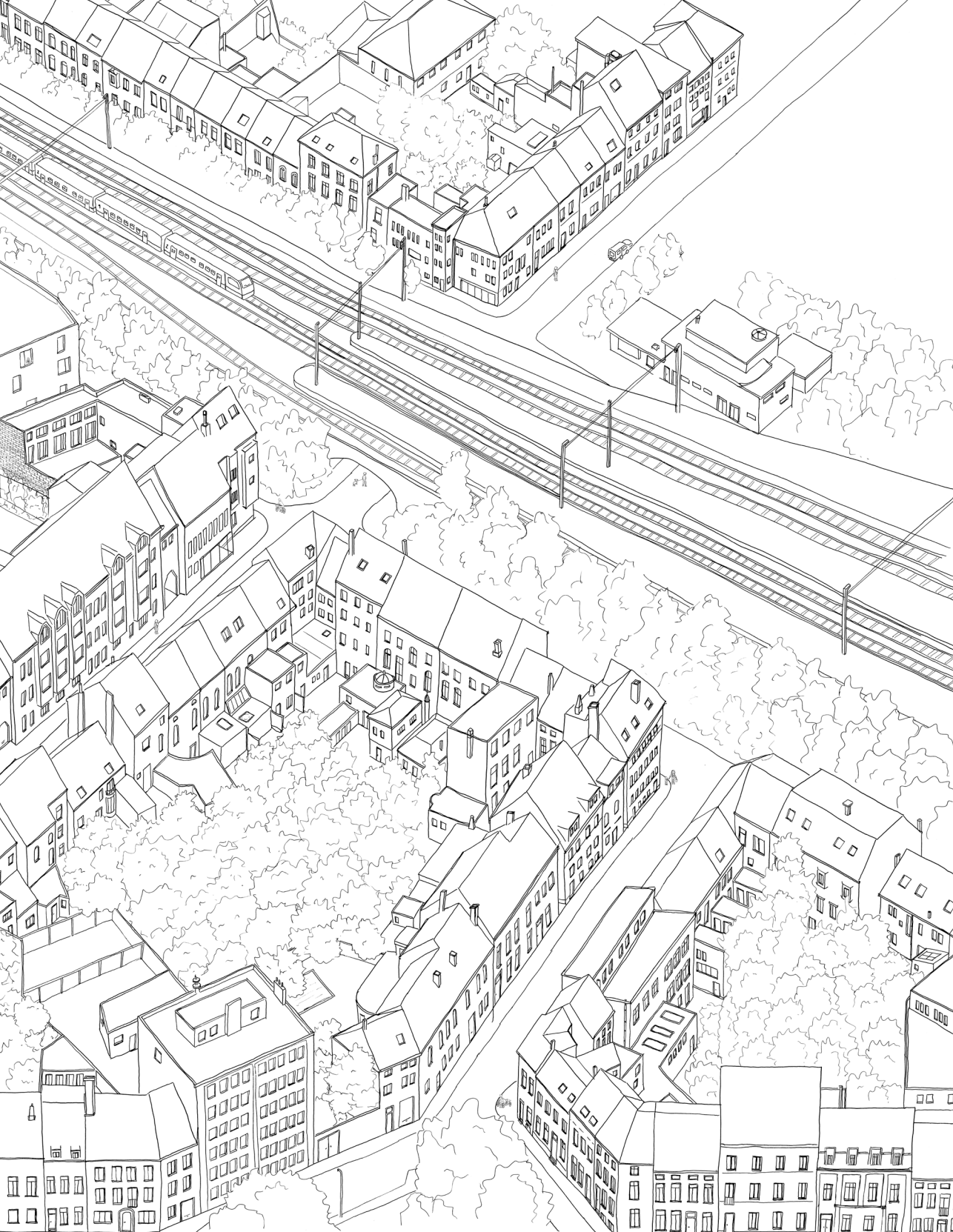
IV. 44: Zorgwoningen De Lork, 51N4E

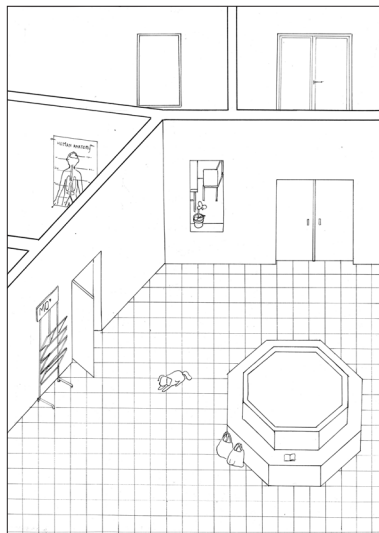
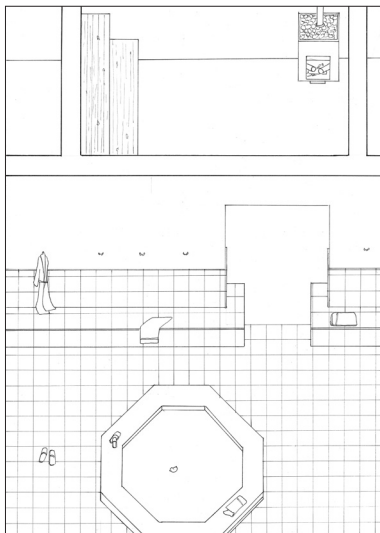
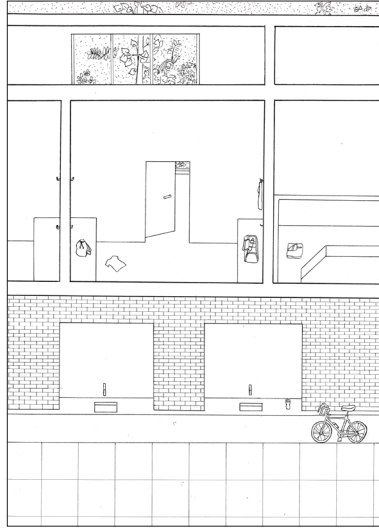
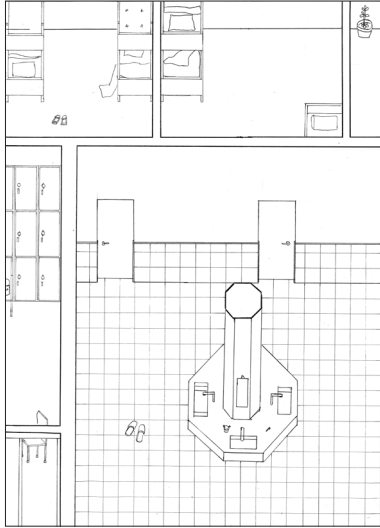

Marc Mignot, directeur van Badhuis De Fontein, beschrijft daklozen als langeafstandslopers. (Vanderstraeten, 2013) Een pedicure en een verpleegster bieden daarom de eerste verzorging, waarna ernstige gevallen naar het dokterskabinet doorverwezen worden. De wasruimte fungeert als ontspanningssalon en biedt rust, terwijl de wasmachines hun kleren reinigen. Inspirerend voor die sequens is het gebruikerspad zoals geschetst door het Brusselse project 'Doucheflux' (Afb. IV.27). De verschillende diensten die ze verlenen, mikt erop om de bezoeker waardigheid te verlenen. De overgangszone tussen het verzorgende segment en het publieke badhuis is de plek waar de bewoner en de dakloze samenkomen. De dakloze betreedt zo het publieke badhuis als gelijke van de bewoner. Het publieke badhuis is veeleer een ontmoetingsruimte waarbij de cultus van het baden de bezoekers samenbrengt. Het organiseren van de overgangszones en sequenties zijn een sleutelpunt in het ontwerp onderzoek.

Het publieke karakter van het badhuis uit zich eerst en vooral in een brede toegankelijkheid. Er zijn specifieke compartimenten die op de verscheidenheid en de gevoeligheden van de gebruikers inspelen. Tegelijk vindt het openbare karakter ook zijn expressie naast het interieur. Het achterliggende programma van badhuis vindt expressie in de gevel. Het stedelijke interieur krijgt niet alleen een zeker decorum in het gebouw, maar toont dat ook aan de stad. Publieke drinkbekkens worden uit de muur op het plein gehouwen en leiden naar de ingang. Ze vormen de overgang van openbaar, vrijblijvend gebruik naar publiek maar betalend gebruik. De gevel speelt met verschillende texturen om de publieke delen van het gebouw te accentueren, maar ook om de intimiteit die erachter schuilt, te verhullen. Het badhuis vraagt een gesloten gevel en behoudt de huidige robuuste bakstenen schil van het bestaande volume. De bakstenen van de buitenwand benaderen de kleur en de dimensie van snelbouwstenen, een type steen waaruit binnenmuren dikwijls worden opgetrokken. Het is alsof het gebouw binnenstebuiten wordt gekeerd, in analogie met de keuze om van de privébadkamer iets publieks te maken. De annex boven op het gebouw articuleert een tweeledigheid in de gevel. Aan de zijde van de sporen heeft het een meer open en residentieel karakter door de keuze voor traditionele raamproporties en neutrale pleisterafwerking. De achterzijde, die een meer publiek karakter heeft, volgt de logica van de rode stenen uit de sokkel. Zo wordt in de façade getoond dat het badhuis zich verder een weg naar boven baant. Om er licht binnen te trekken en toch een zekere vorm van privacy te garanderen, wordt er met een claustrawand gewerkt.

IV. 45: Vier fonteinen met verschillend statuut

DUALITEITEN

Rituelen versteend in architectuur

Dit ontwerpvragestuk wordt beladen met een complexiteit aan spanningen eigen aan het statuut van zijn tijdelijke bewoners of gebruikers en de intimiteit van het badprogramma. Een primaire spanning schuilt in het verenigen van de tijdelijke bewoner, de dakloze bezoeker, de badgast en de passant. De grootste gevoeligheid ligt bij de thuislozen. Hoe kunnen zij hun plek vinden in het publieke programma zonder naar de achterkant verbannen te worden? Het traject van die gebruikers moet voorzien worden van *thresholds* die de spanningen 'opvangen', waardoor de beladenheid vanzelf afneemt.

De architectuur gaat de spanningen niet uit de weg, maar zoekt een taal die als verrijking kan worden ingezet. In de zoektocht naar een hoge graad van symbiose tussen programma's en gebruikers komen bepaalde noties en nuances naar boven die in dit onderzoeksontwerp ruimtelijk expressie krijgen, zoals de appropriatie in de stenen lockers en de notie van *threshold* in de doorgangsruimtes.

De typologie van de fontein als publiek stadsmeubilair wordt ingezet om *transit* uit te drukken. Elke doorgangskamer bevat een eigen type fontein met een eigen statuut, waarrond telkens hetzelfde ritueel plaatsgrijpt (Afb. IV.45). Je arriveert, je laat je spullen achter en komt in contact met water. Water verleent aan elke doorgangsruimte een centrifugale kracht. Het ritueel wordt door de architectuur van de fontein gestuurd. Die kan zowel zijn bezoekers verbinden als privacy en discretie bieden. Ze kan huiselijkheid uitstralen of net heel publiek en stedelijk zijn. Alle fonteinkamers zijn georganiseerd als een meer of minder publiek voorplein dat een zekere graad aan collectiviteit kent en de doorgang naar meer private ruimtes vormt.

De drinkfonteinjes voorzien in de gevel van het badhuis tonen een hint van het programma dat zich achter de muur bevindt. Wandelars en fietsers kunnen hier hun dorst lessen. Wat verder is er een centrale vijver die het waterelement gebruikt om het plein te organiseren. De verschillende assen waarlangs de bezoekers binnenkomen, lopen langs die watervlakte.

IV. 46: Onderzoeksmquette

Nadat een dakloze zich aan het onthaal geregistreerd heeft, wordt hij in een wachtruimte ontvangen. De waterpartij vormt een centrale rugsteun, zodat de mogelijkheid geboden wordt om op zichzelf te zijn en oogcontact te vermijden. Een bezoek aan een sociale voorziening gaat namelijk dikwijls met enige gêne gepaard. De vormtaal van de fontein inspireert zich op het cirkelvormig wachtmeubilair van Doorzon Interieur Ontwerpers voor het Welzijnshuis in Sint-Niklaas, die op sublieme wijze ook interieur inzetten om om te gaan met een sociaal programma. Het geprivilegieerde zicht op de binnentuin brengt de rust van het groen naar binnen. Na de verzorging treedt de dakloze op een waardige manier binnen in de overgangszone die hij met de bewoner deelt. Het verschil tussen de tijdelijke bewoner en de dakloze wordt opgeheven: vanaf hier heeft iedereen een gelijk statuut.

De overloop, waar de deuren van de slaapunits zich bevinden, is gecentraliseerd rond een collectieve fontein voor de bewoners. Daar kan men 's ochtends zijn tanden poetsen of zich even aan de wastafels opfrissen. Hoewel de fontein een heel huiselijk karakter heeft, doet de materialisatie van de betegelde wanden aan een publiek plein denken. De fontein als stadsobject is zowel een meubel als een sculptuur waar ontmoetingen plaatsvinden. Het fonteinmeubel in de doorgangruimte wordt nooit toege-eigend, badspullen worden in de lockers ondergebracht. Je kunt je handdoek even naar de ruimte meenemen, maar je legt hem terug in de daartoe voorziene nissen (Afb. IV.46).

De spanningen en de dualiteiten vervagen als men zich in het badhuis begeeft. De statussymbolen verdwijnen als iedereen dezelfde badjas draagt of in adamskostuum rondloopt. Sociale barrières evaporeren. Het publieke bad wordt een inclusief sociaal project.

The background image shows an industrial interior with concrete pillars, brick walls, and a tiled floor. A white rectangular box is overlaid on the image, containing the text.

SCENARIO 3

DE HERSTELFABRIEK

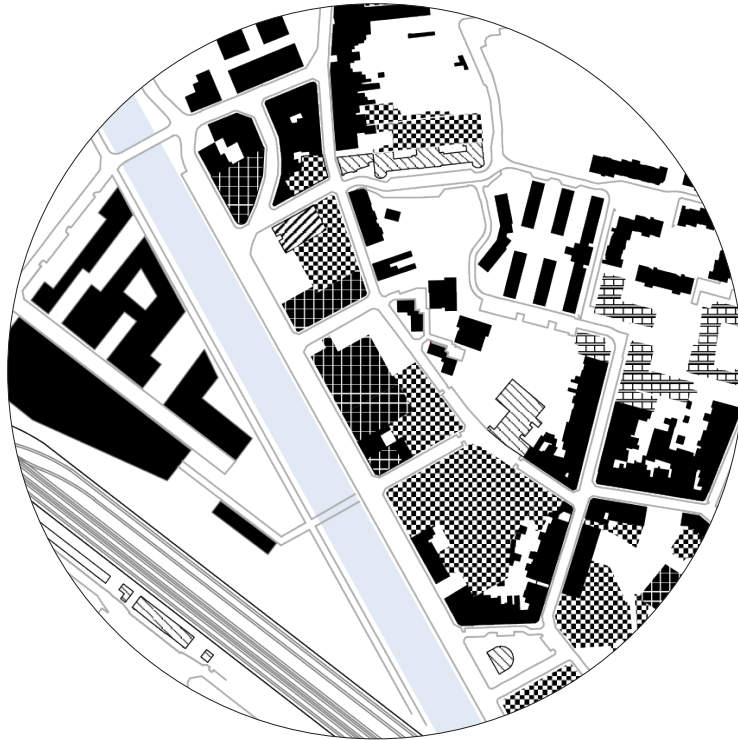

De stad Aalst kampt door zijn rijke nijverheidsverleden met een groot aanbod aan fabrieksgebouwen. Het karakter van de plek en de aard van de typologie vormen een vruchtbare bodem voor lokale (re)productie, klein ondernemerschap en tewerkstelling in de stad. Door de eigenheid van dat productieve landschap te koppelen aan de zoektocht naar tijdelijke woonvormen, ontstaat er opnieuw een symbiose tussen de traditioneel verbonden functies van ambacht en verblijf.

MOTIEF

- *wonen*
- *handel*
- *bedrijvigheid*
- *horeca*
- *overheidsinstantie*
- *gemeenschapsvoorziening*

IV. 47: Functies verspreid over het weefsel langs de Dender

NODEN VAN DE NIEUWKOMER

Productieve sociale tewerkstelling

“De aankomststad biedt arbeid.

Tewerkstelling ontstaat waar er reeds tewerkstelling aanwezig is”

(Schmal et al., 2016, p. 100)

De derde these die in het boek *Making Heimat* geponereerd wordt, namelijk dat de aankomststad arbeid biedt, schuift werkgelegenheid als een cruciale motor voor sociaal-economische integratie naar voren. Gari Pavkovic, de integratie-commissaris van Stuttgart, drukt die noodzaak raak uit met de leuze “to work means to belong” (Pavkovich in Sayah, 2016, pp. 110-112). Zich inschrijven in de arbeidsmarkt is namelijk een cruciaal onderdeel als men waarachtig deel van de (nieuwe) maatschappij wil worden. Ook draagt arbeid bij aan de zelfredzaamheid en de eigenwaarde van de persoon.

Het beschikken over een zinvolle, constructieve dagbesteding kan als tussenstap fungeren naar een permanente baan op de reguliere arbeidsmarkt. Het publiek omvat daarom niet alleen de migrant, die zich na zijn aanvaarding in een grijze zone bevindt en nog geen woon- en werkplek heeft gevonden, maar ook andere nieuwkomers in de samenleving. Dit kan gaan over langdurig werklozen die kortgeschoold zijn of met socio-psychologische moeilijkheden kampen, zoals ex-gedetineerden of ex-geïnterneerden. Vaak heeft het vinden van deugdelijke, duurzame tewerkstelling nog meer om handen dan de zoektocht naar onderdak. In Aalst zijn er al een aantal sociale tewerkstellingsprojecten¹ die aan de behoeften van dit fragiele doelpubliek tegemoetkomen. Ook in andere steden duikt sociale tewerkstelling op als *booming business*. Het zijn vaak vzw's of maatwerkbedrijven die mikken op een 'duurzame economie en een innovatie van het arbeidsmarktbeleid' (De Compaan, 2017). Daarnaast bieden ze opleidingen en begeleiding op de werkvloer. Dat genereert jobs die een eerste stap vormen om zijn sociaal-economische situatie te verbeteren. Andreas Tirez poneert dat een dergelijke sociale mobiliteit ertoe in staat is om discriminatie te verminderen (Tirez, 2015). Zowel allochtonen als autochtonen die zich in de marge van de arbeidsmarkt bevinden, hebben baat bij een tijdelijk tewerkstellingsproject en krijgen waardigheid door hun bijdrage aan innovatieve projecten. Het gaat in het project van de gistfabriek voornamelijk over een tijdelijk verblijf, waarbij een productieruimte wordt ingezet als *sociale en economische sluis*.

IV. 48-A: N.V. Filatures du Canal, Aalst, 1909

IV. 48-B: Mousterij De Wolf-Cosyns, Aalst

IV. 48-C: Tewerkstelling in de textielnijverheid, Aalst

De geschiedenis van Aalst is er één van industrie en sociale strijd. Potige fabriekspannen langs de Denderkade vormen tot op vandaag stille getuigen van een ijverig verleden. Vanaf de negentiende eeuw groeide Aalst uit tot een florissante textielstad door zijn gunstige geografische ligging langs de rivier (Afb. IV.48). De hoge tewerkstelling in de stad zorgde ervoor dat ook de rechteroever aan de stad werd geannexeerd en zich als woonwijk voor de arbeidersklasse ontwikkelde. De spoorverbinding tussen Gent en Brussel positioneerde Aalst als strategische tussenstop. Het gaf de stad een economisch voordeel en versterkte de industrialisering explicieter. De industriële cluster wordt door die infrastructuur evenwel van het stadscentrum afgesneden.

In de naoorlogse periode valt de textielnijverheid in de stad terug. Fabrieken sluiten hun deuren omdat ze niet langer met buitenlandse ondernemingen kunnen concurreren. Faillissement, leegstand en fysiek verval volgen elkaar de daaropvolgende jaren snel op. Het is pas vanaf de jaren zestig dat groothandelaars hun intrek in de grote vrijgekomen loodsen nemen. De arbeidersoever wordt op dat moment overschaduwd door voortdurend stijgende werkloosheid en armoede. Gegoede Aalstenaars ontvluchten het nog sterk industriële centrum voor een woning in de stadsrand. Die exodus kent zijn neerslag in de bevolkingssamenstelling en Rechterover kent zo een laag socio-economisch profiel met fragiele bevolkingsgroepen (Van Steenberghe et al, 2013, p. 8). Illustratief voor die karakteristiek zijn het maatschappelijke opvangnet aan voorzieningen² en de sociale woningbouw achter de eerste linie aan oude fabriekspannen die de rivier flankeren.

De dalende tewerkstelling in de nijverheidssector langs de Dender wordt enerzijds opgevangen door de intensificatie van pendelarbeid, vooral in de dienstensector in Brussel of, in mindere mate, in Gent en omstreken. Anderzijds ontwikkelt de stad zich 'tot een handels- en verzorgingsmiddelpunt voor de regio' (Van Steenberghe et al, 2013, p. 8). Werkgelegenheid in de stad verschuift van de secundaire naar de tertiaire sector (Van Steenberghe et al, 2013, p. 16). De industrie en de groothandelszaken langs de rivier verdwijnen geleidelijk, waarna veel productieruimtes op die strategische locatie komen leeg te staan.

IV. 49: Huidige fabriekstypologieën langs de Dender

De bezorgdheid over de toekomst van dit industriële patrimonium is groot, aangezien het een belangrijk onderdeel van het Aalsterse DNA vormt (Afb.IV.49). De stad heeft evenwel de ambitie om de bouwblokken in de nabije toekomst te bestemmen volgens een filosofie van ‘wonen op een stedelijke plint’ (Bonnarens, 2013).

Het wegtrekken van productie resulteert in een contradictorisch landschap op Rechteroever: de locatie waar bevolkingscijfers van een lage werkzaamheidsgraad getuigen (zie bijlage 6), beschikt net over veel leegstaande typologieën die door productiviteit en werkgelegenheid gethematiseerd worden.

Het derde scenario mikt er dan ook op om het onevenwicht te herstellen door het oude industriële weefsel als waardevol potentieel voor productieve revitalisatie in te zetten. De nood van de nieuwkomer kan op die manier worden ingezet als excuus om de bedrijvigheid van techniek en ambacht langs de Dender opnieuw aan te wakkeren en te versterken. Door de goede bereikbaarheid en de lage huur- of aankoopprijs van woningen vormt Rechteroever, zoals we eerder vermeld hebben, een magneet voor migranten. Die nieuwelingen bestaan meestal uit jonge gezinnen met een lage tewerkstellings- en scholingsgraad. In het kleinhandelscentrum van Kern Rechteroever creëren ze een fragiele handelseconomie die een nieuwe dynamiek genereert. Een vergelijkbare evolutie zou zich op de oevers van de Dender kunnen voordoen. Nieuwkomers kunnen volgens dezelfde logica aan een dynamisch en productief stadswaefsel bijdragen.

“Op ruimtelijk vlak is het behoud van bedrijvigheid ook welkom. Het laat toe om het soms rauwe maar eigen karakter van postindustriële gebieden niet uit te vlakken en om vorm te geven aan een meer authentieke stadsvernieuwing. Uiteraard is er werk aan de winkel voor architecten, want de mogelijke overlast is ook niet zomaar te negeren en we hebben nood aan inventieve oplossingen om woningen en bedrijven te verzoenen in eenzelfde gebouw of weefsel.”

Brussels Stadsbouwmeester Kristiaan Borret (2016)

IV. 50-A: Woonontwikkeling 'Pier Kornel' op de voormalige Tupperwaresite, Aalst

IV. 50-B: Luxe-lofts in de voormalige Mouterij De Wolf-Cosyns, Aalst

IV. 50-C: Loft in een voormalig industriepand in Hersthage, Aalst

WENSEN VAN DE STAD

Een reparatiehuis voor de stad

Ontwikkelingspotentie

Productieve Denderoever

Toen de bedrijvigheid de stad voor haar periferie verliet, liet die exodus van productiviteit een collage aan industriële snippers na. Door middel van stadsvernieuwingsprojecten ontplooiën steden in het post-industriële tijdperk zich als voorkeurslocatie voor zowel wonen, werken en cultuur als recreatie. Voormalige fabriekspanden worden zo vaak tot karaktervolle luxelofts gemodificeerd³. Die residentiële invuloefening gaat voorbij aan de aard van de plek en de heterogene ambitie waardoor de industriële identiteit tot mondaine stadsappartementen wordt uitgehold (Afb.IV.50). Voormalige functies van het waterfront zoals ambacht, logistiek en transport eroderen.

“Zeker in dichtbebouwde wijken is dit [het voorhouden van magazijnen voor handel] van groot belang, aangezien de druk op de woningmarkt hier zeer groot is en leegstaande of verkrotte handelspanden en oude magazijnen en fabrieken vaak ondoordacht worden omgebouwd tot woningen (vaak in de hogere prijsklassen).”

(Schillebeeckx, et al., 2016a, p. 25)

Hoewel verschillende stadsprojecten de ontwikkelingspotentie van de Denderzone erkennen, wordt er geen plaats voor dit productieve programma voorzien. De generositeit van de bestaande structuren wordt momenteel onderschat. Toch zijn het net de functies die kiemen in zich dragen om het hoge werkloosheidscijfer op Rechteroever terug te schroeven. Informele gebruiken en bewegingen uit het middenveld leggen dat potentieel bloot. Innovatieve maatwerkbedrijven experimenteren met nieuwe duurzame economische modellen, zowel in hun circulaire omgang met producten als in het sociale tewerkstellingstatuut dat ze uitdragen.⁴ Het oude fabriekspand dat voor dit derde scenario wordt geselecteerd, wordt al in veel stadsplannen aangestipt omwille van zijn ontwikkelingspotentie. Het SULBB-gebouw, een voormalige gistfabriek die recent werd gerenoveerd, flirt al met een aantal maatschappelijke dynamieken, maar blijft door zijn monofunctionele karakter momenteel onderbenut. In wat volgt, worden de potenties van de site verder blootgelegd.

CONCEPTSTUDIE & STADSONTWERP 'PIERRE CORNELISKAAI'

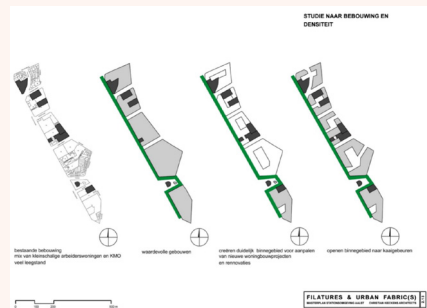
Christian Kieckens Architects & ORG

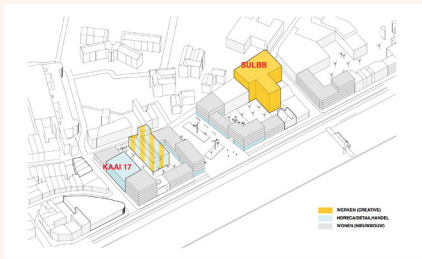
IV. 51-A: Luchtfoto Denderoevers, Aalst

Terwijl er in andere steden al decennia aan de leefbaarheid van de binnenstad wordt gesleuteld, is de golf aan stadsvernieuwingsprojecten (of althans de uitvoering ervan) in Aalst van een recentere datum. Voormalige industriële sites (zoals Tragel en Tupperware) of de stationsparking worden herbestemd tot woon-werk melanges en multifunctionele stadswijken, verbonden door een publieke promenade langs de rivier. Conceptstudies mikken vooral op de

opwaardering van de Denderkades en de verbinding tussen Linker- en Rechteroever. Het stadsproject 'Filatures & Urban fabric(s)' van Christian Kieckens Architects uit 2003 vormt daarbij het overkoepelende kader (Kieckens, 2003). Gecompartimenteerd in twaalf deelprojecten, mikt dit stadsproject op een integrale visie voor de Denderomgeving. Zowel stroomopwaarts als -afwaarts worden nieuwe woonprojecten gerealiseerd en met de herintegratie van 'water in de stad' gecombineerd (Stad Aalst, 2017c). De ontwikkelingsvisie voor de Pierre Corneliskaai als Denderpromenade vormt een belangrijk onderdeel van het plan. Residentiële bouwblokken worden uitgewerkt tot volwaardige binnenhoven rond waardevolle industriële gebouwen (Kieckens, 2003).

IV. 51-B: Volumestudie Christian Kieckens Architects

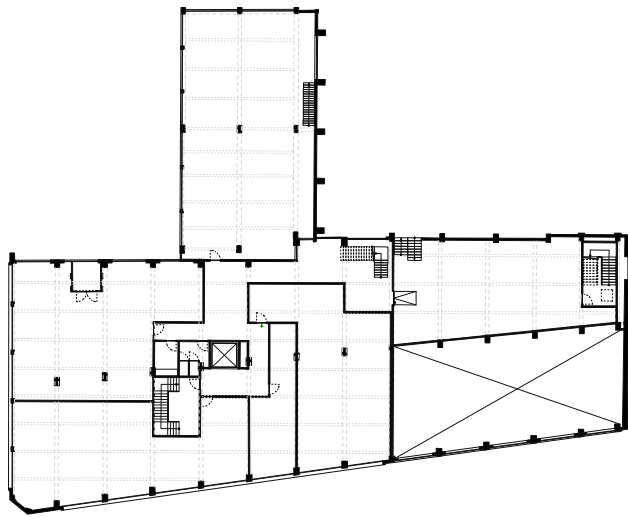
IV. 51-C: Volumestudie ORG

In navolging van dit deelproject werd in 2008 een RUP opgesteld onder de titel ‘de Dansende Denderwand’, die de voormalige kmo-zone een ‘meer stedelijke allure’ moest geven met ruimte voor wonen en werken (Bonnarens, 2013). In samenwerking met de stad Aalst hebben de architectuur- en stadsontwerpers van ORG in 2017 een lange termijnvisie voor het volledige Denderwaterfront ontwikkeld als pendant van eerdere conceptstudies. Er werd naast een ruimtelijke strategie ook een financieel model opgesteld. Het stedenbouwkundige voorstel wordt gecompliceerd met verkenningen rond publiek-privat samenwerkings, om de creatie van een gemixt stadslandschap te realiseren. Het masterplan vertrekt van een continue publieke esplanade langs het water, waarop haaks pleinen en voetgangers-

bruggen worden geschakeld. De karakteristieke pakhuizen worden zo veel mogelijk bewaard en vormen een template voor (latere) toevoegingen. Industriële gebouwen worden als maatgevend beschouwd, zowel bouwhoogte als robuuste materialiteit. Middelhoge addities vormen nieuwe landmarks in de omgeving. Binnen dat frame kunnen in de volgende twintig jaar tweeduizend nieuwe woningen en 20 000 m² aan verkoopsruimte gerealiseerd worden (ORG, 2017).

IV. 51-D: Denderontwikkeling in beeld, ORG

IV. 52-A Grondplan van de Gistfabriek in gerenoveerde toestand

IV. 52-B Gistfabriek in zijn huidige gerenoveerde toestand

Onze zoektocht naar nieuwe vormen van transitwonen probeert bij te dragen aan de bovenstaande ambitie van *functioneel verknopen*. Niet alleen de verbinding met Rechteroever maar ook de dialoog met de achtergelegen sociale woonenclaves worden daarbij een focuspunt. In het huidige plan worden de grote handelsloodsen (zoals Brico, Go-sport) in de toekomst naar de stadsrand geherlokaliseerd. De vrijgekomen ruimte biedt plaats voor publieke patio's en stedelijke sokkels op de gelijkvloerse verdieping. Het resoluut weren van de handelsruimtes wordt verderop in deze scriptie in vraag gesteld. Het behoud van de loodsen kan namelijk aanleiding geven tot een dynamische volumetrie van verhoogde pleinen en dakterrassen langs de Denderpromenade.

Kiemen in de huidige Gistfabriek

Na dertig jaar leegstand kwam in 2014 de ambitie om de gistfabriek om te vormen tot een mix van wonen en werken, zoals de voorgaande ontwikkelingsvisies al gesteld hadden. Door administratieve achterstand en onaangepaste regelgeving was een residentiële functie toen nog niet mogelijk in deze kmo- en industriezone. Het gebouw werd tot een monofunctionele kantoorruimte gerenoveerd, weliswaar bestemd voor jonge, creatieve starters (zoals een communicatiebedrijf, een architectenbureau en kunstenaarsateliers). Dat werd mogelijk gemaakt door Atelier Rechteroever, een initiatief van de stad Aalst om leegstaande panden tijdelijk in gebruik te laten nemen door jonge ondernemers. Aangezien het om een tijdelijk initiatief ging, werd er bij de reconversie geen architect geraadpleegd. De focus was een snelle economische ingebruikname. Als baken van startend ondernemerschap (SULBB, 2017) schrijft het project zich zo in het ondernemer-DNA van Rechteroever in, hoewel de potenties van de sociale sleutellocatie en architecturale typologie ondergewaardeerd blijven. De reconversie richtte zich voornamelijk op een brute onderverdeling van het open grondplan (Afb.IV.52-A). Door de eenzijdige focus op de maximalisatie van verhuurbare kantoorruimtes blijven veel kansen onbenut, zowel ruimtelijk als maatschappelijk. Het leegstaande fabriekspannd resulteert in een droog spel van tussenmuren rond een donkere circulatie. Ook is de productiviteit voornamelijk gericht op intellectuele arbeid, diensten of cultuur en niet op de aanwezigheid van makers, op het tijdelijke verblijf van enkele kunstenaarsateliers na. Historisch gezien maakt de daling van industrie in de stad deel uit van een veel langdurigere

“Moeten we in onze mentaliteit over wat werken in de stad is, niet alleen kantoren maar ook ‘vuile’ jobs opnemen? Hoort bij de consumptieve pret van shopping, bars en festivals ook niet een productieve achterzijde van distributie, constructie en recyclage-economie? Die evenzeer stedelijk te noemen is omdat de voorkant niet zonder een achterkant kan? En qua mobiliteit duurzamer kan zijn? En met meer waarschijnlijkheid lokale tewerkstelling biedt?”

Brussels Stadsbouwmeester Kristiaan Borret (2016)

IV. 53: 'A good city has industry'

trend. Maar nieuwe technologie (zoals 3D-printing) maakt een actieve en veel hygiënischer maakindustrie in de stedelijke context weer mogelijk. Zulke nieuwe economieën hebben net baat bij een grotere schaal van gebouwen, zoals de gistfabriek. Het verder vervangen van industrie door kennis- en diensteneconomie staat haaks op de kwaliteit van het patrimonium en het opleidingsprofiel van de omwonenden (Atelier Brussels, 2016).

De ambitie die de Brusselse (en vroeger Antwerpse) bouwmeester Kristiaan Borret aanhaalt om de productieve achterkant weer naar de stad te brengen, verschijnt nu al als terugkerende thematiek, zij het in een sociaal getint jasje. Steeds meer verenigingen waarvan de werking volgens een circulaire economie van recyclage gemodelleerd is, steken de kop op. Dat nieuwe model wil af van de kapitalistische notie van oneindige consumptie en vernieuwing, maar wil naar een samenleving van herstel, een samenleving die niet koopt maar huurt. Dat nieuwe economische model vindt de laatste jaren steeds meer weerklank.⁵ De hersteltraditie is al jaren in opmars onder de vorm van tweedehandswinkels en repair-ateliers. Ook in Aalst zijn zulke ondernemingen actief op zoek naar uitbreidingsmogelijkheden.

Dat is bijvoorbeeld het geval bij *vzw Kringwinkel Teleshop*. Zowel het recyclagecentrum als tweedehandswinkel Kilomeet bieden tweedehandsgoederen aan tegen een lagere prijs, terwijl het Fietspunt aan het station voor de reparatie van fietsen instaat. Al die projecten komen naast hun duurzame werking ook tegemoet aan de behoeften van mensen met financiële beperkingen. Kristiaan Borret haalt in het hiernaast geciteerde artikel ook aan dat het belangrijk is om verschillende sectoren in de stad te laten floreren, omdat een monocultuur de stad te fragiel maakt. Jane Jacobs wist het al in *Economy of Cities*: de steden met de beste kansen om te overleven en nieuw werk te creëren, zijn steden die uit kleine ‘inefficiënte’ industrieën bestaan (Jacobs, 1969, pp. 87-92). Die blijven nieuwe jobs aanleveren en vormen ontwikkelingsgronden voor nieuwe ondernemingen. Eenzijdige productieruimtes in dit post-industriële gebied zijn evenwel niet opportuun, aangezien het programma van eisen in elk stadsproject een groot deel aan woningen suggereert. Het is maar in de combinatie van *residentie* en *productie* dat de gelaagdheid van het vooropgestelde functionele verwevenheid (cfr. supra) verwezenlijkt kan worden.⁶

ESSAY —

De gistfabriek

Hoewel de deur wagenwijd openstaat, voel ik toch enige schroom om naar binnen te gaan. Iedereen mag hier binnen en buiten wandelen, maar toch voelt het niet echt publiek. Ik heb evenwel een afspraak met de verantwoordelijke van de sociale kruidenier, dus aarzel ik niet langer en neem de ijzeren trap naar de eerste verdieping. Ik werd voor het bezoek ertoe aangemaand om zeker op tijd te zijn. De winkel gaat weldra haar deuren openen en de klanten zouden het niet appreciëren dat pottenkijkers zomaar worden binnen gelaten. Samen met de kruidenier bezoek ik het pand. Als ik buiten stap, merk ik rechts de weggeefkast op. Ik heb niets om achter te laten en vind het niet echt gepast om iets mee te nemen, dus zet ik mijn tocht door het gebouw verder. Als de liftdeuren openschuiven, word ik geconfronteerd met een verbaasde blik die me doet twijfelen of ik hier wel mag zijn. De man vraagt wat ik hier kom doen. Ik vertel hem mijn redenen en kaats met even beschuldigende ondertoon de bal terug. Wat denkt hij hier wel te komen doen? Het bleek de eigenaar te zijn. Hij was onderweg om een fotograaf en zijn model wegwijs te maken. Ik probeer het schaamrood van mijn kaken te houden. Toch zie

ik mijn kans schoon en vraag hem naar de publieke functies van het gebouw. Hij lijkt niet bijster geboeid door mijn vraag en weet alleen te vertellen dat er vaak evenementen plaatsvinden die aan de geschiedenis van de Aalsterse textielnijverheid herinneren. We komen aan op de bovenste verdieping en de man beent de lift uit. Ik was liever naar een andere verdieping getrokken, maar de indrukwekkende ruimte zuigt me naar binnen. Kunstenaarsateliers nemen hier willekeurig delen van de hoge ruimte in. Schildersezels stellen de onvoltooide werken ongewild tentoon en ik neem een overvloed aan foto's. De shoot is gaande op het dak. Ik stap naar buiten en neem een foto van de fotograaf die een foto neemt. Achter het tafereel ligt de stad Aalst, in alle windrichtingen een fraai zicht. Het sluitergeluid van mijn camera verstoort de shoot, dus rep ik me opnieuw naar binnen. Na een doortocht door de verdiepingen, stuk voor stuk prachtige herdenkingen van een vervlogen industrie, zet ik mijn onderzoek in de buurt verder. Dat wordt volledig ingenomen door een rondgang in 'Ontmoetingscentrum De Brug', aan de overzijde van het oude fabriekspand. Bij het binnenkomen word ik aangesproken door een vrijwilligster van vzw De Loods die me een vol uur wist in te wijden in het reilen en zeilen in dit gebouw. Ze gidst me door een aantal polyvalente zalen en vergaderzalen, die als samenkomstruimtes voor de wijk fungeren. Hoewel het gebouw gelegen is in een sociaal

zwakke buurt, waar de nood aan dergelijke plekken hoog is, wordt het buurtcentrum voornamelijk benut door actoren die buiten de wijk en zelfs buiten de stad wonen. Snel neemt ze er een papier bij en krabbelt ze de naam van een studie neer die dat ook aanhaalde, het syntheseverslag van de gebiedsverkenning Aalst Recheroever. Ze benadrukt nogmaals dat de nood aan een groter en gediversifieerd aanbod van dergelijke woonkamers voor de stad groot is. Het sociale restaurant dat in het achtergelegen deel zijn onderkomen vindt, is nu ook veel te klein en heeft behoefte aan een uitgebreidere accommodatie om in de noden te kunnen voorzien. Aangezien de vzw waar ze voor werkt, naar een zo groot mogelijk aanbod aan sociale tewerkstellingsprojecten zoekt, haalt ze aan dat er in het algemeen meer plaats gemaakt moet worden voor duurzaam en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ze mijmert verder en wijst me op een oude foto aan de muur. Het is een zwart-wit druk van het gebouw dat voor dit nieuwe centrum moest wijken. Het was een recyclagebedrijf, dat ook de arbeid bood waar vzw De Loods nu op mikt. Ze is even afgeleid door haar eigen herinneringen en ik veer snel op. Ik bedank de vrouw uitvoerig en voor ik naar buiten stap, schrijf ik nog snel "lokale reproductie" neer op het papier.

TERUGBLIK IN DE TIJD

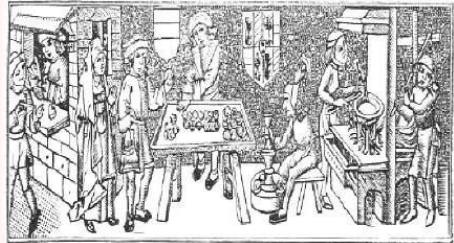
ambachten en gilden

Binnen de makerslogica kan het middeleeuwse model van ambachten en gilden als referentie worden aangehaald. Enerzijds is de verhouding meester-gezel-leerling sturend voor de hedendaagse sociale tewerkstellingspatronen. Anderzijds kan de typologie van het toenmalige ambachtshuis inspirerend zijn in de ruimtelijke dialoog tussen de woon- en de maakruimte die in dit scenario wordt onderzocht.

Termen zoals meester en gezelschap maken in de huidige maatschappij weer hun opmars (Sikkema, 2014). In het middeleeuwse ambachtsmodel was een gezelschap 'iemand die doende was een beroep te leren'. In het Oudhoogduits bestond er een verwant woord, dat 'huisgenoot' betekende. De wortel van het woord 'zaal' verwijst naar de oorspronkelijke betekenis in de richting van 'iemand met wie men een huis deelt'. Het statuut van de transitbewoner in het volgende onderzoeksscenario zoekt aansluiting met dit middeleeuwse ruilmodel: een leerling of een gezelschap leert werkend van zijn meester-vakman en biedt zijn arbeid in ruil voor expertise, kost en inwoning aan. Diensten worden onderling geruild.

Gespecialiseerde vaklui kunnen opleidingen aanbieden of als begeleider op de werkvloer fungeren, terwijl ze de aanwezige infrastructuur en beschikbare mankracht kunnen gebruiken (De Moor, 2006).

Als we de opbouw van middeleeuwse ambachtshuizen nader bestuderen, dan zien we dat de kern, een atelier of een winkelruimte, zich doorgaans op de gelijkvloerse verdieping bevond. Achter of boven de bedrijvigheid bevond zich het woongedeelte van de ambachtsman. Daarboven verbleven meestal ook zijn inwonende leerlingen. De meeste ambachtshuizen sloten zich aan bij een gilde, die beoefenaars van dezelfde stiel verenigde. In zo'n beroepsvereniging werden kennis en expertise uitgewisseld (De Moor, 2006). Ambachtshuizen van eenzelfde gilde vestigden zich vaak in dezelfde straat. De Smidstraat, de Leerlooistraat en de Timmermansstraat zijn daar nog altijd de stille getuigen van.

IV. 54: Tekening van een oud ambachtshuis

PROGRAMMATISCHE SYMBIOSE

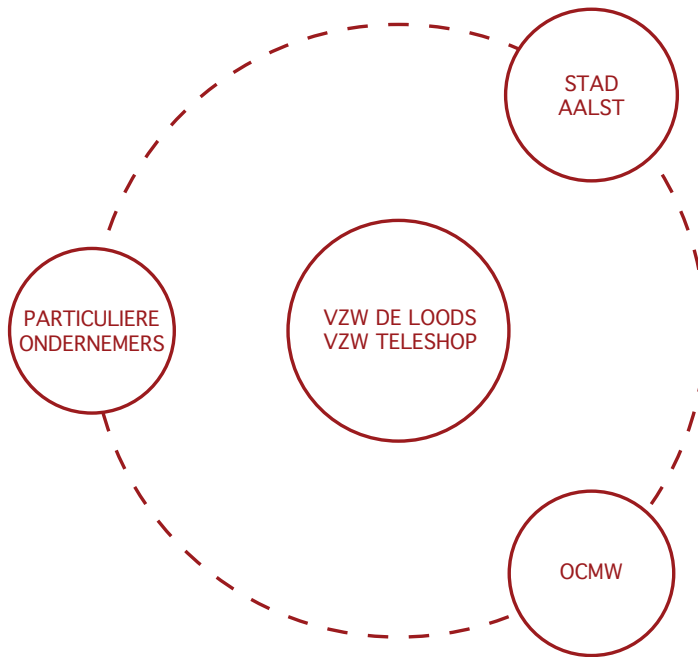
Noodhuisvesting als economische sluis

De acute nood aan transithuisvesting wordt in dit scenario aangegrepen als excuus voor een experiment dat de eigenheid van het productieve Denderlandschap verzoent met de zoektocht naar alternatieve, tijdelijke verblijfsvormen. Precies in de overlap tussen de slaapplek en de productieruimte ontstaat de thematiek die het ontwerpend onderzoek vormgeeft. De fabrieksruimte deelt haar voorzieningen met de bewoner en vice versa. Dit scenario laat toe om haar makersfunctie te (her)installeren, maar daarbij wordt ook op een symbiose met de sociaal-maatschappelijke agenda van de buurt gemikt.

“Zeker in Aalst, een stad met een rijk industrieel verleden en dus vele oude fabriekspannen en magazijnen, zijn voldoende kansen. We raden dan ook aan om waar mogelijk (en vanuit ruimtelijk oogpunt wenselijk) [...] ruimte te laten voor kleinschalige economische activiteiten die lokaal verankerd zijn en (deels) mee door de buurt worden gedragen. Hier kunnen naast kleine handelszaken ook een aantal magazijnen en werkplaatsen worden ingeplant. Maar ook de sociale economie en het onderwijs kunnen hier een plaats vinden.”

(Schillebeeckx et al., 2016a, p. 25)

De thematiek in het scenario die we op de site van de gistfabriek ontwikkelen, is die van de ambacht en lokale (re)productie. Het ontwerp onderzoekt hoe atelierruimtes na de werkuren ten dienste van de bewoner kunnen staan, maar ook voor een breder publiek operationeel kunnen zijn. Het doorgangswonen experimenteert met een nieuwe economische kwaliteit die niet in het maximaliseren van de verhuurbare oppervlakte schuilt, maar in het gedeelde antwoord op parallelle noden. Het gebouw blijft wel trouw aan zijn oude identiteit als plaats voor productie, maar overstijgt zijn monofunctionele karakter. Wat houdt het samenvloeien van overnachting en productie in op schaal van de *typologie* en wat kan dat betekenen voor de *stad*? Hoe kan die symbiose bijdragen aan de sociale mobiliteit van de nieuwkomer enerzijds en de gangbare processen naar een duurzame, maatschappelijk verantwoorde circulaire economie anderzijds?

IV. 55: Schema van partnerschappen

PARTNERSCHAPPEN

Actoren en providers

De opdrachtgevers in dit project zijn twee vzw's die op sociaal geëngageerde tewerkstelling inzetten. Vzw De Loods is een maatwerkbedrijf dat ervoor zorgt dat personen met minder kansen op de arbeidsmarkt toch tewerkgesteld worden. Ze hebben een breed aanbod aan werkmogelijkheden waardoor eenieder zijn specifieke kwaliteiten kan ontwikkelen. Zo is er een boerderij met bijbehorende winkel, maar even goed een sociaal restaurant, waar de gewassen geteeld op het land verwerkt worden. Het circulaire en biologische is dus ook een onderdeel van de werking (De Loods, 2017). Een tweede vzw is Kringwinkel Teleshop die momenteel niet zeker is dat zij haar huidige locatie kan blijven gebruiken. Een deelproject van de werking is de "Fietserij", een herstel- en verkooppunt voor fietsen, dat aan hergebruik en sociaal engagement aandacht schenkt (Kringwinkel teleshop, 2015). Het project kent een groot succes en de te verwerken spullen zijn bijna niet bij te houden.

De sturende rol van de Stad ligt in de eerste plaats bij de levering van het nodige ruimtelijke onderzoek (het RUP) en de stad zorgt ook voor de bijbehorende functionele zonering van het gebied. Top-down wordt een onderlegger bepaald voor de toekomst van het gebied die het mogelijk maakt dat het een gebied wordt waar zowel wonen als maakprocessen kunnen plaatsvinden.

In dit project kan er ook een functie voor het OCMW zijn, zij het een rol die de sociale tewerkstelling in de ateliers deels mogelijk maakt. Dat kan bijvoorbeeld via "artikel 60, tewerkstelling". Het verwijst naar volgend artikel in de OCMW-wet: een OCMW kan in zijn eigen diensten tewerkstelling aanbieden aan een persoon, die op een leefloon of financiële steun recht heeft. Het OCMW neemt dus de werkzoekende in dienst en vervult de rol van werkgever (OCMW Gent, 2017). Dat kan zowel in de grijze economieën (vrijwilligerswerk) als voor privébedrijven. De beperking in tijd van dat artikel (men kan zo voor een à twee jaar tewerkgesteld worden) sluit aan bij de tijdelijkheid die op ons project ligt. Op dat artikel wordt er door nieuwkomers dikwijls een beroep gedaan en het werd dan ook meermaals aangehaald in de interviews met verschillende organisaties en instanties voor de bevordering van integratie.

Ontwikkelingsmodel

De gistfabriek functioneert als afnemer van afval, die het verwerkt en later weer aan verdelers doorverkoopt. Het afval wordt gesorteerd, gerecycleerd of herbruikt door de makers die al dan niet in het gebouw wonen. Zij stappen mee in dit repair-proces. Hun expertise wordt een *commodity*. De sociale opvang wordt in dit project activering in plaats van een aaneenrijging van lange, maar vooral economisch oninteressante wachttijden. De expertise wordt vanuit het land van herkomst meegebracht, wars van al dan niet gehomologeerde diploma's, of ze leren er een nieuwe stiel.

De verschillende ambachten in de gistfabriek komen vooral uit vakgebieden waar er een snelle, expliciete return is. Het zijn daarom allemaal *maakprocessen*. In afwachting van hun regulering zijn de vluchtelingen namelijk niet zeker dat hun eigen opleidingsniveau zal worden erkend in de structuur van hun gastland, waardoor de beroepsactiviteit een heldere economische logica behoeft waar niet noodzakelijk een erkend officieel onderwijsniveau voor nodig is. De winst wordt onder de makers en degenen die in de gistfabriek geïnvesteerd hebben, verdeeld. Iedereen wordt dus deels aandeelhouder en heeft direct baat bij de verschillende activiteiten. Grote ateliers kunnen op lange termijn bezit van de investeerders worden. Kleinere atelierruimtes, waar nu de woningen in ondergebracht zijn, kunnen een plaats bieden voor start-ups die met de onderliggende ateliers attributen en uitrustingen kunnen delen. We denken daarbij bijvoorbeeld aan een beginnende ontwerper die boven het naaiatelier een plek vindt.

Andere opties die tot een voortdurend winstmodel bijdragen, kunnen liggen in het verkopen van abonnementen aan bedrijven. Zo zou een sloper een contract met een materialendepot kunnen aangaan. Zijn afbraakmateriaal wordt stevast aan de gistfabriek geleverd. Hij zou daarvoor bijvoorbeeld van de overheid een belastingvoordeel kunnen krijgen, omdat hij in een sociaal werkprogramma mee investeert. Dezelfde strategie kan even goed opgaan voor het fietsatelier, het naaiatelier, het meubelatelier etc.

1 Maatwerkbedrijf De Compaan, vzw De Loods, vzw Kringloopcentrum Teleshop zijn daar drie voorbeelden van. (Stad Aalst, 2017b)

2 Dit zijn onder meer de volgende voorzieningen: in Hertshage: Niemandsland, OCMW, Buurthuis De Brug, Sociale Kruidenier.

3 Een illustratie bij die evolutie is het loftproject De Wolf-Cosyns van Peynsaert Architecten in Aalst. Het 18de-eeuwse graanmagazijn van mouterij De Wolf-Cosyns werd in 2016 omgevormd tot zestien lofts 'aan het water, met blik op de rivier' (Peynsaert architecten, 2016).

4 Zowel vzw De Loods als vzw Kringloopcentrum Teleshop richten hun pijlen op repair en het hergebruik van goederen. Het succesverhaal van de Kilomeet (zie bijlage 5H) illustreert deze circulaire tendens.

5 Thomas Rau voert met zijn boek 'Material Matters' een pleidooi voor die circulaire logica. Je bezit niets, maar je gebruikt alleen. Het geld dat je betaalt, is een vorm van huur. Je koopt bijvoorbeeld geen lamp, maar huurt lichtverlening. De producent blijft verantwoordelijk voor het product en dus ook voor het herstel ervan. De industrie blijft draaien op het profijt van abonnementen, maar grondstoffen worden niet langer nodeloos vergooid. Integendeel, producenten zijn er economisch bij gebaat dat hun product zo duurzaam mogelijk is (Rau, & Oberhuber, 2016).

6 Architecture Workroom Brussels, de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) en hun partners wijdden in 2016 een volledige tentoonstelling aan deze synergie, onder de titel 'A good city has industry'. Door middel van het onderzoeks- en ontwerpatelier 'Atelier Brussels' werden tien lessen gedestilleerd die de slagzin ondersteunen, telkens vergezeld van referenties en beeldmateriaal. De tentoonstellingsgids besluit met een oproep voor nieuwere architecturale composities die het delen van infrastructuur vooropstellen en zo extra ruimte voor de stedelijke economie scheppen (Atelier Brussels, 2016).

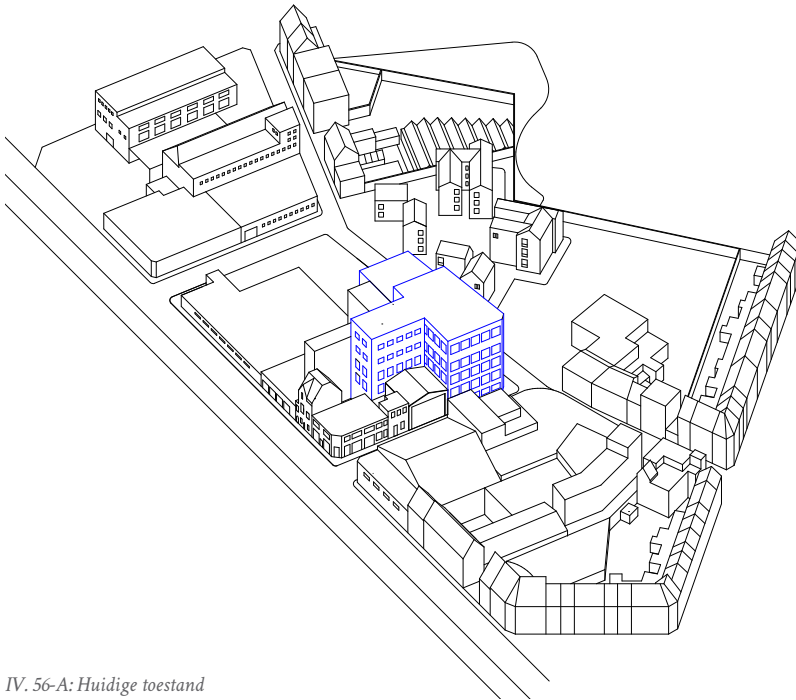

Op schaal van de fabriek wordt onderzocht hoe een van nature monofunctionele productieruimte *stad* kan worden. De fabriek deelt ruimtes met zijn de bewoner en publieke gebruiker. Zo ontstaat synergie en worden de gedeelde kamers ook economisch ten volle benut. De fabriek verschijnt als een stapeling van herstelateliers. Beneden bevindt zich het atelier van de mobiliteit; het fietsatelier. Daarboven huizen achtereenvolgens een elektro-repair, een kledingsorteer- en herstelcentrum, en een meubel-repair. De bovenste verdieping omvat de fabriekskantie, maar ook de eetplek voor de bewoners. De sociale kruidenier die reeds aanwezig was, vindt hier eveneens zijn plek.

TACTIEK

IV. 56-A: Huidige toestand

NAAR EEN REPARATIEHUIS VOOR DE STAD

Voor reproductie in de stad ruimte maken

volumetrische ingrepen op het bestaande bouwblok

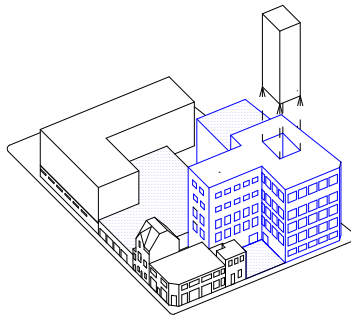
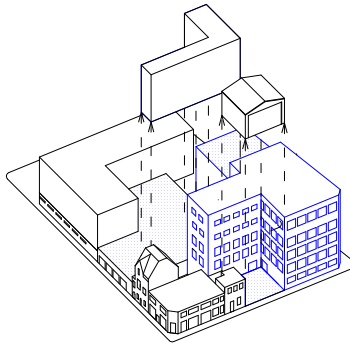
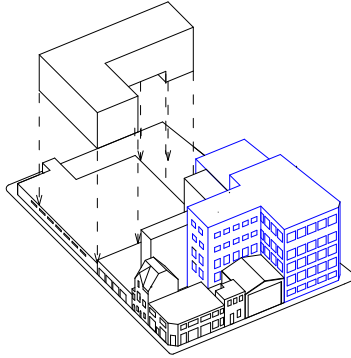
“Koester de generositeit van bestaande industriële gebouwen en infrastructuuren. Zelfs al zijn ze als gebouw soms waardeloos, toch vormen de nog bestaande werkruimtes en structuren in de stad een stimulerende en betaalbare context voor nieuwe initiatieven en start-ups. Door strategisch te kiezen voor behoud en hergebruik, kunnen we de stedelijke en economische dynamiek versterken.”

(Atelier Brussels, 2016)

De keuze om in dit onderzoeksscenario een bestaande typologie aan te grijpen en geen nieuwbouw aan te vatten, heeft een aantal redenen. Aalst kent een heel uitgebreid, waardevol industrieel erfgoed. Net zoals in andere postindustriële steden staat veel daarvan nu leeg en wacht het op een nieuwe bestemming. Hoewel het gebouw al aan eenvoudige ingrepen van reconversie onderworpen werd, verbeeldt het onderzoeksscenario een alternatief voorstel. Typische problemen die daarbij opduiken, kunnen net ten dienste van de ruimtelijkheid ingezet worden. De specificiteiten van de typologie, zoals het open plan, vormen de aanleiding tot een nieuwe vormtaal.

De stedenbouwkundige ambitie die in de ontwerpvoorstellen van ORG schuilt, verklaart onze eerste bewerking op het bestaande volume. Toegevoegde wooneenheden vervolledigen het bouwblok langs de oostzijde, maar komen in dit voorstel *boven op* de bestaande loods terecht, die in het voorstel van ORG wordt verwijderd. Dit behoud onderkent de waarde van de grootschalige handelsruimtes in de stad. Het programma wordt niet naar lintbebouwing langs de steenweg verdrongen, maar behoudt die in de sokkel van het bouwblok. Dat is in tegenstelling tot de open patio's en horecavoorzieningen die in het ontwikkelingsplan de hangars zouden vervangen.

Vervolgens stellen we voor om twee verloederde, blinde structuren weg te halen: de garageloods aan de oostzijde van de fabriek en de hoge silo in de oksel van het gebouw. De eerste is een gammele structuur die als stoffige opslagplaats de benedenverdieping bedient, maar die

IV. 56-B: Volumetrische ingrepen op en rond de Gistfabriek

tegelijk volledig dichtslibt. Door het weghalen van de loods komt de zuidgevel vrij, en komt de volumetrie van het fabrieksgebouw beter tot haar recht. De leemte die daardoor ontstaat, kan nu als voorplein fungeren en laat opnieuw licht en lucht binnen. Het plein wordt de aangewezen plek voor het organiseren van een nieuwe hoofdingang aan de achterkant van het volume. De tweede structuur is de silo. Sinds het stopzetten van de oorspronkelijke activiteiten in het gebouw is die in onbruik geraakt en belemmert hij het openwerken van de wanden waartegen hij gebouwd staat. Door die weg te halen, worden twee extra gevels gevrijwaard.

De loods wordt in het stadsplan door een middelhoog woonvolume vervangen. In ons ontwerp stellen we voor om dat op en over de loods te zetten, waardoor een groot verhoogd plein op het dak van de loods ontstaat. Het groendak wordt geactiveerd doordat het langs alle zijden ontsloten wordt via de eerste verdieping van de omliggende volumes. Tijdens de eerste levensjaren van het project blijft het een collectieve daktuin voor de bewoners en de arbeiders van de fabriek, maar op lange termijn kan het meedraaien in het systeem van de (al dan niet verhoogde) patio's langs de Dansende Denderwand. Een publieke trap kan dan op dat binnengebied aansluiten. Dat vormt een nieuwe derde ingang voor het gebouw die rechtstreeks van op de kade vertrekt. Het dak evolueert zo van een collectieve tuin naar een publieke groenruimte. Die stadstuin vormt naast het vrijgekomen voorplein op de gelijkvloerse verdieping en het dakterras op de vierde verdieping, een derde buitenruimte, elk met een verschillend statuut.

Enerzijds zorgt het open grid voor een grote vrijheid bij het herinvullen van het grondplan. Nieuwe ruimtes worden volgens de balkenstructuur gemodelleerd, zodanig dat het ritme van de bestaande gevel relevant blijft. Anderzijds kennen de fabrieksgebouwen een enorme bouwdiepte, waardoor het moeilijk is om voldoende licht binnen te trekken. Het installeren van een goederenlift in de herstelfabriek wordt als functionele noodzaak aangegrepen en creëert zo een grote centrale vide. Die wordt overgedimensioneerd, zodat ze niet alleen aan de verticale transporteis van het repair-atelier tegemoetkomt, maar ook het zonlicht dieper in het gebouw laat doordringen. Liftschacht wordt lichtschacht.

Tijdelijk verblijf als labo

Het overnachten *in de fabriek* wordt in dit onderzoeksontwerp als labo aangegrepen. Overnachtings- en productieruimtes worden in dit scenario niet tot een ideale programmatische melange pur sang gecombineerd. Bedrijvigheid wordt niet ingezet om het wonen op te laden. Meer dan zich als de ideale woonomgeving te profileren, wordt de potentiële royaliteit van de gediversifieerde fabriekruimte belicht. Het tijdsregime wordt daarvoor als middel aangewend. De aard van de transitpersonaliteit als tijdelijke werkkraft relativeert ook namelijk de harde confrontatie tussen de fabriekswerking en het nachtverblijf. Omdat alle bewoners in het repair-atelier werkzaam zijn, zijn de slaapunits en herstelruimtes nooit tegelijk in gebruik.

De aanwezigheid van de tijdelijke bewoner tast de mogelijkheden tot collectief gebruik af. Bepaalde behoeftes die de productieruimte en de transitbewoner delen, komen elkaar tegemoet. De koffieruimte transformeert 's avonds tot gedeelde ontspanningsruimte van de tijdelijke gast en ook de toiletten en douches blijven 's avonds operationeel.

“Large common space and an accessible roof garden are completing the idea of the collective as an added value for low cost housing.”

(Architecture Workroom Brussels, 2016)

Andere functies van het atelier overstijgen de interne collectiviteit en kunnen toegankelijk worden voor de buurt. Zo kan de wasruimte van het kledingsorteercentrum overdag en ook 's avonds maximaal benut worden en kan de fabriekskantine haar deuren openstellen als bijvoorbeeld een buurtrestaurant. Het transitwonen fungeert dus meer als activator dan als permanente woonvorm, hoewel dat laatste niet per se wordt uitgesloten.

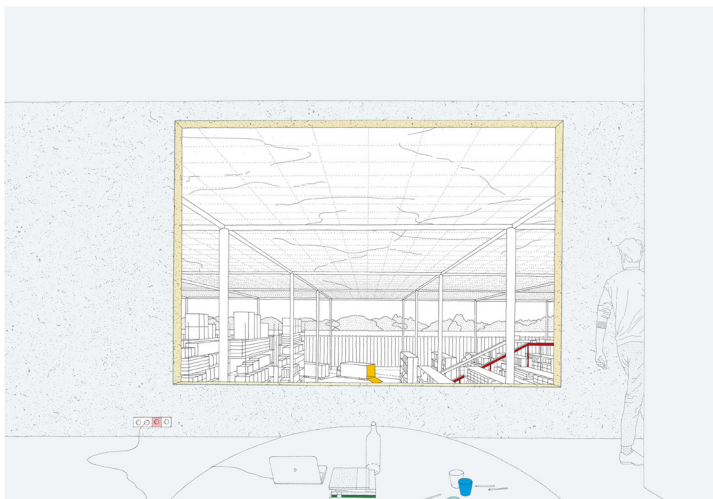
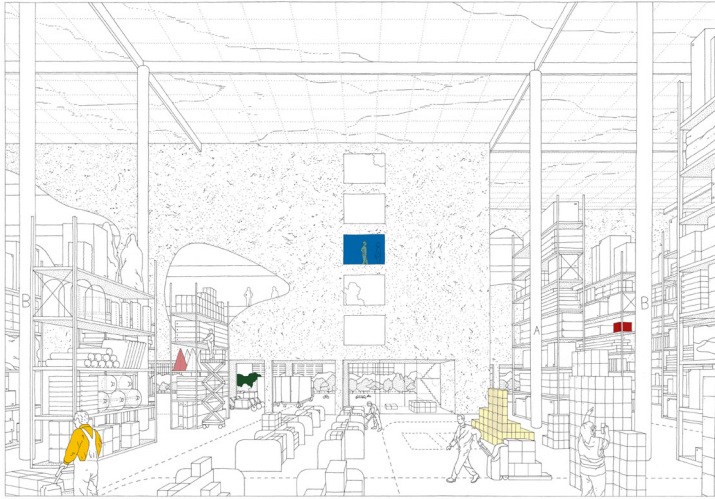

‘Ontwikkel het wonen op maat van de industriële ruimtes - en niet andersom. Een stedelijke economie kan niet zonder ruimtes die groter, hoger en breder zijn. Omdat stadsprojecten meestal ontworpen zijn op maat van woningen bieden ze nog maar zelden ruimte voor echte productieactiviteiten. Daarom moeten we de logica omkeren: door stedelijke vernieuwing te ontwerpen op maat van werkruimtes maakt de stad plaats voor wonen én tewerkstelling.’

(Atelier Brussels, 2016)

Hoewel deze these in eerste instantie een stedelijke schaal beoogt, wordt in deze scriptie nagedacht over de geldigheid van de logica op het typologische niveau van architectuur. Momenteel wordt vrijwel elk niveau van de gistfabriek gekenmerkt door een vrij lage, beperkende bouwhoogte van ongeveer 2,8 meter. De bovenverdieping heeft wel een bijzondere hoogte, maar door haar ligging aan het dakterras met weids stadzicht hebben we besloten om die niet als werkatelier in te richten. Er bevindt zich ook één vide op het derde niveau, waardoor op de tweede verdieping een indrukwekkende dubbelhoge ruimte ontstaat. De functionaliteit en de ruimtelijke kwaliteit die de hoogte genereert, rechtvaardigen het om dat ook op andere plaatsen in het gebouw te voorzien. Op die manier ontstaat er een interessante dynamiek tussen compressie en decompressie van de opeenvolgende ruimtes. Zo werden in totaal zes vides gecreëerd, naar analogie met de al aanwezige dubbelhoge ruimte.

Die ingreep komt ook de organisatie van de slaapvertrekken ten goede. Vertrekkend van de centrale circulatiekoker lopen interne, centripetale straten langs de vides waarop de kamers worden ontsloten. De kamers bevinden zich boven de werkruimtes, geïnspireerd op de middeleeuwse typologie van het ambachtshuis. De woonunits gaan dus expliciet een visuele dialoog met de dynamiek in de werkruimtes aan. Toch bieden de bovengrondse passerelles een buffer waardoor de slaapvertrekken apart van de ateliers functioneren. Leven in de fabriek beperkt zich niet tot het delen van eenzelfde bouwschil, maar wordt in de units echt gevoeld dankzij rechtstreekse zichtrelaties. De tekening waarmee illustratrice Eva Le Roi de ruimtelijke kwaliteiten van het project Metahub verbeeld heeft (Afb. IV.57), fungeert daarbij als een waardevolle visuele referentie. Door de fabriek op grote productieprocessen te modelleren en

IV. 57: Meta-Hub, dyptiek geïllustreerd door Eva Le Roi

de slaapunits daaraan te koppelen, kunnen verschillende vormen van maakeconomieën ook in de toekomst hier een plek vinden.

“An affordable housing offers a maximum of capacity for adaptation and flexibility throughout its lifetime.”

(Architecture Workroom Brussels, 2016)

De slaapunits worden op zo'n manier onderverdeeld dat ze later eenvoudig voor een ander gebruik ingezet kunnen worden. Een transformatie naar kleine kunstenaarsateliers, houtbewerkingsateliers of een plek voor een beginnende ontwerpster vergt door het gebruik van verplaatsbare wanden maar weinig energie. Terwijl er nu alleen een visuele link met de ateliers bestaat, kunnen de kamers indien nodig verbonden worden met de werkruimte door interne trappen. Zo kan de ruimte van de ontwerpster gekoppeld worden met het naai- en stoffenatelier. Een andere mogelijkheid is dat enkele 'straten' zich tot enfilade van winkels ontwikkelen, zodat het mogelijk wordt om spullen uit het atelier te verkopen. Het publieke karakter dringt dan nog verder door, waardoor het gebouw in een netwerk van winkelpassages transformeert. De cyclus van tijdelijk wonen kan zich simpelweg blijven vernieuwen, terwijl de publieke kamers (zoals de wasruimte en het restaurant) voor de buurt blijven bestaan.

IV. 58-A: Denderrand, bestaande toestand

IV. 58-B: Denderpromenade, zoals ontworpen door ORG

RUIMTELIJKE CONFIGURATIE

Ontsluiting

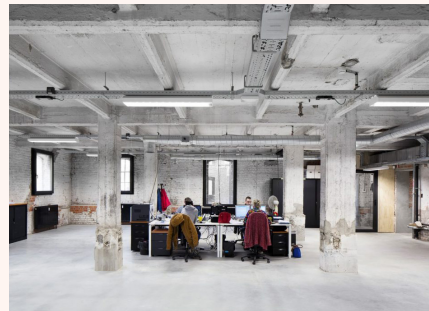
De dubbele ontsluiting van het gebouw wordt georganiseerd volgens de nieuwe assen die in het stadsplan van ORG zijn voorgesteld. De kade die nu door parkeerplaatsen voor voetgangers bijna ontoegankelijk is (Afb.IV.58-A), zou op termijn autovrij moeten worden. Dat toont de ambitie om de kade langs de rivier tot een charmante promenade voor zacht verkeer uit te bouwen (Afb.IV.58-B). Het wordt een publieke kade, met dubbele bomenrijen en een fiets- en wandelbrug naar het station op Linkeroever. De parallelle straat aan de andere zijde zorgt voor de doorstroom van het harde verkeer en ligt aan wat vandaag de hoofdingang van de gistfabriek is.

De nieuwe hoofdingang wordt via een voorplein ontsloten langs de Zegepraalstraat. Het pleintje is een ontmoetingsplek langs de recreatieve route aan het water en ontvangt fietsers en voetgangers in zijn oksel. Hier arriveren zowel arbeiders en bewoners als bezoekers. De ingang is een uitsparing in de bestaande gevel. De inkomhal verschijnt als een buitenkamer op de gelijkvloerse verdieping, waar ook een fietsenstalling wordt voorzien. Gebruikers parkeren hun fiets evenwel binnen in het gebouw. Door de toegangspoort van het gebouwvolume los te koppelen en te verschuiven naar de muur die het voorplein omsluit, krijgt het gebouw een meer publiek karakter. 's Avonds wordt dit plein afgesloten door een poort aan de straatzijde, waarna alleen nog aan bewoners toegang wordt verleend. Hierdoor wordt het plein 's avonds een buitenplek voor de bewoners. Zo wordt er ingespeeld op de notie van tijd, die haar buitenruimte laat variëren van publiek naar een (weliswaar gedeeld) privé-karakter: van publiek ontmoetingsplein naar huiselijke voortuin.

Een tweede ingang richt zich op hard verkeer, en ligt aan de straatzijde. Langs die weg wordt er geleverd of kunnen bezoekers grote spullen afzetten met hun wagen. De gelijkvloerse verdieping ontpopt zich zo als een knooppunt van stromen, een plek van komen en gaan. De gevel heeft de ambitie om het voormalige monofunctionele fabrieksgebouw in dit scenario stad te laten zijn. De opslag wordt niet naar de achterkant verdrongen, maar wordt in de plint

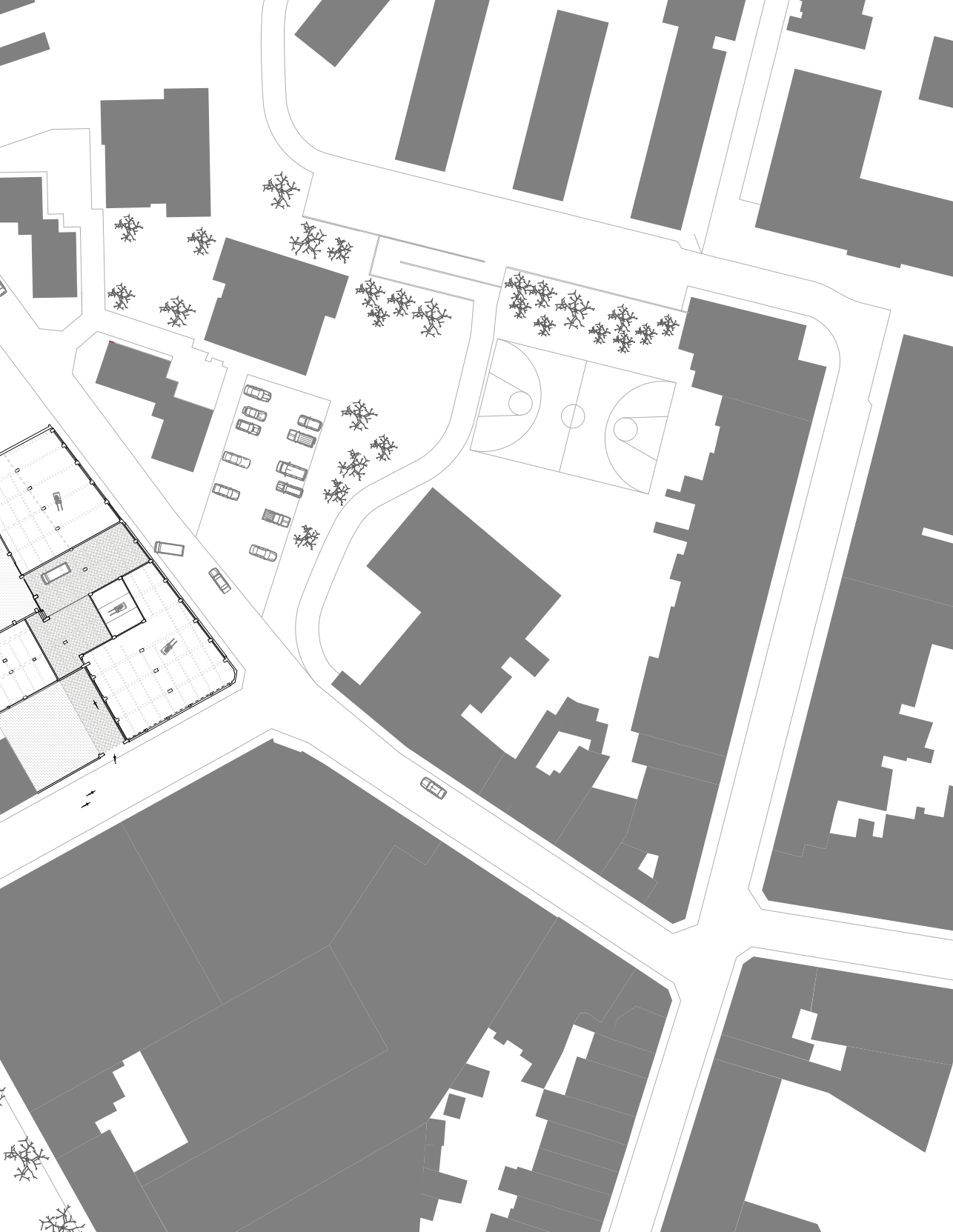
Coop is het resultaat van een reconversie van een oud fabrieksgebouw tot incubator voor kleine en middelgrote ondernemingen. De elementen worden niet als vast beschouwd maar net als onderdelen die zullen evolueren in de tijd. Tijd, en niet ruimte is de belangrijkste context voor architectuur. Het project wil op verschillende niveaus reageren en wil zo open mogelijk zijn naar de buurt en de stad toe. Het gebouw blijft een groot vast omhulsel voor de lichtere structuren die zich hierin ontwikkelen. Het open plan op de gelijkvloerse verdieping linkt het gebouw met de buurt. Het daklandschap laat het gebouw een lichtbaken zijn langs het water in Anderlecht (Bogdan & Van Broeck, 2016).

IV. 59: COOP, Anderlecht

gearticuleerd. De opening in de gevel die het in- en het uitrijden van voertuigen aan de harde verkeersas mogelijk maakt, biedt een blik op de logistiek en de distributie achter de schermen. Ondersteunende functies worden niet verborgen: het publiek kan zien hoe iets gemaakt of hersteld wordt. Binnenramen langs de patio bieden doorzichten naar de verschillende ateliers. Op deze manier wordt een levering niet beperkt tot een bezoek aan de balie, maar wordt het publiek waarachtig deel van het herstelproces. Op die manier krijgt het (ver)maken opnieuw een zichtbare plek in het stadsweefsel.

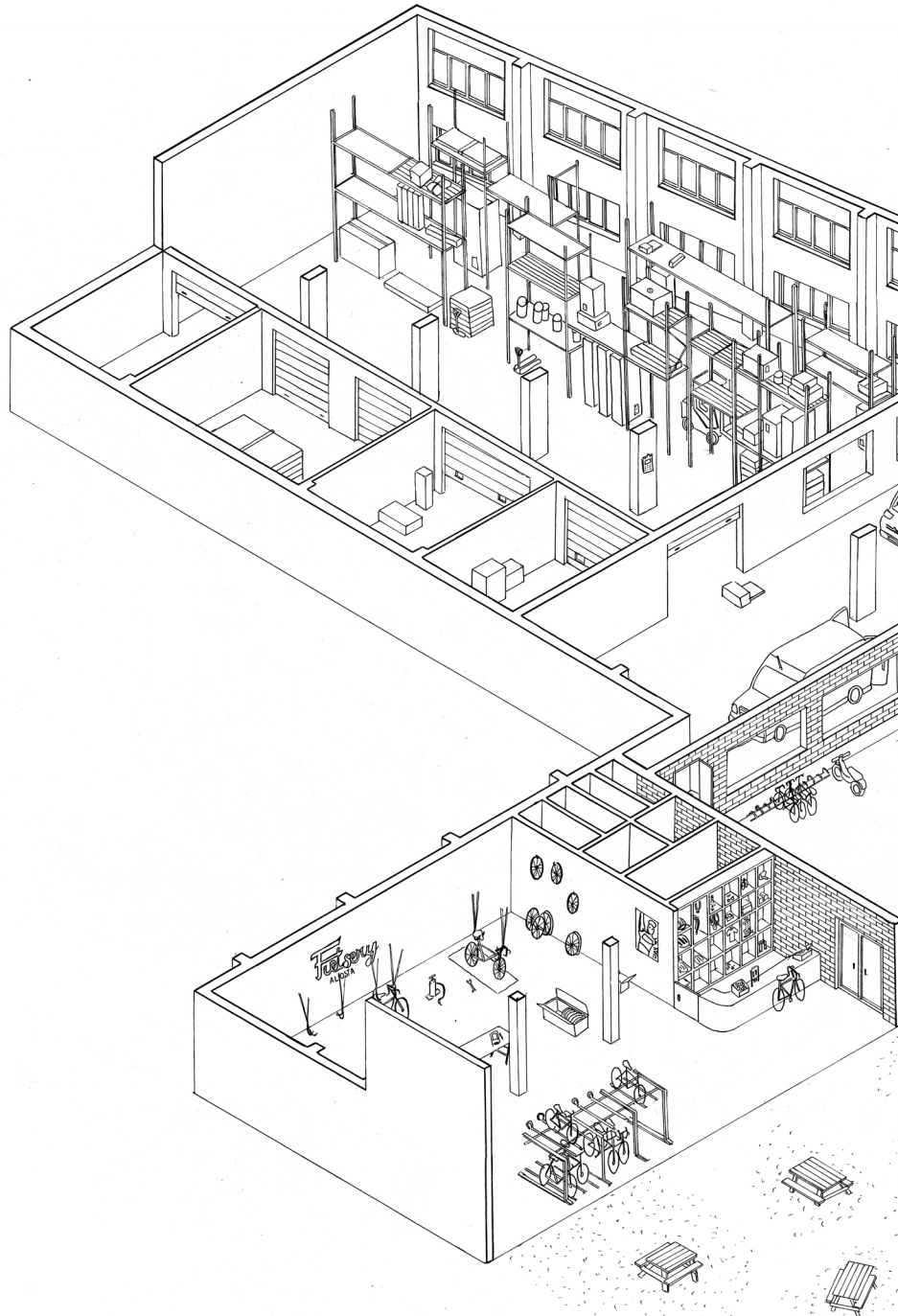
CyCLO vzw is een sociale onderneming in Brussel, erkend als Plaatselijk Initiatief voor de Ontwikkeling van de Werkgelegenheid (PIOW). Met het socio-professionele inschakelingsprogramma DyNAMO biedt CyCLO Brusselaars in de marge van de arbeidsmarkt werkervaring aan om hun vaardigheden aan te sterken. Het atelier profileert zich als een open ruimte in de wijk. Je kunt zelf je fiets herstellen of op de expertise van de vakman ter plaatse een beroep doen. Er zijn tweehands- of wisselstukken aanwezig en ook alle benodigde materiaal is voorhanden (Cyclo, 2017).

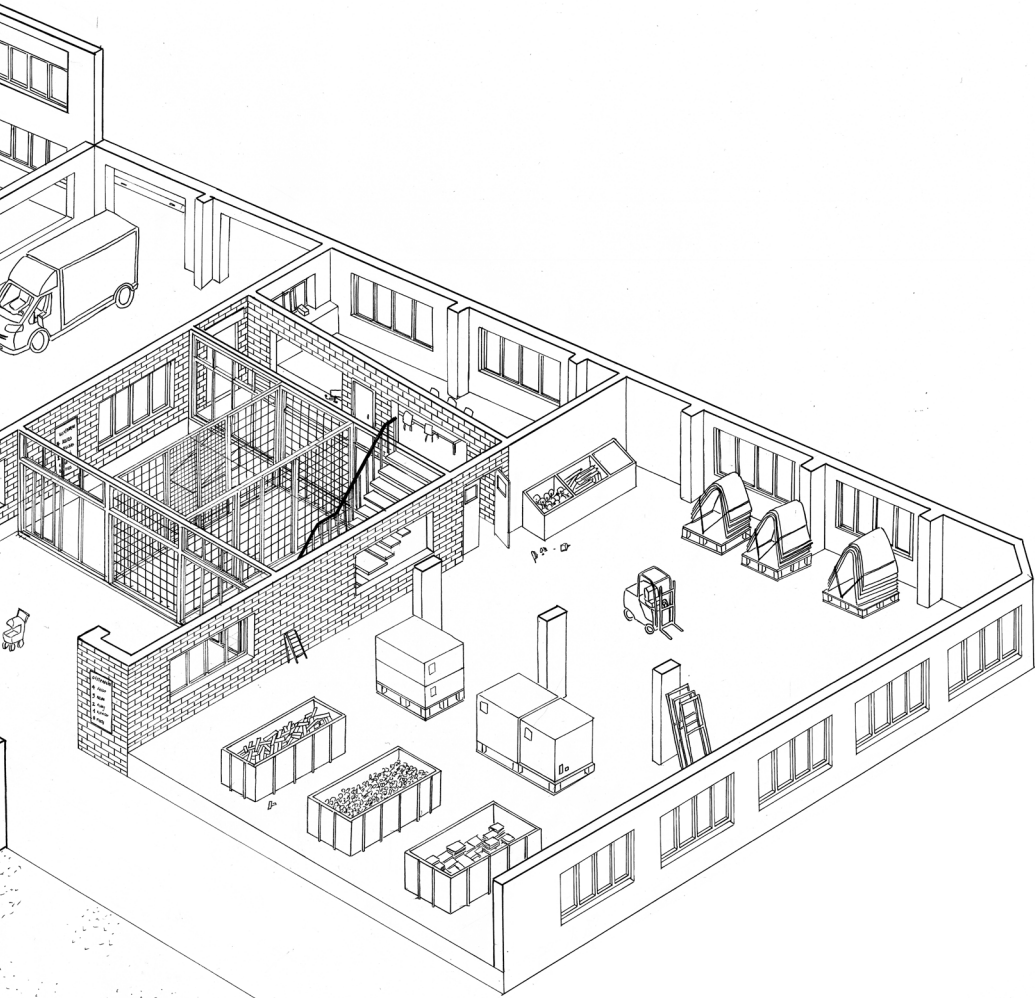
Een stapeling van repair-ateliers

De plint

De interne organisatie van de gelijkvloerse verdieping volgt de opdeling van hard verkeer aan de straatzijde en zacht verkeer aan de kadezijde. Het fietsrepairatelier is zichtbaar als men langs de Denderpromenade voorbij wandelt of fietst. Lekgereden fietsers kunnen hier hun band herstellen, terwijl hun metgezellen op de picknickbankjes buiten even pauzeren. De installatie van de publieke fietspomp in de inkomhal vormt een eerste straatobject dat zich nu net in het gebouw bevindt. Aan de straatzijde bevinden zich twee opslagplaatsen. Eén volgt de logica van Rotor Deconstruction en is een plek waar men oude materialen kan heen brengen, die op hun beurt gestockeerd, verwerkt, gebruikt of verhandeld worden in de bovengelegen ateliers.¹ De andere dubbelhoge ruimte is een distributiecentrum dat producten opslaat voor ze verdeeld worden en speelt in op de logistiek van ondermeer web shopping.

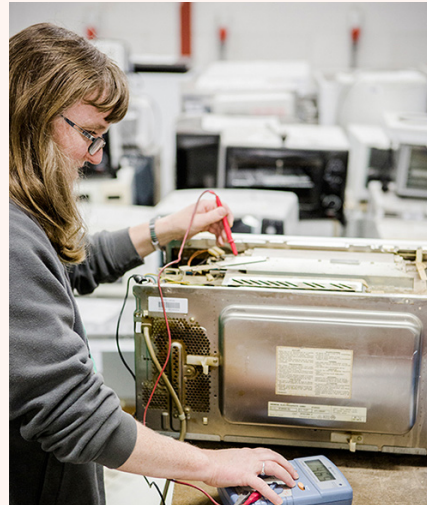

IV. 61: Axonometrische tekening gelijkvloers

De Kringwinkel stelt over heel Vlaanderen in negentien herstelateliers ongeveer driehonderd-tal mensen tewerk die moeilijk een plaats vinden op de reguliere arbeidsmarkt. Afgedankte elektrische en elektronische apparaten (AEEA) worden door hen opgehaald, getest, hersteld en opnieuw verkocht in zestig kringwinkels waar ze een tweede leven krijgen. Dit netwerk van hergebruikcentra en herstelarbeid draagt bij aan een duurzame, circulaire economie. In 1999 werd daartoe het kwaliteitslabel 'Revisie' ontwikkeld, dat garant staat voor kwalitatief herstel.

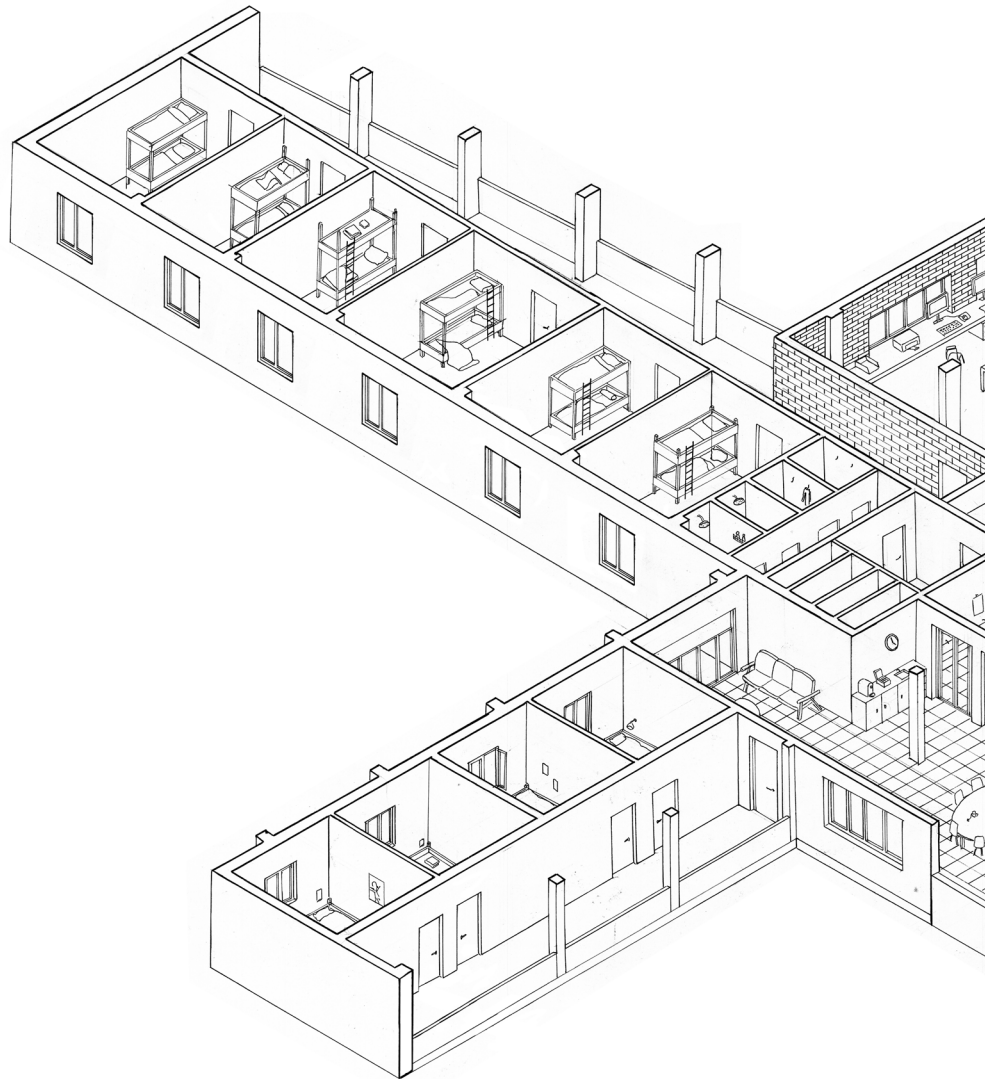

IV. 62: Sociale tewerkstelling De kringwinkel, elektrorepair

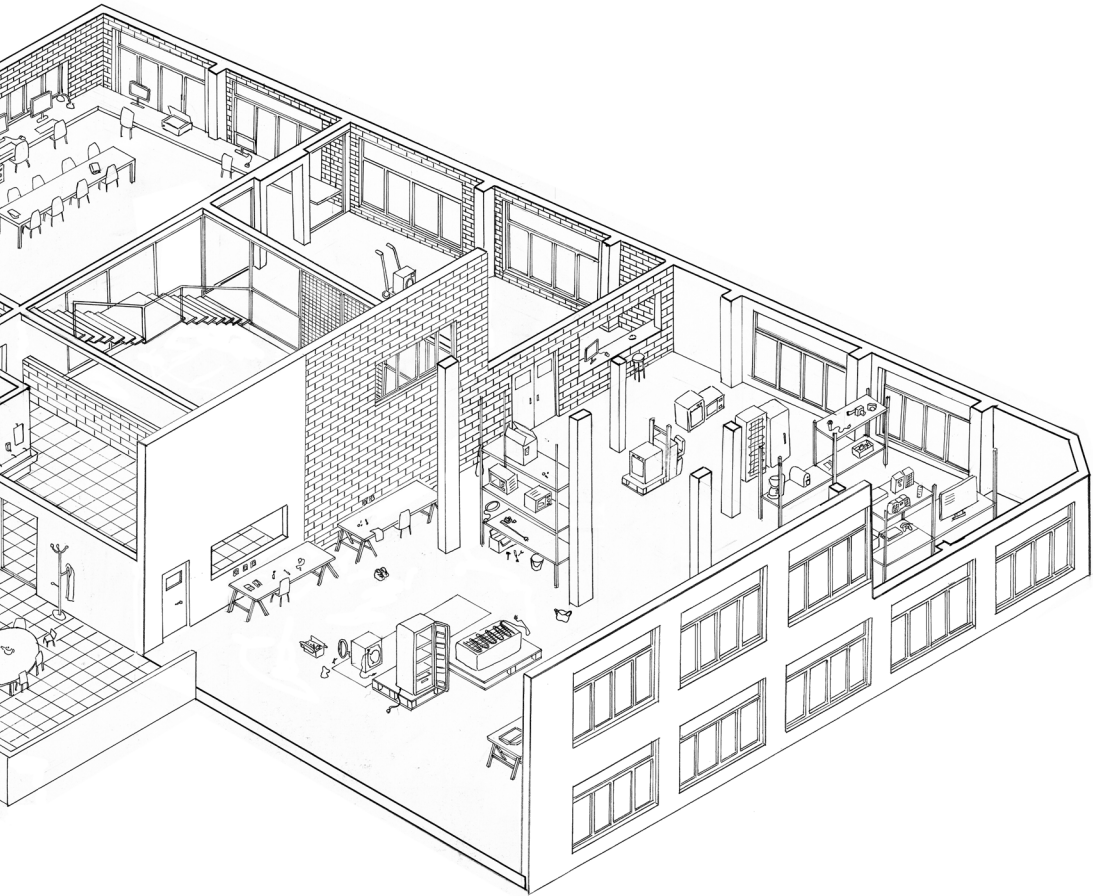

Eerste verdieping

Op de eerste verdieping bevindt zich het elektro-atelier. Hier kan men defecte elektronische toestellen laten repareren of voor recyclage binnenbrengen. Een aantal van de gerecycleerde apparaten wordt in het publieke pc-lokaal aan de overzijde van de drop-off ondergebracht. Door een vast stedelijk meubilair te introduceren als een verlengde van de vensterbanken van de interne ramen, zijn er zitplaatsen langs de rand van de ruimte. De computers die daarop geïnstalleerd zijn, mogen door iedere bezoeker benut worden. Als doorgangszone voor de bewoner nodigt de ruimte uit tot ontmoeting.

IV. 63: Axonometrische tekening eerste verdieping

Granny's finest is een sociale onderneming uit Rotterdam waarbij senioren in samenwerking met jonge ontwerpers patronen ontwikkelen voor mode en interieuraccessoires. Als ervaren coupeuses beschikken de 'grannies' over een doorgedreven kennis en kunde van handwerk en ze delen dat ambacht met de nieuwe generatie. Naai- en handwerkclubs worden daarenboven een wekelijkse ontmoetingsplaats en voorkomen zo eenzaamheid onder senioren. Een dergelijk (intergenerationeel) leermeesterschap zou ook in dit project geïmplementeerd kunnen worden (Granny's finest, 2017).

IV. 64-A en B: Bejaarde dames aan het werk met jonge ontwerpers

In het Textiel sorteercentrum in Heerlen werken vijftig mensen die moeilijk tot de reguliere arbeidsmarkt toegang vinden. Via ondergrondse containers, kringloopwinkels en milieuparken worden er meer dan tweehonderd textielsoorten gesorteerd. Een deel krijgt een tweede kans in kringloopwinkels. Afgekeurd materiaal wordt als poetsdoeken, geluidsschermen of isolatiemateriaal herbruikt (Rd4, 2016).

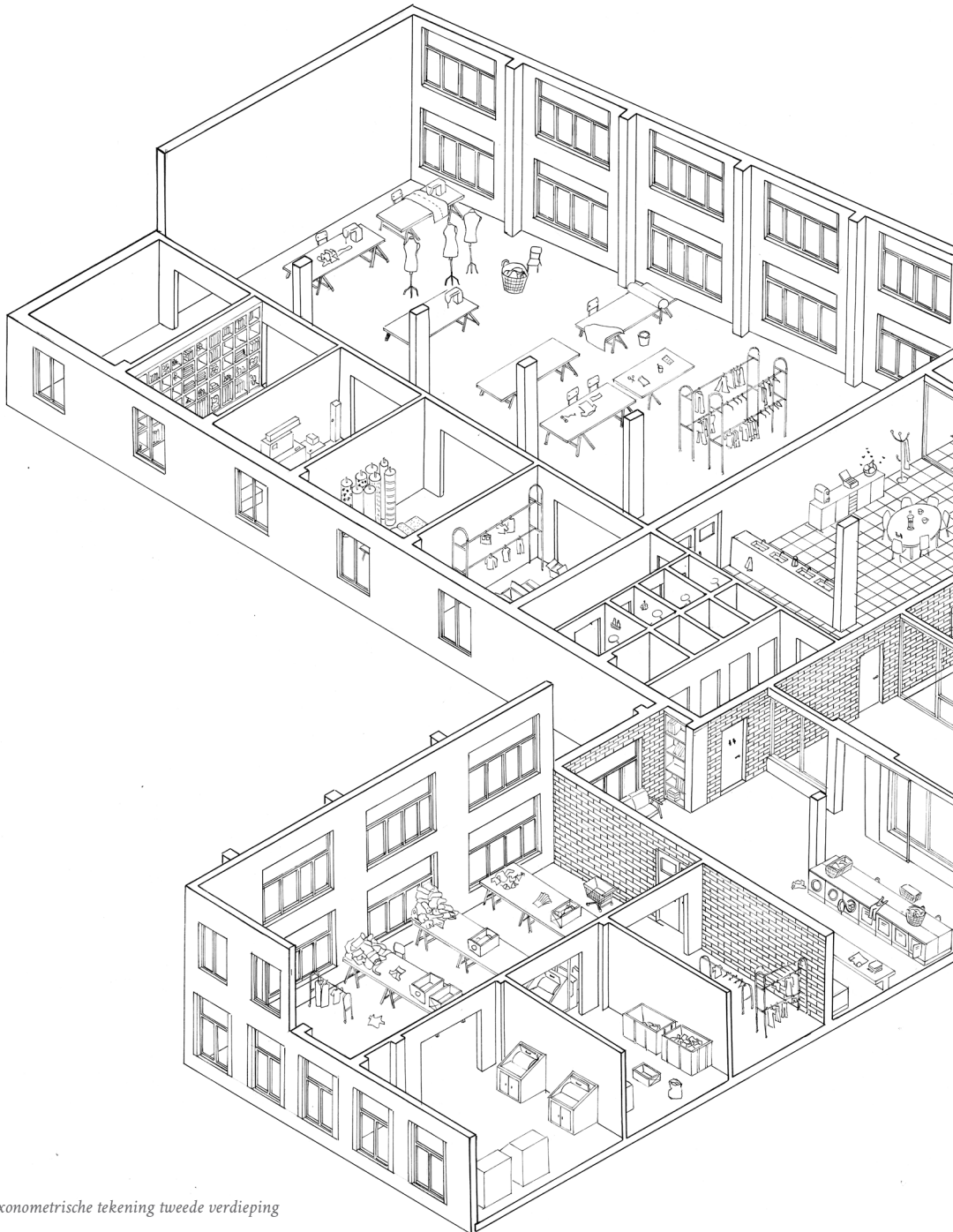

IV. 65: Textielsorteercentrum Heerlen, Nederland

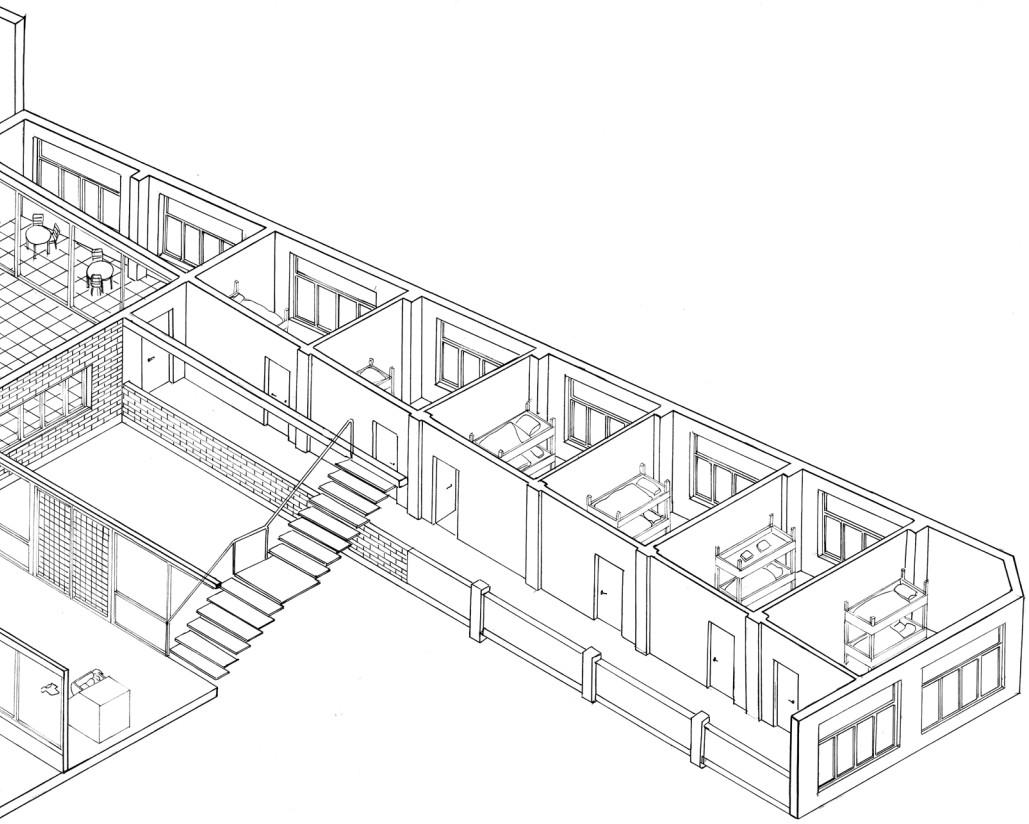
Tweede verdieping

Op de tweede verdieping worden de twee vleugels van het gebouw ingericht als ateliers voor het sorteren en het herstellen van tweedehandskleren. De bezoeker deponeert zijn oude spullen in de rode kledingcontainers aan de drop-off, waarna ze in de linkervleugel worden gesorteerd. De geselecteerde kleren worden in het waslokaal gereinigd en daarna naar de opslag bij het naai- en stoffenatelier gebracht. Daar worden waar nodig herstellingen uitgevoerd of nieuwe kleren vervaardigd uit de stoffen van afgedankte exemplaren. De publieke wasruimte aan de circulatie die een onderdeel van het productieproces vormt, blijft door haar toegankelijkheid operationeel na de openingsuren van het atelier.²

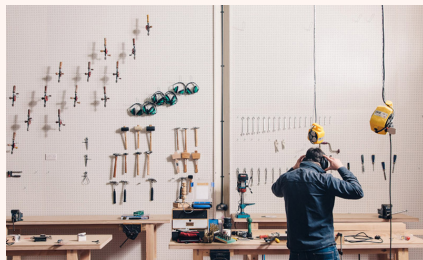

IV. 66: Axonometrische tekening tweede verdieping

Blackhorse Workshop in London is een publieke ruimte gewijd aan het maken en het repareren. Zelf meubels bouwen of herstellen is mogelijk in het volledig uitgeruste metaal- en houtatelier, waar ook deskundige ondersteuning wordt geboden. Hobbyisten, kunstenaars, ontwerpers, deskundigen en ambachtlieden komen er samen en delen er expertise. Het project werd opgericht door het architectuurbureau *Assemble* (Blackhorse workshop, 2017).

IV. 67: Houtatelier voor de buurt, zowel binnen als buiten

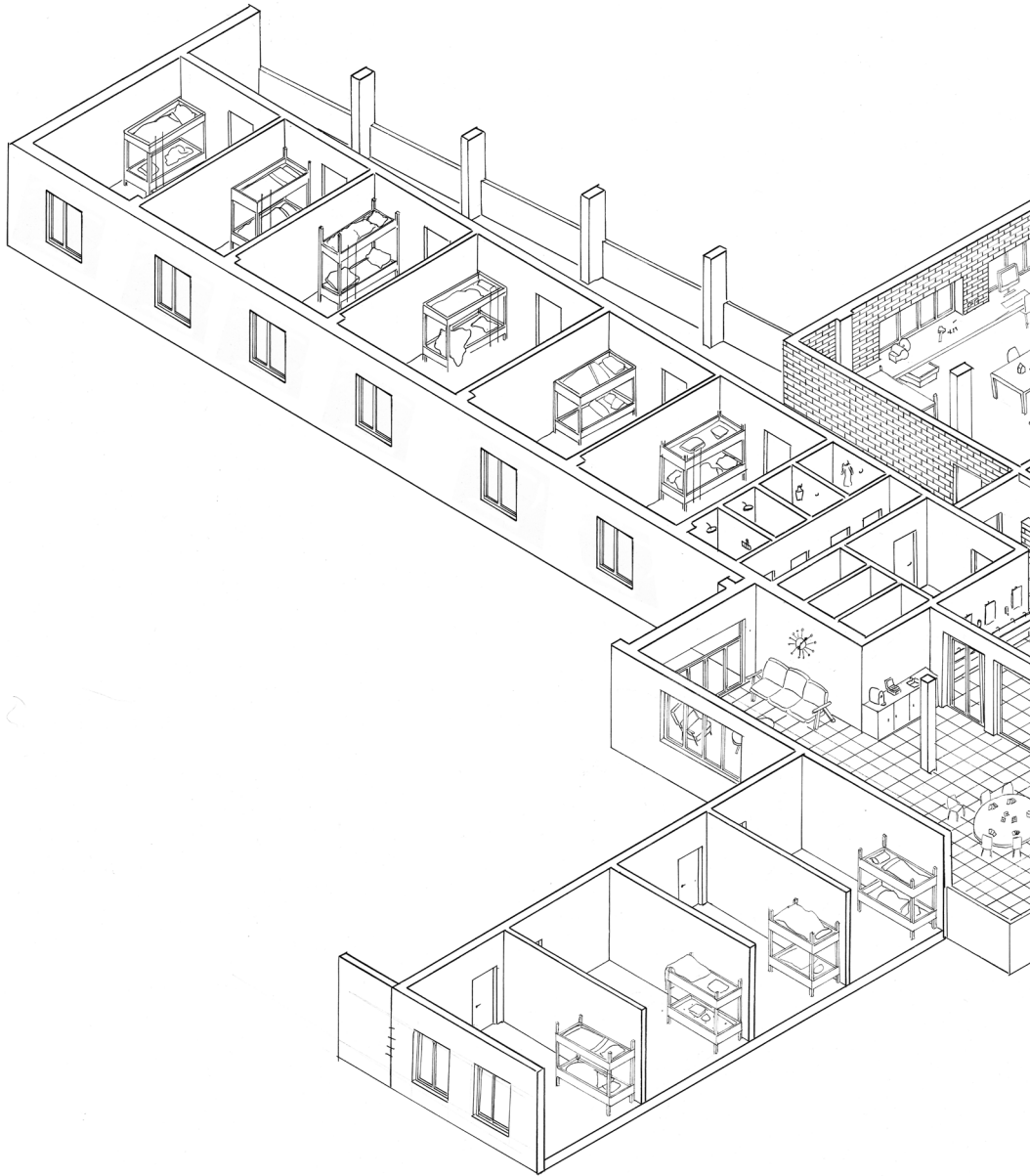
Dynamo, gesitueerd in het hart van Zürich, is tegelijkertijd een jeugdcentrum en een cultureel centrum dat een grote verscheidenheid aan lessen en workshops aanbiedt. Muziek, dans, theater, grafiek, fotografie, beeldhouwen, mode en nu ook metaalbewerking staan allemaal op het programma. Op de oever van de Limmat-rivier naast het jeugdcentrum heeft Phalt, een bureau gebaseerd in Zürich, een klein gebouw opgericht dat de site tot een ware publieke ruimte heeft omgevormd (AWB, 2010, p. 185).

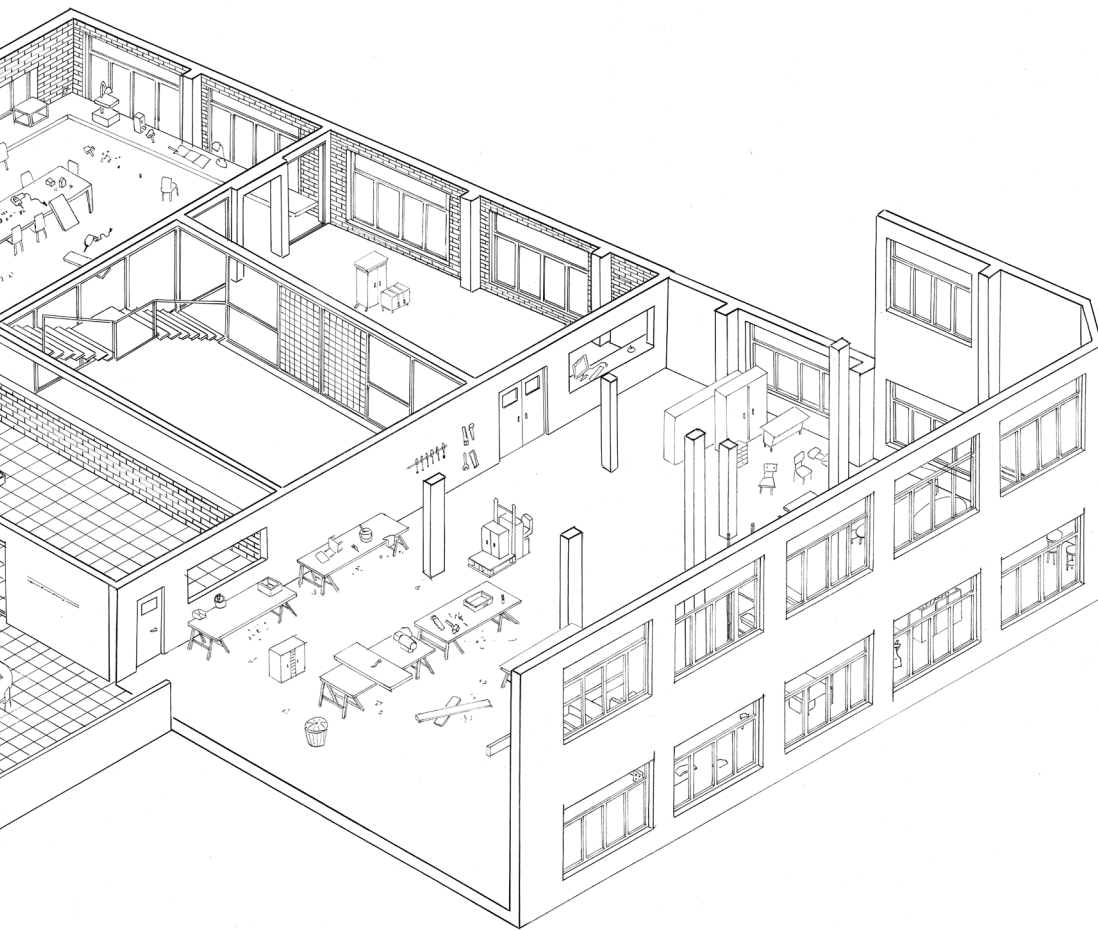
IV. 68: Metal Workshop, Zürich

Derde verdieping

Het atelier op de derde verdieping is een meubelatelier waar afgedankte meubels gerecycleerd worden, maar waar men ook meubels voor herstel kan binnenbrengen. Het atelier is gekoppeld aan een fablab, waar de ervaren houtbewerker zijn kennis doorgeeft aan mensen die eens een eigen kruk of vogelkastje willen vervaardigen. Ze delen werktuigen met het atelier en kunnen ook gebruik maken van de houtmaterialen die in het depot op de benedenverdieping aangeleverd worden.

IV. 69: Axonometrische tekening derde verdieping

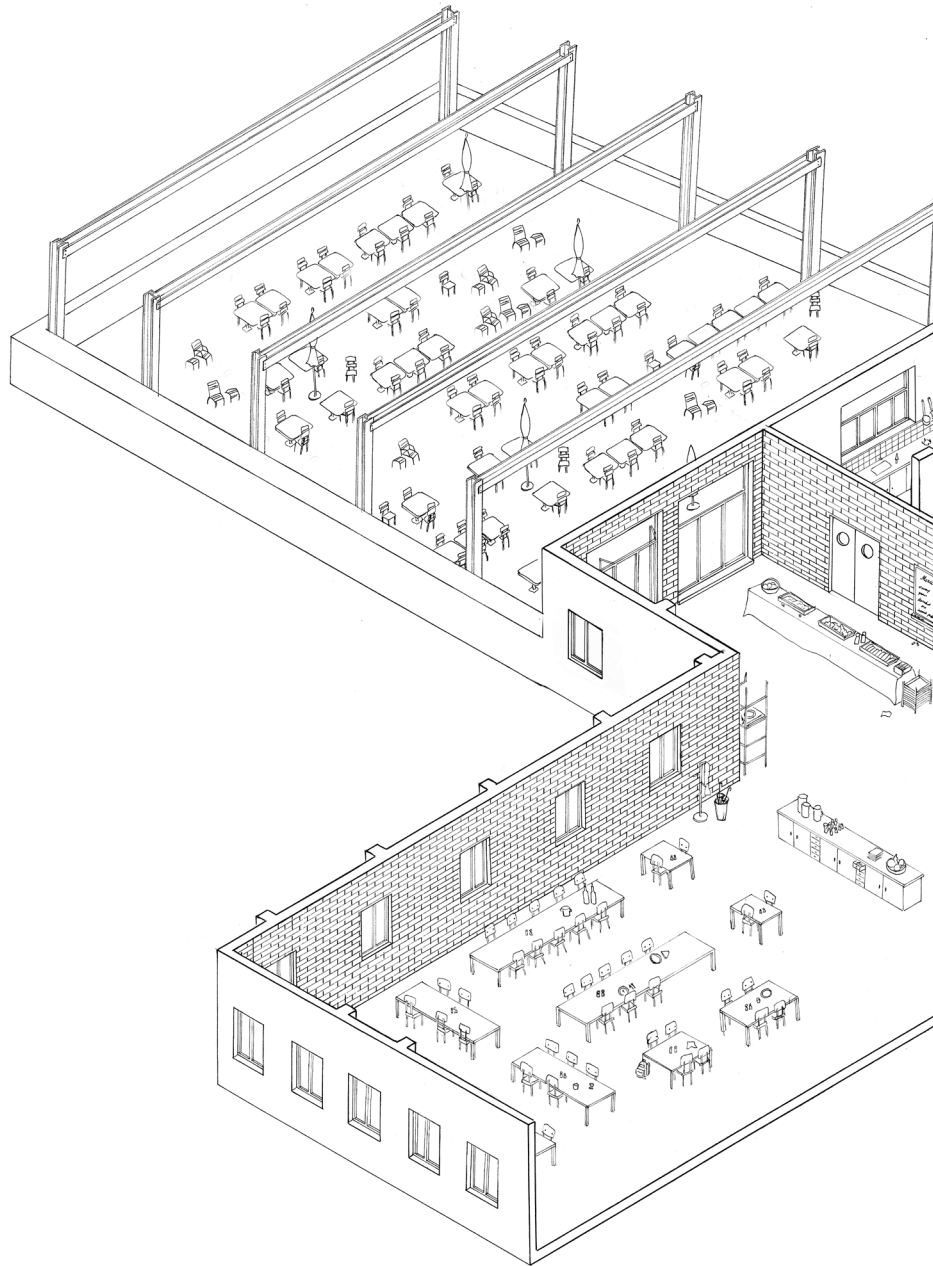
ROOF FOOD is een coöperatieve vennootschap (onafhankelijk van structurele subsidies) die stadslandbouw aan vegetarische catering koppelt. Op het dak van de oude Galvestonfabriek in Gent, worden zowel biologische groenten gekweekt als gasten bediend. Zo wordt de restaurantganger letterlijk deel van de voedselkringloop. Daarenboven biedt ROOF FOOD als sociale werkgever een job aan aan mensen die buiten het reguliere arbeidscircuit vallen (Roof-food, 2017).

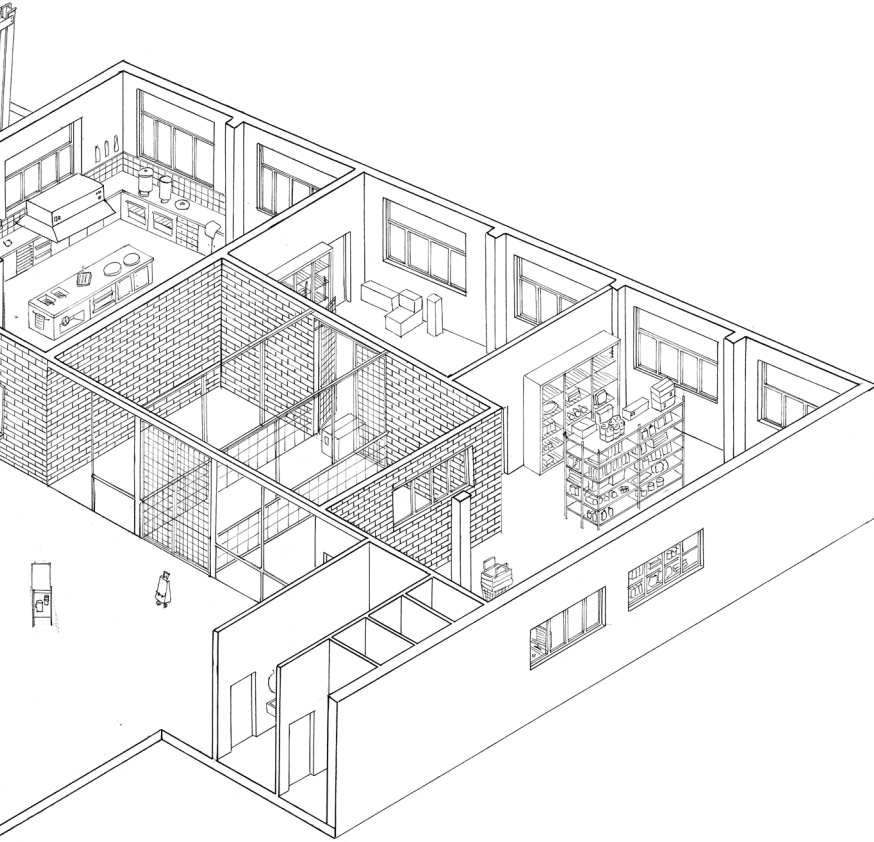
IV. 70: stadslandbouwproject ROOF FOOD, Gent

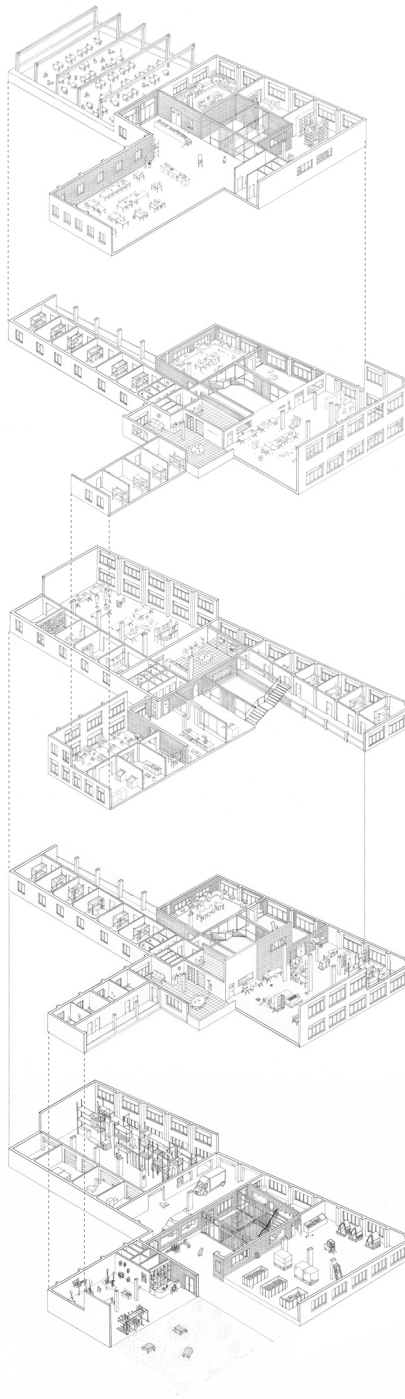
Dakverdieping

De bovenste verdieping zet volledig in op het thema *voedsel*. Daar huizen zowel een buurtrestaurant als een sociale kruidenier. Die delen een opslagruimte die door de goederenlift bediend wordt. Door hun ligging naast elkaar ontstaat er harmonie en kunnen beide voorzieningen aanvullend werk leveren. Zo kunnen voedingswaren van de kruidenier die niet op tijd verkocht geraken, in het restaurant gebruikt worden. Overschotten van maaltijden kunnen net zo goed diepgevroren bij de sociale kruidenier verkocht worden. De superette zou enerzijds de biologische producten, die in het sociale tewerkstellingsproject van vzw De Loods (zie bijlage 5-1) geteeld zijn, lokaal kunnen verhandelen. Anderzijds zou ze ook de groenten kunnen verdelen die op het dakterras van het eerste verdieping worden gekweekt.

IV. 71: Axonometrische tekening dakverdieping

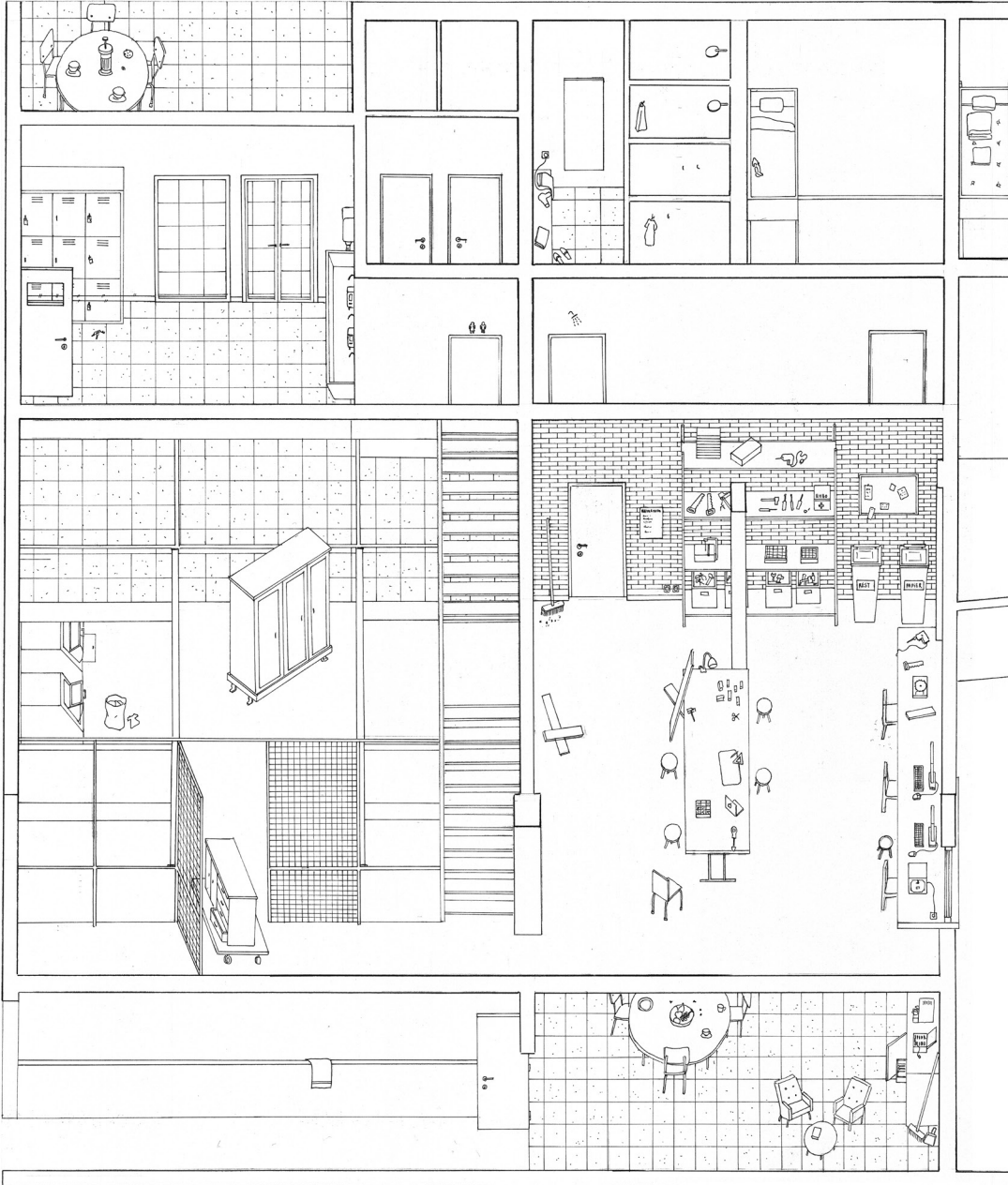
DUALITEITEN

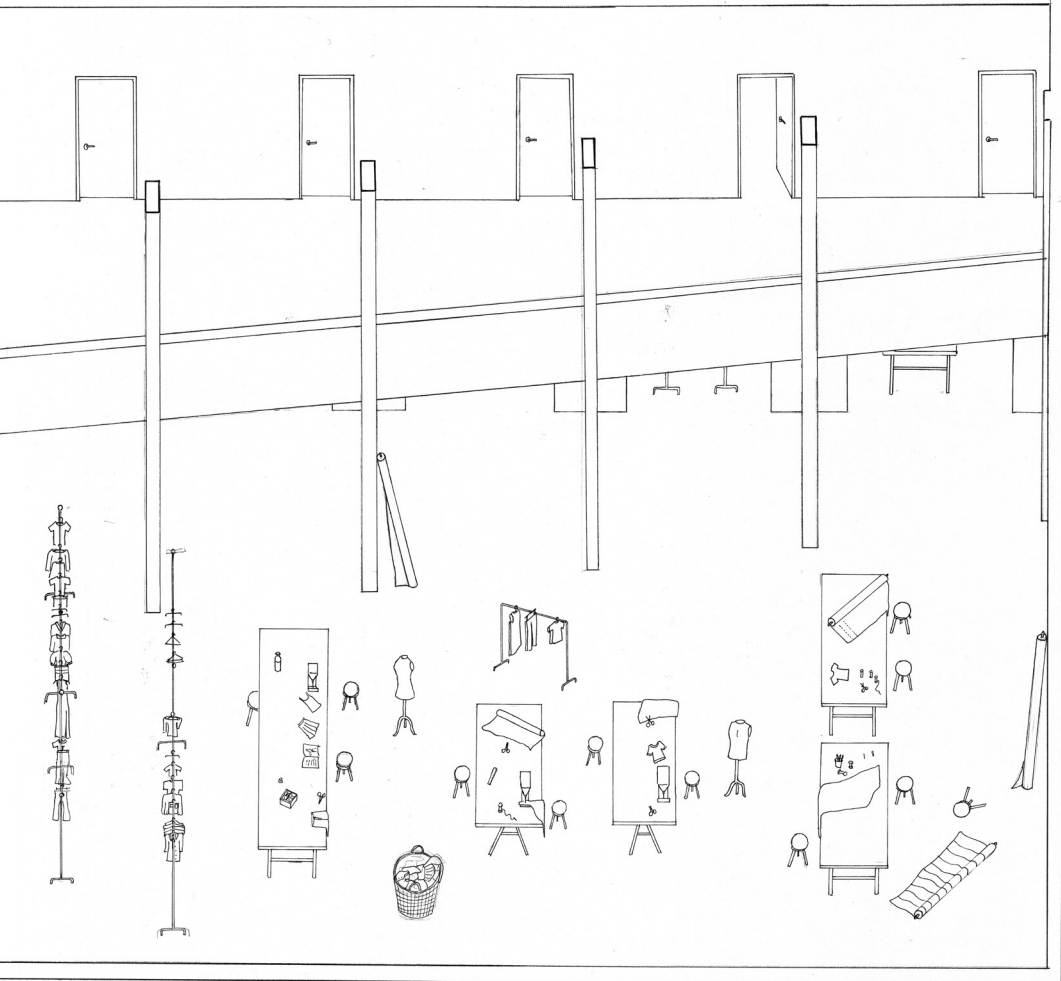
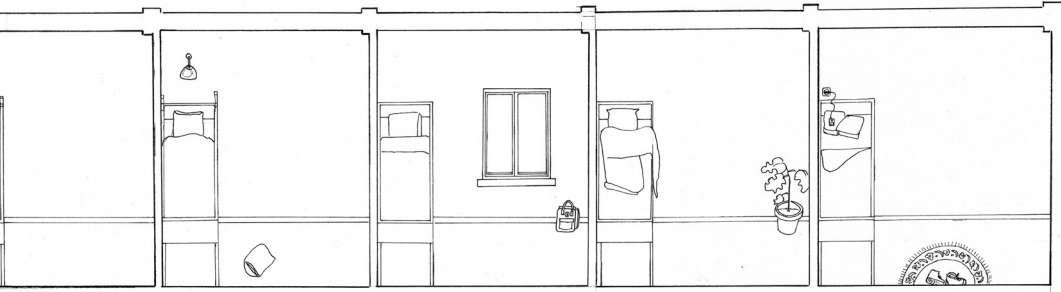
“Het delen van infrastructuur en voorzieningen schept extra ruimte voor stedelijke economie. Ruimte is een schaars goed in de stad. Als bedrijven niet elk op hun perceel maar samen voorzieningen en infrastructuur gebruiken, dan winnen we ruimte voor de stedelijke economie. De gedeelde ruimtes voegen tegelijk publieke plekken en passages toe aan het stedelijk industriegebied.”

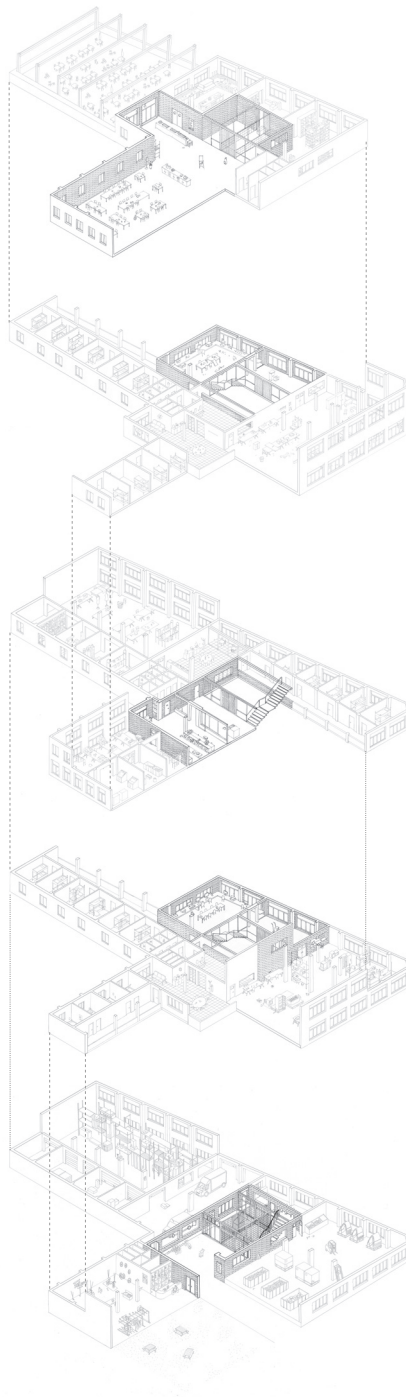
(Atelier Brussels, 2016)

In het onderzoeksontwerp wordt het zwaartepunt verschoven naar het *service*programma. Circulatieruimtes worden niet langer als *rest* geconcipieerd, maar worden net de drager van het project. De gang zwelt op tot een gedeelde woonkamer. Die royale, collectieve ruimte compenseert de minimale cel. Het wonen maakt gebruik van die plekken, maar eigent ze niet toe. Ze stralen een duurzaam karakter uit, ze zijn waardig en monumentaal. Sommige verschijnen als *collectieve kamer* voor bewoner en arbeider, andere openen zich als *stedelijke foyer* voor de buurt. De gedeelde verblijfsruimtes worden geactiveerd door de symbiose tussen de gebruikers, maar vervullen ook een bufferfunctie binnen de diversiteit aan publieken. Ze vormen de dragers van het project en vinden hun expressie in de gevel. Ze verschillen in materialiteit en vormentaal van de slaapvertrekken en productieruimtes. De circulatiekoker wordt gedeeld door alle gebruikers van het gebouw, zowel de bewoner, de arbeider als de externe bezoeker. Die centrale vide verschijnt als een publieke, verticale straat waarlangs iedereen zich verplaatst. De publieke wandeling door het gebouw betekent evenwel niet dat alles toegankelijk wordt. De notie van *threshold* wordt in die zin heel belangrijk. Het streven naar openheid en interactie wil niet in de weg staan van een privésfeer waarin de bewoners zich kunnen terugtrekken. We zoeken ontwerpmatig naar de manier waarop die functies afgebakend worden, zodat er niet alleen zones voor de verzamelfuncties ontstaan maar ook meer geborgen zones voor overnachting. Dat wordt voornamelijk bewerkstelligd door de drempels tussen de zones in de architectuur te verstenen. Drie types poorten belichamen de notie van de *threshold* in dit ontwerp: de fabrieksdeuren, de voordeuren die toegang bieden tot de straten van het nachtverblijf, en de stenen portieken die toegang bieden aan de stedelijke foyers.

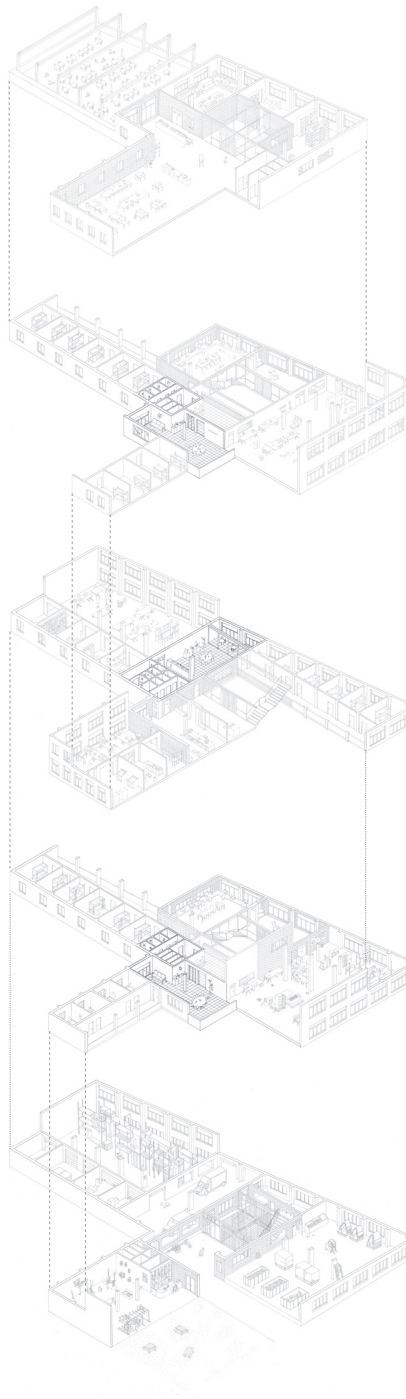

Stedelijke foyers

Rondom het atrium slingeren royale drop-off zones waarlangs de goederen hun entree maken. De toegang naar het herstelatelier is als een zware industriële deur uitgevoerd, waardoor het bordje “geen toegang voor onbevoegden” bijna overbodig wordt. Die bevindt zich aan de *drop-off* naast een opengewerkt onthaalpunt waar men zich kan aanmelden. De functionele bordessen bevatten de adressen van zowel de repair-ateliers als de publieke kamers. Ze worden bezet door straatmeubilair die de plekken een stedelijk allure geven. Zo is er een publieke fietspomp in de inkom van het gebouw aan het fietsatelier en staan er een rode kledingcontainer op de tweede verdieping van het gebouw.

Aan het uitgebreide trapbordes is telkens een ruimte geschakeld die een specifieke functie van zijn herstelatelier met het publiek wil delen. De stedeling neemt zo letterlijk deel aan het *reproductieproces*. Tweedehandse elektronische apparaten worden ingezet om een openbare digitale zone te creëren. Industriële wasmachines staan ter beschikking van de kledingrepair en er is een fablab voor houtbewerking. Die ruimtes worden robuust in baksteen gematerialiseerd en contrasteren met de gepolijste betonvloer in de herstelateliers. Toegang wordt via een zware, betonnen portiek verleend en staat resoluut in het midden gepositioneerd als was de achtergelegen ruimte een winkel. Dat vitrinegevoel wordt verder versterkt door de brede betonnen banken die de glazen raampartijen ondersteunen.

Het restaurant, de publieke ruimte die door iedereen gedeeld wordt, beëindigt de wandeling op de bovenverdieping. Dit lijkt contra-intuïtief omdat deze ruimte de hoogste gebruiksfrequentie heeft. Het is evenwel een bewuste keuze om zo de restaurantbezoekers door het hele gebouw te leiden, langs de verschillende ruimtes van socialisatie. Het is een architecturale keuze die de kansen tot ontmoeting verhoogt. De beladen voorziening staat zo niet te kijk in de sokkel, maar wordt ook niet naar een gesloten achterkant verbannen. De bezoeker geniet hier van een geprivilegieerd zicht op de stad, een mooi publiek goed. Een rijkelijk dakterras maakt van het restaurant een bijzondere en waardige plaats, waar verschillende publieken zich kunnen vermengen. Net door de nabije aanwezigheid van de verschillende gebruikers wordt de plek niet in beslag genomen door één bepaalde doelgroep.³

Collectieve huiskamers

De koffiekamers en de badruimtes kunnen door de arbeider en de bewoner gedeeld worden, aangezien ze aan de behoeftes van beiden tegemoetkomen. Ze delen de nood aan opfrismogelijkheden en hebben ook behoefte aan een meer huiselijke rustplek. Het bordes dat tot die kamers toegang biedt, bevat lockers waar de werknemers hun spullen kwijt kunnen, en ook waterkraantjes waar na vuil werk in het atelier de handen gewassen kunnen worden. De toiletten en de douches bevinden zich telkens in de donkere oksel van het gebouw en fungeren ook als omkleedruimte voor de arbeiders. De koffieruimte ontvangt de arbeiders in de pauzes, maar vormt ook de collectieve leefruimte van de bewoners als voorkamer. De bewoner leest er 's morgens de krant bij een kop koffie, waarna dat ritueel 's middags door de arbeider wordt herhaald. De materialiteit van die ruimtes onderscheidt zich van de publieke ruimtes en de ateliers door het gebruik van Bomarbre Granito-tegels. Die zijn glad en gemakkelijk in onderhoud, maar stralen door hun grove korrel toch een ruwheid uit. Ze maken zo de overgang van de werk- naar de slaapruijme tastbaar. De deuren die die kamers ontsluiten, hebben een privater en huiselijker allure, net als de voordeuren naar de slaapvertrekken. Die laatste worden daarenboven met een toegangspasje gereguleerd, waardoor de bewoners op beide oren kunnen slapen. Die deuren zijn lager, minder breed en zijn uit hout gesneden. Door een andere materialiteit dan het industriële metaal van de fabrieksdeuren suggereren ze ook geen doorgang voor het publiek. Het is onvermijdelijk om de architectuur te koppelen aan een bepaald regime van gereguleerde toegang (bijvoorbeeld badges en pasjes), maar door de thematiek van bepaalde ontwerpbeslissingen aan te stippen, worden die maatregelen genuanceerd.

De collectieve huiskamers worden in de gevel gearticuleerd met balkons die als rookruimte kunnen benut worden. De ruimte voor socialisatie wordt zo van op de straat waarneembaar. Daarnaast articuleren de twee balkons aan de zuidgevel ook de hoofdingang en verlenen ze een statige allure, waardoor het publieke karakter weer wordt versterkt. Het *tijdsaspect* is belangrijk bij de twee ruimtes. Als de fabriek sluit, verandert hun statuut en kunnen de bewoners ze meer toe-eigenen. Door de combinatie van wonen en werken kunnen deze ruimtes, die tijdens de werkuren vaak gewoonweg leeg staan, benut worden door arbeiders in pauze.

AANDACHTSPUNTEN

de toekomstige transitruimte

Notie van tijdelijkheid (flexibiliteit)

Een vaste en een tijdelijke structuur maken ruimte voor verandering.

Het langetermijnspectief moet vanaf het begin meegenomen worden bij het ontwikkelen van een transitypologie. Naar analogie van de ontwerplogica van Lacaton & Vassal spreken we over een combinatie van twee afzonderlijk gearticuleerde systemen. Enerzijds is er de robuuste schil, een vast omhulsel. Anderzijds is er een secundaire constructie die de verdere (tijdelijke) verdeling maakt, gericht op het programma. Dat is in eerste instantie het wonen, dat door lichte wanden zijn plek vindt in onderverdeelde kleine kamers. Door strategisch na te denken over wat primaire en secundaire structuren zijn, laten we ruimte voor evoluerende gebruikersvragen. Lacaton en Vassal definiëren naast de twee basisruimtes de *surplus*. Dat is overschotruimte, ontstaan door overdimensionering, die vrij ingevuld kan worden (Vandeputte, 2011). Die derde ruimte noemen wij het stedelijke interieur.

Stedelijke interieur

Een publieke huiskamer en een stedelijke foyer zijn de dragers van de typologie.

Door de *tijdelijke aard* van het verblijf neemt de graad van identiteit en toe-eigening in de verblijfsruimtes af, waardoor de kans ontstaat om bepaalde kamers met de stad en haar bewoners te delen. Het is een ruimtelijke vertaling van de *commons*, een begrip dat de laatste jaren steeds meer weerklank krijgt (De Moor, 2016). *Samenwerking* als economisch principe is terug van weggeweest. De commons ruilen een individualistisch georiënteerde economische logica in voor coöperatie. De sleutel tot *inclusie* is het combineren van doelstellingen. De grootste succesfactoren van sociale innovatie zijn samenwerking en kennisuitwisseling (ibid, 2016). Het delen van de dynamische gevel van het marktplein, de publieke wasplaats in het badhuis en de opgeblazen circulatie van het fabrieksgebouw zijn de dragers van de scenario's.

Janusgezicht

De voor- en de achterkant vervagen bij het ontwikkelen van een stedelijk interieur.

De ruimtelijke spanningen bevinden zich tussen isolatie en blootstelling, tussen privaat en publiek en, vooral, tussen voorkant en achterkant. Net zoals in het theater hebben de ruimtes in het dagelijkse leven het karakter van een *front- of backstage* (Goffmann in Scambler, 2014). Naast het evidente hoofdpodium bestaat de *backstage* uit ruimtes die een dienende functie hebben, zoals de badkamer en de keuken. Die hebben een speciaal statuut: men gedraagt er zich anders dan in de publieke ruimte. We testen hoe architectuur kan omgaan met het publiek maken van die processen, die zich normaal aan de schaduwkant verschuilen. Eén van de krachten van architectuur is dat ze daartussen kan bemiddelen door een Janusgezicht op te zetten. Vooral de materialiteit en de open- of geslotenheid van de gevel bespelen die dubbelheid.

Buffer/drempel

De overgangen in het ontwerp articuleren kruispunten en ontmoetingsplekken tussen de verschillende publieken.

Het stedelijke interieur laat de stedeling diep tot in het gebouw doordringen. Dat betekent evenwel niet dat er in het gebouw geen afgesloten en geborgen zones zijn. Een zekere privacy moet gegarandeerd blijven. We hebben onderzoek naar de perimeters voor plaatsen van interactie gedaan en hebben gradaties tussen publieke en privé delen bestudeerd. We hebben vastgesteld dat terwijl architecturale configuratie veel mogelijk kan maken, ze door de menging van verschillende publieken in een gebouw ook op haar eigen gebreken stuit. Toch is het zinvol na te denken over hoe architecturale tools als de drempel en de buffer net zulke inclusieve projecten mogelijk kunnen maken. Materialisering en de bijbehorende symbolische associaties sturen de vormgeving.

1 Rotor Deconstruction is een spin-off van Rotor, een onderzoekscollectief dat een fascinatie deelt voor materiaalstromen in de industrie- en bouwsector. Hun dochterbedrijf faciliteert het hergebruik van afgedankte bouwmaterialen en assisteert daarbij aannemers en particulieren (RotorDc, 2017).

2 Als referentie voor het collectief beschikbaar stellen van industriële apparatuur wordt LDL Care uit Deinze aangehaald. Het bedrijf is traditioneel actief in de verkoop van industriële wasapparatuur, maar probeert zich nu in de opkomende deeeconomie in te schrijven. In 2013 ontwikkelde het familiebedrijf een concept rond het delen van was- en droogmachines en het mikt daarbij op campings, studentenwoningen, sociale woonwijken en serviceflats. Onder de slogan 'Meet and Wash' fungeert de gedeelde wasruimte er als ontmoetingsplek waar de bewoners huishoudelijke taken samen beleven. Industriële machines zijn energiezuiniger en sneller dan klassieke huishoudtoestellen, en door ze gemeenschappelijk te gebruiken, verkleint de ecologische voetafdruk van ieder individu beduidend. LDL investeert in de aankoop en het onderhoud van de machines, en deelt samen met de uitbater de winst van de wasservice op basis van geldinworp (LDLgroup, 2017).

3 De logica is geïnspireerd op twee voorzieningen die we in het deel Analyse aangehaald hebben. Door zijn exceptionele karakter als kerk vormt sociaal restaurant Parnassus (zie bijlage 5A) een attractieve pool voor een divers publiek. In ons onderzoeksontwerp wordt gezocht naar een dergelijke bevoorrechte locatie voor het beladen programma. Sociaal restaurant 'Eetcafé Toreke' (zie bijlage 5B) is door zijn locatie aan het gerechtsgebouw van Gent en democratische prijzen een populaire lunchplek voor juristen, die zich onder sociaal zwakkere bezoekers mengen. Door de alternatieve uitstraling is het ook een populaire bestemming voor jongeren. Zo neemt de spanning op het label 'sociaal restaurant' af en is het in de eerste plaats een ruimte voor de buurt. De situering dicht bij de werkplek en de unieke ervaring zijn cruciaal om de buitenstaanders aan te trekken, een logica die we in dit onderzoeksscenario implementeren.

V.

CONCLUSIE

Gemiste kansen

De aanleiding van dit onderzoek is de vluchtelingencrisis die in de zomer van 2015 haar hoogtepunt kende. Eén jaar later viel de grootste instroom in België stil en werd de crisis doodverklaard. De opvang verloopt evenwel *in cascade*. Nieuwkomers moeten en kunnen pas na erkenning een plaats op de verzadigde (sociale en private) woningmarkt vinden. Die kan evenwel niet in de vraag voorzien en thuisloosheid dreigt. Het is een verschijnsel dat ook een licht werpt op de dagelijkse realiteit van andere *fragiele bevolkingsgroepen*.

Allochtone of autochtone kansarmen die geen thuis vinden, vormen samen de minder geëerde *transitpersonen*. Zij maken gebruik van de tijdelijke verblijven en ondersteunende voorzieningen die de *transitruimte* hen biedt. Die ruimtes zijn sterk in stedelijke weefsels geconcentreerd. Dat zijn dan ook de plaatsen waar de kansarmen naartoe trekken in de hoop op sociale stijging. Na de grootsteden vormen ook de *middelgrote steden* hoe langer hoe meer een aantrekkingspool voor die mensen. De steden vormen het labo in de scriptie.

De *primaire transitruimtes* (tijdelijke verblijven) en *secundaire transitruimtes* (ondersteunende voorzieningen) hebben we aan een typologisch onderzoek onderworpen. Het middenveld voorziet ruimtes die mensen die door de mazen van het sociale opvangnet vallen, opvangt. De oplossingen vervallen evenwel vaak in provisoire *problem-solve* maatregelen door een gebrek aan (financiële) middelen. Toch experimenteert het middenveld vaak met waardige alternatieven, die telkens belangrijke aandachtspunten vormen voor het ontwerpend onderzoek.

Het evenwicht tussen de dynamiek die door de transitpersoon gegenereerd wordt, en de voorzieningen die door de stad geboden worden, is uit balans. De verblijven verschijnen als monofunctionele enclaves en zijn *gemiste kansen* voor beide partijen. Er wordt een verkeerd accent gelegd op de *notie van tijdelijkheid*, wat nu vaak tot ambitieuze *shelters* leidt. Tijdelijkheid kan in het ontwerp net een troef vormen. Doordat het verblijf een lage graad aan *appropriatie* heeft, laat het toe om delen ervan waarlijk publiek te maken. De stedelijke interieurs vormen een *winst voor de stad*, maar bieden ook plaats voor dynamische interactie die sociale inclusie bevorderen. De nood wordt een *excuus* om aan inclusieve stadsontwikkeling te doen.

De architect als bemiddelaar

De architect is in dit verhaal de *bemiddelaar*, die via de architectuur en in werkgroepen de verschillende belangen (de noden van de nieuwkomer en de wensen van de stad) samenbrengt in een *vruchtbare kruisbestuiving*. Omdat de opdrachtgever – in dit geval het maatschappelijke middenveld - niet kapitaalkrchtig genoeg is om de projecten zelfstandig te realiseren, is het aan te raden dat de architect al bij aanvang van het ontwerp een *ontwikkelingsmodel* voor ogen houdt. Dat berust op de constructie van een publiek-private samenwerking die investeerders aantrekt en integrale meerwaarde garandeert. Daarbij worden drie belangrijke tools ingezet die een ruimtelijke ondersteuning van de economische logica vormen: schaalvergroting, functionele mix en aandacht voor duurzaamheid.

De *schaalvergroting* is een belangrijke beginvoorwaarde voor onze drie projecten. De huidige transitruimtes kunnen door hun schaal en hun disfunctionele organisatie geen bijdrage aan de buurt leveren en verschijnen als enclaves. Ze zijn over de stad verspreid, terwijl er een duidelijke overlap in programmavraag is. Door die te bundelen ontstaat er een project met verhoogde (investerings)mogelijkheden. Er ontstaat een kritische massa waardoor de collectieve delen een zekere omvang krijgen en zo als toegankelijke stedelijke interieurs kunnen fungeren. Aparte keukens worden marktkraampjes, badkamers worden stedelijke badhuizen, fabrieksfuncties worden gedeeld met de buurt. *De architect bemiddelt tussen die schalen.*

Een *functionele mix* ontstaat door een afweging van de verschillende ruimtelijke claims: zowel van de nieuwkomer als van de stad. De noden van de nieuwkomer, normaal alleen beschouwd als een behoefte aan basisvoorzieningen, worden uitgebreid naar een bredere *socio-economische behoefte*. Verschillende vormen van werkgelegenheid worden als focus gebruikt om per scenario de typelocatie in de stad te bepalen: (informeel) ondernemerschap, pendelvoorzieningen en de sociale arbeidsmarkt. Die focus bepaalt drie gebieden waarin de infrastructuur voorhanden is om aan de nood tegemoet te komen: de ondernemerswijk, de stationsomgeving en het oude industriële weefsel. Om naast het oplossingsgericht denken te voorzien in maatschappelijke winst, worden de wensen van de stad expliciet mee naar voren geschoven.

Ze wordt vastgelegd door twee uiteenlopende vormen van expertise samen te nemen: lokale, informele kennis enerzijds en de visie van deskundigen anderzijds. De exacte sitekeuze vloeit voort uit de expertvisie, die de ontwikkelingspotenties van de locatie al in onderzoeksstudies had blootgelegd. Het *programma van eisen* vloeit dan weer voort uit de vragen van de Stad, het middenveld en de burgers. Elk scenario definieert zo drie interculturele thematieken die de basis voor de maatschappelijke bijdrage zullen vormen: het marktgebeuren, het badritueel en de ambachtsproductie. De functionele mix definieert een voldoende kritische massa aan partijen die investeerder en/of gebruiker van het project worden. *De architect bemiddelt belangen.*

De toekomstige evolutie van de onderzochte sites moet ook in rekening worden gebracht om van een *duurzaam tijdsaspect* te kunnen spreken. Aandacht daarvoor vormt een basis voor de ontwikkeling van nieuwe typologieën. Het langetermijndenken definieert een project voor de toekomst en beantwoordt niet alleen een tijdelijke nood. De woonunits aan de hallen evolueren bijvoorbeeld op termijn naar handelszaken en worden deels door hun toekomstige eigenaars gefinancierd. Het badhuis aan de sporen wordt dan weer een stedelijke ouderenvilla. De kamers in de fabriek worden kleinere ateliers. De typologie accommodeert door een hoge flexibiliteit die veranderingen. *De architect bemiddelt tussen de huidige en de toekomstige behoeftes.*

Architectuur bemiddelt

Het ontwerpend onderzoek heeft aangetoond dat het verenigen van diverse publieken geen sinecure is. Een variëteit aan *dualiteiten* maakt van de ontwerpvrage deel uit. De scenario's stuiten telkens op de spanningen tussen de voor- en de achterkant, tussen isolatie en blootstelling, tussen publiek en privaat. Bij elke thematiek kwamen additionele spanningen naar boven, die het ontwerpscenario mee stuurden. Zo toont het wonen in de herwerkte garage-typologie de spanning tussen gast en gastheer aan. Het badhuis gidst de dakloze tussen de bezoekers van de weldadige wellness. De fabriek ontvangt zowel arbeiders en bewoners als bezoekers. Deze scriptie wil een geloof in architectuur naar voren brengen, die als mediator tussen verschillende ruimtelijke claims verschijnt en zo een sociaal inclusief project kan vormen. De architectuur neemt afstand van een gestapelde juxtapositie van publieken om naar een maatschappelijke symbiose te evolueren. Ontwerpend onderzoek biedt de kans die kracht

naar voren te schuiven, door voor radicale projecten te kiezen en daaruit een aantal zaken te thematiseren.

Verschillende thema's kunnen in diverse combinaties de basis voor een nieuwe transittypologie vormen. Er zouden nieuwe relaties gedefinieerd moeten worden tussen de *voor- en de achterkant*. Architectuur kan dan ingezet worden als een Janusgezicht dat strijdigheden weet te bespelen. Daarnaast moeten we streven naar de creatie van een *stedelijk interieur* dat in het verhaal van de *commons* meestapt. Om de onderlinge relaties tussen de verschillende interieurs te respecteren, moeten de overgangen door architecturale tools van de drempel en de buffer worden georganiseerd. Tot slot moet het ontwerp van de ruimtelijke structuur verandering in de tijd toelaten.

Agendasetting

Nieuwe typologieën dragen door een toenemende flexibiliteit bij aan de elasticiteit van het stadsweefsel, waardoor niet elke crisis als dusdanig wordt ervaren. Ontwerpend onderzoek naar dergelijke transittypologieën wordt als *agendasetting* voor de transitruimte van morgen gebruikt. Die adresseert niet alleen de bewoners met een minder kapitaalkrchtig profiel, maar dient ook als labo voor een veranderende woonvraag. De stad heeft steeds meer behoefte aan flexibele woonvormen die op nieuwe samenlevingsmodellen inspelen. De migratiestroom wordt ingezet om de ruimte vorm te geven. Deze scriptie had niet als doel om direct realiseerbare projecten af te leveren, maar wil aantonen dat de nood hoog is om andere denkbeelden, al dan niet analoog aan die ontwikkeld in de scriptie, te bedenken. Op het einde van ons onderzoek werd de nieuwe migratiecrisis al aangekondigd (Zuallaert, 2017) en is men nog altijd naarstig op zoek naar alternatieve modellen om de sociale huisvestingscrisis op te lossen (Vandaele, 2017). De vraag blijft ongewijzigd, het antwoord hopelijk niet.

VI.
BIJLAGEN &
BRONVERMELDING

BIJLAGE 1

Evolutie aantal particuliere huishoudens per huishoudenstype

Beschrijving							
1	SING	Alleenstaand ('een persoon')					
2	MARO	Gehuwd zonder kinderen					
3	MAR+	Gehuwd met kind(eren)					
4	UNMO	Ongehuwd samenwonend zonder kinderen					
5	UNM+	Ongehuwd samenwonend met kind(eren)					
6	1PA	Eenoudergezinnen					
7	OTHR	Overige huishoudenstypes					
8	COLL	Collectieve huishoudens (rusthuizen, kloosters, internaten ...)					

Tabel 12 Evolutie van het aantal particuliere huishoudens per huishoudenstype in België en in de drie gewesten

	2015		2030		Groeivoet 2015-2030	2060		Groeivoet 2015-2060
	Aantal	Aandeel	Aantal	Aandeel		Aantal	Aandeel	
België								
SING	1 646 553	34 %	1 994 485	38 %	21 %	2 432 295	41 %	48 %
MARO	953 329	20 %	1 026 392	19 %	8 %	979 406	17 %	3 %
MAR+	1 057 481	22 %	932 960	18 %	-12 %	833 899	14 %	-21 %
UNMO	269 636	6 %	315 459	6 %	17 %	382 131	7 %	42 %
UNM+	332 400	7 %	409 769	8 %	23 %	530 290	9 %	60 %
1PA	475 615	10 %	515 730	10 %	8 %	590 311	10 %	24 %
OTHR	87 287	2 %	101 271	2 %	16 %	125 305	2 %	44 %
Totaal	4 822 301		5 296 064		10 %	5 873 637		22 %
Brussels Hoofdstedelijk Gewest								
SING	252 404	47 %	273 543	46 %	8 %	302 088	44 %	20 %
MARO	56 694	10 %	51 530	9 %	-9 %	47 750	7 %	-16 %
MAR+	104 484	19 %	115 151	19 %	10 %	133 777	20 %	28 %
UNMO	25 463	5 %	32 680	6 %	28 %	44 729	7 %	76 %
UNM+	23 805	4 %	30 548	5 %	28 %	42 292	6 %	78 %
1PA	62 690	12 %	71 754	12 %	15 %	84 113	12 %	34 %
OTHR	17 130	3 %	22 021	4 %	29 %	32 446	5 %	89 %
Totaal	542 670		597 228		10 %	687 195		27 %
Vlaams Gewest								
SING	848 714	31 %	1 054 141	35 %	24 %	1 293 672	40 %	52 %
MARO	631 210	23 %	693 317	23 %	10 %	660 605	20 %	5 %
MAR+	641 297	24 %	545 808	18 %	-15 %	466 744	14 %	-27 %
UNMO	160 191	6 %	183 953	6 %	15 %	219 590	7 %	37 %
UNM+	182 845	7 %	225 235	8 %	23 %	294 248	9 %	61 %
1PA	223 582	8 %	237 957	8 %	6 %	271 473	8 %	21 %
OTHR	43 480	2 %	48 877	2 %	12 %	57 368	2 %	32 %
Totaal	2 731 319		2 989 288		9 %	3 263 699		19 %
WaaIs Gewest								
SING	545 435	35 %	666 801	39 %	22 %	836 535	44 %	53 %
MARO	265 425	17 %	281 545	17 %	6 %	271 052	14 %	2 %
MAR+	311 700	20 %	272 000	16 %	-13 %	233 378	12 %	-25 %
UNMO	83 982	5 %	98 826	6 %	18 %	117 812	6 %	40 %
UNM+	125 750	8 %	153 986	9 %	23 %	193 751	10 %	54 %
1PA	189 343	12 %	206 019	12 %	9 %	234 726	12 %	24 %
OTHR	26 677	2 %	30 372	2 %	14 %	35 491	2 %	33 %
Totaal	1 548 312		1 709 548		10 %	1 922 744		24 %

Bronnen: 2015 (observatie): RR-ADS en berekeningen FPB, 2030 en 2060: Demografische vooruitzichten 2015-2060, FPB-ADS

BIJLAGE 2

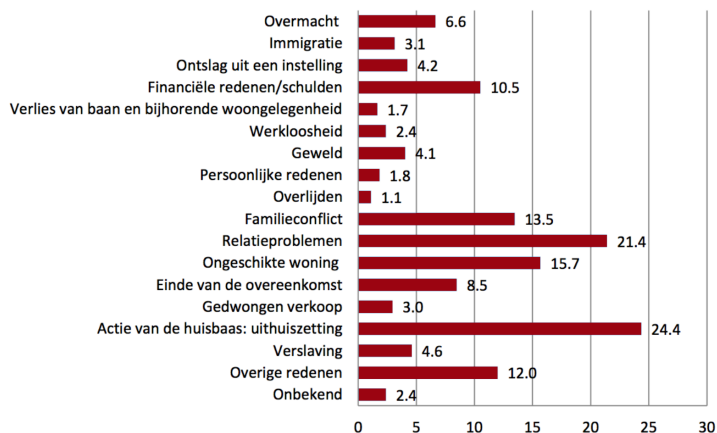
A. Types doorgangswoningen volgens OCMW

(De Bolle et al, 2009)

type termijn	opvang- shelter	noodwoning	transitwoning
	Heel kort: enkele nachten tot 1 maand	Gelimiteerd tot enkele maanden, desgevallend 1 keer te verlengen	Verblijf is eindig, maar binnen de begeleiding ligt de datum niet vast
doelgroep	Daklozen, mensen die plots op straat staan	Mensen die bedreigd worden door dakloosheid maar die voldoende stabiliteit hebben, om onmiddellijk door te stromen naar een permanente woonst als er zich een gelegenheid voordoet	Multi-problemsituaties waarbij het aanbieden van een stabiele huisvesting een hefboom kan zijn binnen de gehele begeleiding; mensen die zowel nood hebben aan onderkomen als begeleiding
begeleiding	Beperkt: opvolgen van verblijf – bieden van een onderdak (doorstroming binnen de hulpverlening)	Aanbieden van woonst-opvolgen en adviseren van de zoektocht naar een andere woonst	Intensieve begeleiding op verschillende levensdomeinen
Hasselt		Verschuiving van...	Naar
panden	/	Helbeekplein Gaarveldstraat	Mantelliusstraat Olmenstraat Nieuwstraat
de overeenkomst		Huurcontract	Materiële steun +intern en huishoudelijk reglement+ begeleidingsplan

B. Aanleiding voor verlies van woonzekerheid bij gebruikers doorgangswoningen

(Hermans, 2014, p. 127)

Figuur 77 Aanleiding van het verlies van de woonzekerheid bij de gebruikers van de doorgangswoningen (in %, n= 542)

BIJLAGE 3

Monitoring verhuisbewegingen erkende vluchtelingen (Agentschap Integratie en Inburgering, 2016, p. 5 & p. 8)

	op moment erkenning		op 20/07/2016		Verschil	
grootstedelijk gebied centrumgemeenten	916	4%	3.723	17%	2.807	306%
regionaalstedelijk gebied centrumgemeenten	1.460	7%	2.740	13%	1.280	88%
kleinstedelijk gebied op provinciaal niveau	655	3%	844	4%	189	29%
regionaalstedelijk gebied randgemeenten	361	2%	313	1%	-48	-13%
structuurondersteunend kleinstedelijk gebied	1.153	5%	936	4%	-217	-19%
grootstedelijk gebied randgemeenten	453	2%	324	2%	-129	-28%
Vlaams stratgisch gebied rond Brussel	407	2%	237	1%	-170	-42%
buitengebied	4.302	20%	2.182	10%	-2.120	-49%
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	2.858	13%	4.676	22%	1.818	64%
Waals Gewest	8.085	38%	5.271	25%	-2.814	-35%
Andere	671	3%	75	0%		
Totaal	21.321	100%	21.321	100%		

*Andere: DVZ, onbekend,...

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur

	op moment erkenning		op 20/07/2016		Verschil	
Stad Antwerpen	739	31%	3 083	48%	2 344	317%
Gent	177	7%	640	10%	463	262%
Oostende	125	5%	467	7%	342	274%
Brugge	196	8%	165	3%	-31	-16%
Roeselare	163	7%	230	4%	67	41%
Kortrijk	110	5%	218	3%	108	98%
Sint-Niklaas	415	17%	338	5%	-77	-19%
Aalst	58	2%	155	2%	97	167%
Mechelen	46	2%	170	3%	124	270%
Turnhout	205	9%	282	4%	77	38%
Leuven	73	3%	484	7%	411	563%
Genk	46	2%	73	1%	27	59%
Hasselt	23	1%	158	2%	135	587%
Totaal	2 376	100%	6 463	100%		

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur

BIJLAGE 4: FICHES PRIMAIRE TRANSITRUIMTE

A. Vluchtelingenhuis, Leuven

vrijstaande woning

vzw Recht op Migratie

enkel slaapkamers privaat

11 vluchtelingen

ongeveer zes maand

Het vluchtelingenhuis in Leuven is ondanks zijn locatie langs een uitvalsweg van Leuven nog altijd gemakkelijk bereikbaar door de nabijheid van een bushalte. De typologische verschijningsvorm ervan is die van het losstaande huis. Het is een woning die op het samenleven van een groot gezin gemodelleerd is. De woonbegeleider heeft zijn slaapkamer aan de straatzijde beneden, de opgevangen vluchtelingen slapen boven. Ze delen een collectieve tuin. De tijdelijke bewoners worden intensief begeleid in hun zoektocht naar een opvolgende alternatief, maar nooit wordt iemand uit huis gezet als er zich geen optie heeft voorgedaan.

(Dirk De Vis, persoonlijke mededeling, 2 november 2016)

B. Tiny House, Maldegem

minimumwoning

privéinitiatief

washok en atelier collectief

een of twee vluchtelingen

drie à negen maand

Tiny house is deel van een grote, wereldwijde beweging om kleiner te gaan leven (Tiny house, 2017). De Vlaming Louis De Keyser deed inspiratie in de Verenigde Staten op. Hij ontwierp en vervaardigde zelf een minimumwoning die net genoeg plaats biedt om in de basisbehoeftes van een of twee personen te voorzien. De locatie van dat mobiele verblijf kan zich overal bevinden waar iemand een stuk van zijn tuin ter beschikking stelt en een elektriciteits- en wateraansluiting voorziet. Het Tiny House kan op die manier ook andere, variërende ruimtes met het 'gasthuis' delen.

(Jan De Keyser, persoonlijke mededeling, 29 oktober 2016)

C. Niemandsland, Aalst

Oud hospitaal

vzw Niemandsland

enkel nachtopvang

daklozen

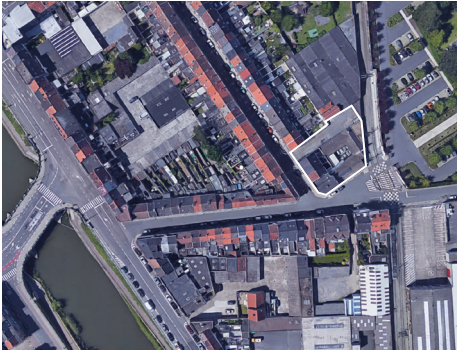
nachtopvang

De noodopvang van vzw Niemandsland bevindt zich in het CAW Huis, dat verschillende diensten onder één dak verenigt: naast de psychosociale begeleiding en begeleid wonen, waarvoor het Centrum voor Algemeen Welzijn instaat, voorziet de vzw nacht- en crisisopvang voor dak- en thuislozen (Laneau, 2011). De voorzieningen bevinden zich in het voormalige stedelijke Sint-Elisabethhospitaal, verborgen in een rustige zijstraat tussen de sociale woonwijk Sint-Elisabeth en Hertshage, de straat waar Ontmoetingshuis De Brug andere sociale voorzieningen aanbiedt.

D. Huize Triest, Gent

drie rijhuizen

vzw Broeders van Liefde

collectief wonen

vier vluchtelingen per huis

onbekend

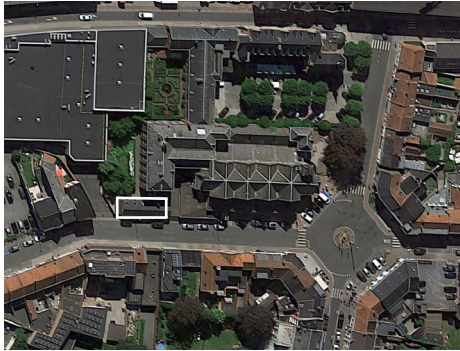

Huize triest ligt aan de rand van Gent, maar heeft een goede verbinding met de binnenstad door de ligging ervan aan het einde van een belangrijke tramlijn. De tijdelijke nachtopvang bestaat uit een aantal kamers rond een binnenpatio. Die is evenwel volledig gebetonneerd en met vaststaande betonnen banken bezet, waardoor de oude woning een brute vormtaal heeft gekregen. Aan de tijdelijke verblijven is een sociaal restaurant gekoppeld. Het gebouw geeft, naast een bordje, niets prijs over het programma dat achter de gevel huist.

(Milan, persoonlijke mededeling, 20 oktober 2016)

E. Doorgangswoning De Kerit, Roeselare

garageboxen

vzw De Kerit

private woning

kansarmen en vluchtelingen

vier maanden

De typologische denkoefening van de garageboxen aan de kerk is erop gericht om de bewoonbare oppervlakte te maximaliseren. In het gebouw krijgen de vier units amper plaats om zich volwaardig te ontwikkelen. De mezzanines op het eerste verdieping nemen veel licht af van de bovenverdieping en geven een minieme hoeveelheid extra ruimte voor het plaatsen van een matras. Het is een weinig doordachte herontwikkeling met als enige doel te voorzien in de vraag van de vzw om tijdelijke woonsten ter beschikking te kunnen stellen. De tijdelijkheid is extreem voelbaar door het primitieve karakter van het leven in een garage.

(vrijwilligster vzw De Kerit, persoonlijke mededeling, 3 november 2016)

F. Doorgangswoningen CAW, Gent

- rijhuis
- CAW Gent
- private woning
- kansarme familie
- beperkt

De doorgangswoningen zijn rijhuizen of halfopen bebouwingen gelegen in een sociale wijk in Gent. De locatie is al ingenomen aan veel kansarmen, maar heeft wel een uitstekende connectie met de binnenstad en het station door een knooppunt van openbaar vervoer in de onmiddellijke omgeving. Omdat de huizen tijdelijk werden bewoond en de inwoners geen eigen spullen hadden, werden er in samenwerking met een aantal kunststudenten meubels ontworpen om hun tijdelijke verblijfsplek een vorm van waardigheid en eigenheid te geven. De huizen hebben allemaal privéachtertuinen op een binnengebied, wat de potentie tot ontmoeting hypothekeert (verantwoordelijke transitwonen CAW, persoonlijke mededeling, 16 november 2016).

G. Doorgangswoningen, Aalst

rijwoningen

Stad Aalst

geen collectiviteit

kansarm gezin of alleenstaande

drie tot negen maanden

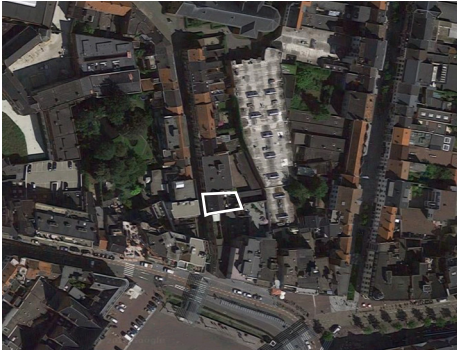

In de Bevrijdingsstraat bevinden zich in vier kleine bouwblokken een veertigtal doorgangswoningen die de Stad Aalst voorziet. De units op de gelijkvloerse verdieping beschikken over een kleine stadskoer. De verbouwing die in de toekomst wordt gepland, zal de tussenwanden openbreken om meer mogelijkheden te scheppen om modulair te schakelen. De huidige structuur kan namelijk onvoldoende op de variatie in bewonersaantal inspelen. Deze varieert van alleenstaanden tot grote gezinnen

(Liesbeth Longueville, persoonlijke mededeling, 23 november 2016).

H. Solidaire herenhuizen, Sint-Niklaas

drie herenhuizen

VLOS

collectief wonen

kansarmen en vluchtelingen

een tot drie jaar

De herenhuizen in Sint-Niklaas hebben een kleine reconversie ondergaan en werden de tijdelijke woonplek voor vluchtelingen en autochtone kansarmen. Het eerste huis was eerder al tot een kangoeroewoning uitgegroeid en evolueert nu verder naar een nieuwe vorm van collectief wonen. Er werd veel opgeofferd om er collectieve tijdelijke verblijven van te maken. Zo wordt in het eerste huis een extra kamer gecreëerd ten koste van de dubbele lichtinval in de gemeenschappelijke living, waardoor dat een donkere en veeleer onaangename plek wordt. In het andere herenhuis botsten ze op de starheid van de minimumnorm, waardoor een muur tien centimeter verplaatst moest worden. Die ingreep heeft veel geld gekost en heeft de woonkwaliteit niet per se verbeterd.

I. Begijnhofkerk, Brussel

kerk

Begijnhofvrienden en D. Alliet

enkel slaappleaats

vluchtelingen

onbeperkt

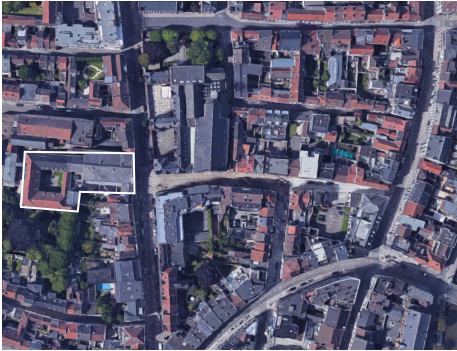
De begijnhofkerk in Brussel staat onder leiding van de befaamde pastoor Daniel Alliet en is daardoor vaak het toneel voor sociale initiatieven. De pastoor zet zich al jaren in voor kansarmen en sans-papiers en toen de vluchtelingencrisis Brussel overweldigde stelde hij zijn kerk open voor de thuislozen. Zo werd dit een tijdelijk tentenkamp, waar de daklozen toch even beschermt waren tegen het gure weer.

(Daniel Alliet, persoonlijke mededeling, 2 november 2016)

BIJLAGE 5: FYCHES SECUNDAIRE TRANSITRUIMTE

A. Parnassus, Gent

kerk

ateljee vzw

sociaal restaurant

inclusief

Parnassus is een herbestemd kerkgebouw, dat tot restaurant gereconverteerd is. De keuken is volledig open naar het restaurant en haalt een functie die normaal aan de achterkant verborgen wordt, net naar voren. Door het onderbrengen van het sociale restaurant in de oude Franciskanenkerk is het ook een toeristische trekpleister. Het karakter van de typologie draagt dus vanzelf bij aan sociale symbiose. Om aan akoestische normen te voldoen zijn er technische ingrepen gebeurd, die door een akoestische kunstenaar verwezenlijkt werden. Dit zijn de doeken die op de foto te zien zijn. Het restaurant is ook een sociale tewerkstellingsplek (Parnassus, 2016).

B. Toreke, Gent

oud parochiecentrum

vzw Toreke

sociaal restaurant

inclusief

Het eetcafé Toreke is een reconversie van een oud parochiaal ontmoetingscentrum. Het is gelegen in de Rabotwijk van Gent, dichtbij het gerechtsgebouw en de hogeschoolgebouwen. De ligging van dit restaurant draagt bij tot een diversiteit aan gebruikers. Het is gelegen aan het gerechtsgebouw van Gent en dichtbij een campus van de Hogeschool Gent. Hierdoor komen ook andere bezoekers lunchen dan kansarmen. Dit wordt mede mogelijk gemaakt door het betalingssysteem. Aan de andere kant is de aanwezigheid van het restaurant moeilijk leesbaar aan de straat door de verdokenheid ervan in het binnenblok (eetcafé Toreke, 2016).

C. De Fontein, Gent

rijhuis

vzw de Orde van Malta

openbaar badhuis

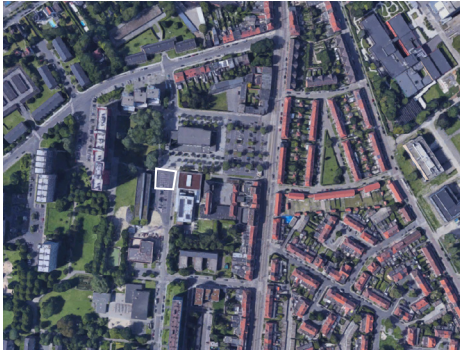
thuislozen, roma's, kansarmen

Dit rijhuis heeft een sprekende gevel aan het centrale plein van de Bloemekenswijk in Gent. Door de tijdelijke badkamer die ze huisvest, zou het net wel een programma kunnen zijn dat meer verdoken in het stedelijke weefsel mag liggen. Over de interne organisatie is niets bekend door de gevoeligheid van het aanwezige programma (Welzijnszorg, 2016).

D. Bij Pino, Gent

prefab

Stad Gent

weggeefwinkel en atelier

inclusief

Aan het scharnierpunt tussen twee pleinen aan het Rerum Novarumplein in Nieuw Gent bevinden zich sinds enige tijd twee geprefabriceerde barakken. Onder de naam 'Bij Pino' voorzien de tijdelijke structuren wat in de wijk ontbreekt: een weggeefwinkel en bijbehorende ateliers waar buurtworkshops worden gegeven. Dit biedt een ontmoetingsplek voor de buurt, maar ook een plaats waar kennis uitgewisseld kan worden. De architectuur krijgt een heel tijdelijk karakter door de prefabstructuur (Stad Gent, 2017).

E De Olijfboom, Gent

opslagplaats

vzw Hart voor Vluchtelingen

basishuisraad

vluchtelingen

Weggeefwinkel 'De Olijfboom' heeft geen zicht naar de straat, waardoor een toevallige passant het programma niet opmerkt. Zelfs wanneer je weet waar je moet zijn, zijn er alleen uithangbordjes die je naar de achterkant leiden, waar de inkom een kleine deur vormt in de oksel van de rommelige koer. Openheid en een zicht naar de straat zou in deze geëngageerde wijk tot een wisselwerking kunnen leiden, maar wordt nu beperkt door de gebrekkige ruimtelijke configuratie.

F. Sociaal restaurant De Brug, Aalst

publiek gebouw

vzw De Loods

sociaal restaurant

ouderen en sociaal zwakkeren

De restaurant is een deelproject van vzw De Loods, dat aan mensen met verminderde kansen op de reguliere arbeidsmarkt duurzame sociale tewerkstelling biedt en aan mensen met financiële beperkingen warme maaltijden goedkoper aanbiedt. Het restaurant bevindt zich achteraan in het nieuw gebouwde Ontmoetingshuis De Brug, waar vzw Buurtweb voor ouderen en kansarmen computerlessen organiseert (De Loods, 2017).

G. Sociale kruidenier, Aalst

oude fabriek

OCMW

sociale kruidenier

kansarmen

De sociale kruidenier van het OCMW verborgt zich op de eerste verdieping van een voormalige gistfabriek, die zich in Hersthage tegenover Buurthuis De Brug bevindt. De superette krijgt door de beladenheid van haar sociale statuut geen expressie op straat, op een kleine richtingsaanduiding na. In de toekomst plant het OCMW te sleutelen aan het stigmatiserende statuut van de kruidenier en moet de voorziening uitgroeien tot een biologische buurtkruidenier die op verpakkingsarme en korteketenproducten inzet

(Rebecca Van De Voorde, persoonlijke mededeling, 24 december 2016).

H. De Kilomeet, Aalst

gelijkvloers app gebouw

vzw Kringwinkel Teleshop

kringloopwinkel

inclusief

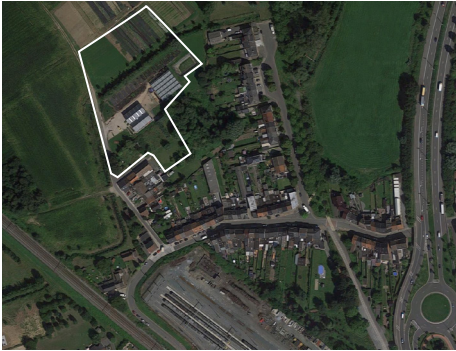

De Kilomeet is een kringloopwinkel van vzw Teleshop, die in het kader van lokaal hergebruik tweedehandsmateriaal per kilo en per meter verkoopt. De voorziening kreeg via stadsproject Atelier Rechteroever de kans tijdelijk de sokkel van een appartementsgebouw langs de Moorselbaan te huren.

De stad wil met dergelijke voorzieningen de achtergestelde buurt van Kern Rechteroever opwaarderen tot een broedplaats voor sociaal ondernemerschap (Kringwinkel teleshop, 2015).

I. Boerderij De Loods, Aalst

boerderij

vzw De Loods

sociale tewerkstelling

kansarmen

De boerderij is een deelproject van vzw De Loods, een sociaal tewerkstellingsbedrijf dat mensen met verminderde kansen op de reguliere arbeidsmarkt duurzaam tewerkstelt en intens begeleidt. De biologische boerderij en haar akkers bevinden zich op de stadsrand en zijn goed bereikbaar zowel voor klanten als werkkrachten dankzij haar ligging nabij een klein station. In de serre, op het land, in de keuken en in de winkel werken er veertig mensen (De Loods, 2017).

J. Lokaal Dienstencentrum vzw De Toekomst, Aalst

rijhuis

vzw De Toekomst

openbaar bad (betalend)

ouderen

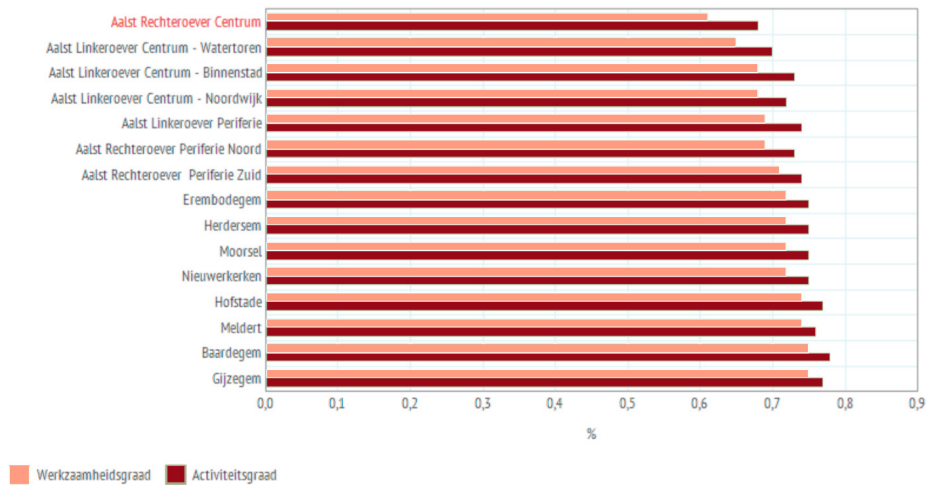
Dit zorgondersteunende buurtcentrum bevindt zich in de dense Watertorenwijk, een Aalsterse buurt met een groot aantal vreemdelingen en een hoge werkloosheidsgraad. De ingang bevindt zich niet aan de straatkant, maar dieper in het bouwblok. Als onderdeel van het woonzorgcentrum anticipeert het als ontmoetingsplek op sociaal isolement in de maatschappij. Daarnaast biedt het centrum ook een ergonomische badkamer aan hulpbehoevende ouderen, maar die blijkt onvoldoende toegankelijk voor het brede publiek door de hoge kostprijs ervan (8 tot 16 euro).

(Sara Moens, persoonlijke mededeling, 1 februari 2017)

BIJLAGE 6

Werkzaamheids- en activiteitsgraad in de verschillende wijken in Aalst (Stad Aalst, 2016, p. 94)

Werkzaamheids- en activiteitsgraad

Bron: Kruispuntbank Sociale Zekerheid
Toestand op: 1 januari 2012
Eenheid: %
Definities:

BIBLIOGRAFIE

Boeken

Alkemade, F. (2017). Een wereld te winnen. In K. Hannema, R.-J. de Kort, & L. Schrijver (Red.), *Yearbook Architecture of the Netherlands 2016-2017* (pp. 142-155). Rotterdam: nai010.

Architecture Workroom Brussels. (2010). *Building for Brussels. Architecture and urban transformation in Europe, 44 projects*. Marseille: Editions parentheses.

De Bolle, G., Poesmans, E., & Verbeeck, L.. (2009). *SOS Huisvesting. Modellen en tips voor de organisatie van tijdelijke huisvesting door het OCMW*. Brussel: Politeia.

De Cauter, L. (2009). *De capsulaire samenleving. Over de stad in het tijdperk van de angst*. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Debord, G. (1967). *La société du spectacle*. Paris: Buchet Chastel.

De Decker, P., Meeus, B., Pannecoucke, I., Schillebeeckx, E., Verstraete, J., & Volckaert, E. (2015). *Woonnood in Vlaanderen. Feiten / Mythen / Voorstellen*. Antwerpen: Garant.

Hannerz, U. (1980). Chicago Ethnographers, In U. Hannerz (Ed.), *Exploring the city: inquiries towards an urban anthropology* (pp. 19-58). New York: Columbia University Press.

Hermans, K., De Coster, I., & Van Audenhove, C. (2007). *Bed Bad Brood Laagdrempelige opvang van thuislozen*. Antwerpen: Garant.

Holl, C. (2016). The arrival city is fragmentarily available. In P.C. Schmal, O. Elser, A. Scheuermann (Eds.), *Making heimat. Germany, arrival country* (pp. 176-183). Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.

Jacobs, J. (1969). *The economy of cities*. New York: Random House.

Kieckens, C. (2003). *Filatures & urban fabric(s): masterplan stationsomgeving Aalst*. Aalst: Christian Kieckens Architecten.

Leman, J., Siewiera, B., & Van Broeck, A.-M. (1994). *Documentloze immigranten te Brussel*. Leuven: Cultuur en Migratie.

Meert, H. (2002). Wederzijdse dienstverlening en sociale netwerken. In S. Musterd, S.F.L.H. Ottens (Red.), *Strijd om de Stad; Sociale en Economische Integratie in de Stedelijke Samenleving* (pp. 99-114). Assen: Van Gorcum.

Nightingale, C. H. (2012). *Segregation: A global history of divided cities*. Chicago: University of Chicago Press.

Rau, T., & Oberhueber, S. (2016). *Material matters*. Haarlem: Bertram / De Leeuw.

Saunders, D. (2011). *Arrival city*. London: Windmill books.

Sayah, A. (2016). Work as engine of tolerance. In P. C. Schmal, O. Elser, A. Scheuermann (Eds.), *Making heimat. Germany, arrival country* (pp. 110-115). Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.

Schmal, P.C., Elser, O., & Scheuermann, A. (Eds.) (2016). *Making heimat. Germany, arrival country*. Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.

Tritsmans, B. (2016). Ruimte maken voor complexiteit. Gelaagdheid, esthetiek en toe-eigening in de stedelijke publieke ruimte. In A. Contess et al. (Red.), *Architectuur op maat* (pp. 93-100). Antwerpen: vai.

Vervloesem, E. (2016). Architectuur voor gebruik en toe-eigening: van efemere tot permanente praktijken. In A. Contess et al. (Red.), *Architectuur op maat* (pp. 27-32). Antwerpen: vai.

Vervloesem, E. (2016). *Van cure to Care: transities in de gezonde stad Utrecht*. Rotterdam: iabr.

Vincke, J. (2013). *Sociologie, een klassieke en hedendaagse benadering*. Gent: Academia press.

Tijdschriftartikelen

Daems, E. (2017). Vluchtelingen vinden geen woning zonder honderden euro's te dokken aan een tussenpersoon. *Mo**. Geraadpleegd op 16 juli 2017 via <http://www.mo.be/reportage/vluchtelingen-vinden-geen-woning-zonder-honderden-euro-s-te-dokken-aan-een-tussenpersoon>

Graiouid, S. (2004). Communication and the social production of space: the hammam, the public sphere and Moroccan women. *The Journal of North African Studies*, 9(1), 104-130.

Havik, K., Patteeuw, V., & Teerds, H. (2011). Redactioneel. Productieve onderzoekerheid. Het onvoorziene in planning, ontwerp en beheer. *OASE*, 85, 3-6.

Nolf, C., Putseys, I., De Meulder, B., Shannon, K., & Willems, P. (2012). Ruimte voor water in de stad: naar een meer geïntegreerde steden- en waterbouwkundige benadering. *WT-afvalwater*, 12(1), 3-15.

Ramzi, L., & Rees, S. (2016). An insider's guide to navigating the Marché aux Puces in Paris. *Vogue*. Geraadpleegd op 1 augustus 2017 via <http://www.vogue.com/article/marche-aux-puces-paris-flea-market-guide-sasha-bikoff>

Schutten, I. (2011). Ontwikkelen Beheer. Tijd als instrument voor waardeontwikkeling. *OASE*, 85, 88-100.

Swinnen, P. (2016). De architect als beleidsfluisteraar. *A+*, 261, 48-49.

Vandaele, J. (2017). 180.000 gezinnen wachten op sociale woning. Biedt privékapitaal de oplossing? *Mo**. Geraadpleegd op 7 augustus 2017 via <http://www.mo.be/reportage/180000-gezinnen-wachten-op-sociale-woning-biedt-privékapitaal-de-oplossing>

Van den Bongaardt, J. (2014). Waterbeschaving en gezondheidspolitiek. De Amsterdamse badhuizen. *Skript Historisch Tijdschrift*, 9(4), 211-222.

Vandeputte, T. (2011). Economie en overschot. Drie recente projecten van Lacaton & Vassal. *OASE*, 85, 101-110.

Zuallaert, J. (2017). De nieuwe migratiecrisis: 'Dit is de grootste bedreiging voor het Europa van vandaag'. *Knack*, 47(31), 20-26.

Scripties en onderzoekspapers

De Moor, T. (2006). *The return of the guilds* [onderzoekspaper]. Utrecht University, Utrecht.

Vanhoudenhove, E. (2017). *Fedasil bouwt! Onderzoek naar de non-architectuur van Fedasil zoals ontstaan in periodes van vluchtelingencrisis*. [afstudeeropdracht]. Ingenieurswetenschappen en architectuur. Universiteit Gent, Gent.

Van Steenberghe, T., Steel, R., De Visscher, S., & De Brauwere, G. (2013). *Aalst Rechteroever: Gebiedsverkenning vanuit sociaal-cultureel perspectief* [syntheseverslag]. Faculteit Mens en welzijn, vakgroep sociaal werk. Hogeschool Gent, Gent.

Van Steenberghe, T., Steel, R., De Visscher, S., & De Brauwere, G. (2014). *Casestudie Aalst // Stadsvernieuwing vanuit een sociaal-pedagogisch perspectief*. [studieverslag]. Faculteit Mens en welzijn, vakgroep sociaal werk. Hogeschool Gent, Gent.

Beleidsdocumenten

Hermans, H. (2014). *Nulmeting dak-en thuisloosheid*. Onderzoeksrapport Welzijn, Volksgezondheid en gezin. Leuven: Steunpunt WVG.

Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S., & De Decker, P. (2016a). *Naar een strategisch ruimtelijk concept voor Vlaanderen. Een focus op aankomstwijken*. Rapport WP2 - veerkracht en immigratie. Heverlee: Steunpunt Ruimte.

Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S., & De Decker, P. (2016b). *Een veerkrachtige ruimte ten aanzien van immigratie? Exploratief onderzoek in 3 Vlaamse casegebieden: Case Antwerpen-Noord* Rapport WP2 - veerkracht en immigratie. Heverlee: Steunpunt Ruimte.

Stad Aalst. (2017a). Oprichting sociaal incubatiecentrum in de voormalige rijkswachtkazerne. Conceptnota Rijkswachtkazerne. Aalst: Stad Aalst en OCMW Aalst.

Vlaamse Regering. (2009). *Woonzorgdecreet*. Geraadpleegd op 5 januari 2017 via <https://codex.vlaanderen.be/Portals/Codex/documenten/1017896.html#H1044665>

Tentoonstellingsgidsen

Oslo Architecture Triennale. (2016). *After Belonging. The Objects, Spaces, and Territories of the Ways We Stay in Transit*

Atelier Brussels. (2016). *A good city has industry visitors guide*. Geraadpleegd op 12 december 2016 via <http://www.bozar.be/file/1626/download>

Biennale Venetie. (2016). *Reporting from the front visitors guide*.

Journalistieke artikelen

“Aalst zet in op musea met beleevingscentrum over carnaval”. (2017, 15 juni). *De Standaard Online*. Geraadpleegd op 20 juni 2017 via http://m.standaard.be/cnt/dmf20170614_02925972

Borret, K. (2016, 3 november). Maak de stad productiever. *De Tijd*. Geraadpleegd op 12 juli 2017 via <http://www.tijd.be/dossier/krant/Maak-de-stad-productiever/9826856>

“Buurtbewoners zijn problemen meer dan beu”. (2017, 29 mei). *Het laatste nieuws*. Geraadpleegd op 2 juni 2017 via <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-aalst/buurtbewoners-zijn-problemen-meer-dan-beu-a3169086/>

Eeckhout, D.M. (2014, 21 februari). Hoe pak je te weinig sociale woningen en discriminatie door verhuurders aan?. *De wereld morgen*. Geraadpleegd op 25 februari 2017 via <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2014/02/21/hoe-pak-je-te-weinig-sociale-woningen-en-discriminatie-door-verhuurders-aan>

De Bruyne, P. (2013, 25 september). “Never let a good crisis go to waste”, over crisis en de participatiesamenleving. *De wereld morgen*. Geraadpleegd op 7 februari 2017 via <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2013/09/25/never-let-good-crisis-go-waste-over-crisis-en-de-participatiesamenleving>

De Bruyne, P. (2017, 21 juli). Over de stad van de toekomst en de toekomst van de stad. *De wereld morgen*. Geraadpleegd op 23 juli 2017 via <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2017/07/21/over-de-stad-van-de-toekomst-en-de-toekomst-van-de-stad>

Decreus, T. (2016, 26 mei). Waarom het privatiseren van daklozenopvang een bijzonder slecht idee is. Geraadpleegd op 7 april 2017 via <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2016/05/26/waarom-het-privatiseren-van-daklozen-opvang-eeen-bijzonder-slecht-idee-is>

Lanneau, H. (2013, 19 januari). *Aalsterse daklozen vinden warmte in Niemandland*. Geraadpleegd op 25 april 2017 via http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20130118_00438210

Le Bacq, T. (2016, 20 januari). OVERZICHT. Klassiek gezin verdwijnt in Vlaanderen. *Het Nieuwsblad*. Geraadpleegd op 10 mei 2017 via http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20160120_02079617

Ramaswamy, C. (2017, 6 maart). Brick Lane in the 80s: before it became Banglatown. *The Guardian*. Geraadpleegd op 6 juli 2017 via <https://www.theguardian.com/cities/2017/mar/06/brick-lane-in-the-80s-before-it-became-bangla-town>

Tirez, A. (2015, 9 april). Meer sociale mobiliteit vermindert discriminatie. *De Tijd*. Geraadpleegd op 15 januari 2017 via <http://www.tijd.be/opinie/column/Meer-sociale-mobiliteit-vermindert-discriminatie/9620091>

Torfs, M. (2016, 10 maart). “Kleiner bouwen voor jongeren en singles”. *De redactie*. Geraadpleegd op 11 juli 2017 via <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/binnenland/1.2596175>

Vanaudenhove, L. (2013, 18 september). Aantal alleenstaanden nam in periode 2008-2013 toe met 5,7 procent. *De morgen*. Geraadpleegd op 10 mei 2017 via <https://www.demorgen.be/binnenland/aantal-alleenstaanden-nam-in->

periode-2008-2013-toe-met-5-7-procent-bad874e0/

Internet

Agentschap Integratie en Inburgering. (2016). *Monitoring verhuisbewegingen erkend vluchtelingen - oktober 2016*. Geraadpleegd op 4 november 2016 via <http://www.integratie-inburgering.be/sites/default/files/atoms/files/monitoring%20verhuisbewegingen%20oktober%202016.pdf>

Architecture Workroom Brussels. (2016). *Atelier Brussels The productive metropolis*. Geraadpleegd op 2 december 2016 via https://issuu.com/architectureworkroom/docs/central_screenmode

Architectuurwijzer. (2017). *Match van de toekomst: appartement versus verkaveling*. Geraadpleegd op 27 april 2017 via <http://architectuurwijzer.be/match-van-de-toekomst-appartement-versus-verkaveling/>

Architectuurwijzer. (2017). *AT HOME / Building and living in communities*. Geraadpleegd op 4 mei 2017 via <http://architectuurwijzer.be/at-home-building-and-living-in-communities/>

Ban Ki-Moon. (2016, mei). *Refugees and migrants: A crisis of solidarity*. Geraadpleegd op 20 mei 2017 via <http://www.ipsnews.net/2016/05/refugees-and-migrants-a-crisis-of-solidarity/>

Blackhorse Workshop. (2017). Geraadpleegd op 4 augustus 2017 via <http://www.blackhorseworkshop.co.uk/about/>

Bogdan & Van Broeck. (2016). *Coop (Port-sud)*. Geraadpleegd op 10 augustus 2017 via <https://www.bogdanvanbroeck.com/projects/coop-anderlecht-be/>

Bonnarens, E. (2013). *Slim verdichten*. Geraadpleegd op 14 april 2017 via <http://www.ipsnews.net/2016/05/refugees-and-migrants-a-crisis-of-solidarity/>

Broeders van Liefde. (2009). *Huize triest - gemeenschapshuis Tabor*. Geraadpleegd op 20 oktober 2016 via <https://www.broedersvanliefde.be/losse-publicaties/huize-triest>

Campaign against climate change. (2017, februari). *'Climate refugees' - The climate crisis and population displacement: Building a trade union and civil society response*. Geraadpleegd op 13 juli 2017 via <https://www.campaigncc.org/nationalconference>

Cities of migration. (2010, mei). *East London: Digging in for community*. Geraadpleegd op 6 juli 2017 via http://citiesofmigration.ca/good_idea/east-london-dig-on-for-community/

Cyclo. (2017). Geraadpleegd op 3 augustus 2017 via <http://www.cyclo.org/en>

De Loods. (2017). Geraadpleegd op 20 juli 2017 via <http://www.deloodsvzw.be>

De Moor, T. (2016). *'Belangrijker dan meten, is impact benoemen'*. Geraadpleegd op 2 augustus 2017 via <https://www.campaigncc.org/nationalconference>

De Urbanisten. (2013). *Water Square Benthemplein*. Geraadpleegd op 2 juni 2017 via <http://www.urbanisten.nl/>

wp/?portfolio=waterplein-benthemplein

De Witte Raaf. (2005). *Archiefdocumenten Jef Cornelis*. Geraadpleegd op 7 augustus 2017 via <https://www.dewitteraaf.be/edities/detail/nl/81>

Fedasil. (2014). *Opvangpartners*. Geraadpleegd op 5 november 2016 via <http://fedasil.be/nl/inhoud/opvangpartners>

Gastvrije gemeente. (2016). *Gastvrije initiatieven 2016-2017*. Geraadpleegd op 10 oktober 2016 via <https://www.gastvrijegemeente.be/initiatieven-2016-2017>

Gastvrije gemeente. (2016). *Vzw Kerit*. Geraadpleegd op 10 oktober 2016 via <https://www.gastvrijegemeente.be/initiatieven/vzw-kerit>

Granny's finest. (2017). Geraadpleegd op 30 juli 2017 via <https://www.grannysfinest.com/over-grannys-finest/>

Groot woordenboek van de Nederlandse taal. (2017a) Geraadpleegd op 20 juli 2017 via <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=wonen&lang=nn>

Groot woordenboek van de Nederlandse taal. (2017b) Geraadpleegd op 20 juli 2017 via <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=verblijven&lang=nn>

De Compaan. (2017). Geraadpleegd op 5 maart 2017 via <http://www.compaan.be/>

Een hart voor vluchtelingen. (2017). *De olijfboom*. Geraadpleegd op 13 maart 2017 via <http://ehvv.be/olijfboom-2/>

Eetcafé Toreke. (2017). Geraadpleegd op 20 december 2016 via <https://www.eetcafetoreke.be/>

Kringwinkel Teleshop. (2015). *Jaarverslag 2015*. Gedownload op 30 oktober 2016 via <http://www.teleshop-aalst.be/over-ons/activiteitenverslag>

LDLgroup. (2017). *Schone ontmoetingen. Wasmachines en drogers voor collectief gebruik*. Geraadpleegd op 26 juli 2017 via <https://www.meetandwash.eu/nl/homepage/>

Livios. (2016). *“Onze kinderen willen niet meer wonen zoals wij”*. Geraadpleegd op 10 februari 2017 via <http://www.livios.be/nl/bouwinformatie/bouwen-verbouwen-of-kopen/start/onze-kinderen-willen-niet-meer-wonen-zoals-wij/>

Made in Aalst. (2017). *Aalst carnaval*. Geraadpleegd op 6 juli 2017 via <http://madeinaalst.be/immaterieel-erfgoed/carnaval>

OCMW Gent. (2017). *Artikel 60-tewerkstelling in Gent*. Geraadpleegd op 8 juni 2017 via <http://www.ocmwgent.be/OCMW/In-de-pers/Artikel-60-tewerkstelling-in-Gent.html>

ORG. (2017). *De Kaaien - Long term urban vision for the Dender waterfronts of Aalst*. Geraadpleegd op 17 mei 2017 via <http://orgpermod.com/content/de-kaaien-long-term-urban-vision-dender-waterfronts-aalst>

Parnassus. (2017). Geraadpleegd op 10 november 2016 via <http://www.parnassus.be/ndl/index.php>

Peynsaert Architecten. (2016). *Loftproject De Wolf Cosyns Aalst*. Geraadpleegd op 14 april 2017 via <http://www.peynsaertarchitecten.be/project-1/>

Rooffood. (2017). Geraadpleegd op 27 juli 2017 via <https://rooffood.be/nl>

RotorDc. (2017). *Rotor deconstruction facilitates the reuse of construction materials*. Geraadpleegd op 8 augustus 2017 via <https://rotordc.com/>

Rd4. (2016). *Textiel sorteercentrum Heerlen*. Geraadpleegd op 19 april 2017 via <https://www.rd4.nl/over-ons/textiel-sorteercentrum>

Scambler, G. (2014). Sociological theorists: Erving Goffman. Geraadpleegd op 7 augustus 2017 via <http://www.grahamscambler.com/sociological-theorists-erving-goffman/>

Sikkema, R. (2014). *Een ambacht leren als gezelschap van de meester*. Geraadpleegd op 2 augustus 2017, <https://www.nd.nl/nieuws/achtergrond/een-ambacht-leren-als-gezelschap-van-de-meester.429655.lynkx>

Stad Aalst (2016). *Aalst wijken in cijfers 2016*. Gedownload op 13 november via <https://www.aalst.be/artikel/aalst-wijken-in-cijfers>

Stad Aalst. (2017b). *Werken: sociale economie*. Geraadpleegd op 10 april 2017 via <https://www.aalst.be/infociche/werken-sociale-economie>

Stad Aalst (2017c). *Visie over wonen aan het water*. Geraadpleegd op 11 april 2017 via <https://www.aalst.be/artikel/visie-over-wonen-aan-het-water>

Stad Gent. (2017). *Wijkhuis Bij Pino*. Geraadpleegd op 13 maart 2017 via <https://stad.gent/stadsvernieuwing-nieuw-gent/wijkhuis-bij-pino>

Stedenbeleid Vlaanderen. (2014). *Aalst Rechteroever: wat is de toekomst van deze fragiele maar dynamische wijk?* Geraadpleegd op 24 maart 2017 via <http://www.stedenbeleid.vlaanderen.be/aalst-rechteroever-wat-is-de-toekomst-van-deze-fragiele-maar-dynamische-wijk>

Sterckx, N. (2016, juni). *Het spreidingsplan voor asielzoekers deemstert weg*. Gedownload op 28 oktober 2016 via http://www.avcb-vsgeb.be/nl/Publications/documents.html?doc_id=509&vID=250

Sterckx, N., & Wastchenko, M. (2015, december). *Het spreidingsplan, wat is dat precies?* Gedownload op 28 oktober 2016 via http://www.avcb-vsgeb.be/documents/documents/cpas/nbb-2015-6-plan-repartition_nl.pdf

SULBB. (2017). *SULBB krijgt vorm!* Geraadpleegd op 10 augustus 2017 via <http://sulbb.be/nieuws/sulbb-krijgt-vorm>

Tiny house. (2017). *Tiny house Belgium bouwt uw tiny house op maat*. Geraadpleegd op 27 oktober 2016 via <http://www.tinyhousebelgium.be/>

Toerisme Vlaanderen. (2017). *Impulsprogramma's 2015-2019*. Geraadpleegd op 15 juli 2017 via <http://www.toerisme->

vlaanderen.be/impuls

Unesco. (2017). Meidan Emam, Esfahan. Geraadpleegd op 6 augustus 2017 via <http://whc.unesco.org/en/list/115>

vai. (2016). Zorgwoningen De Lork, Sint-Gillis. Geraadpleegd op 4 april 2017 via <https://www.vai.be/nl/project/zorgwoningen-de-lork-sint-gillis>

Vanderstraeten, M. (2017, juni). *Douchen in de Fontein*. Geraadpleegd op 5 juli 2017 via <http://www.margotvanderstraeten.com/douchen-in-de-fontein/>

VLOS. (2011). *Solidair wonen: geen luchtspiegeling*. Geraadpleegd op 27 oktober 2016 via <http://www.vlos.be/VLOS/index.php/en/materiele-ondersteuning/material-support/shelter/113-solidair-wonen-geen-luchtspiegeling.html>

VVSG. (2017). *Materiële opvang*. Geraadpleegd op 5 juli 2017 van http://www.vvsg.be/sociaal_beleid_en_werk/Vreemdelingen/Pages/materi_e_opvang.aspx

Vzw Ateljee. (2016). *Geschiedenis*. Geraadpleegd op 5 november 2016 via <http://www.ateljeevzw.be/nl/over-ons/112/geschiedenis>

Welzijnszorg. (2016). *Orde van Malta België, Gent*. Geraadpleegd op 10 november 2016 via <http://www.welzijnszorg.be/projecten/orde-van-malta-belgie-gent>

Weyts, B. (2015). 'Aalst heeft toeristisch potentieel en we investeren om dat te verzilveren'. Geraadpleegd op 5 mei 2017 via <http://www.benweyts.be/nieuws/aalst-heeft-toeristisch-potentieel-en-we-investeren-om-dat-te-verzilveren>

Williams, E. (2012). *Baths and bathing culture in the Middle East: The hammam*. Geraadpleegd op 12 juni 2017 via http://www.metmuseum.org/toah/hd/bath/hd_bath.htm

Withers, J. (2016). *Soak. Steam. Dream. Curator's essay by Jane Withers*. Geraadpleegd op 23 mei 2016 via <http://www.roca-exhibitions.co.uk/soaksteamdream/ssd/overview.php>

Film

Cornelis., J. (Regisseur). (2006). *Brussel scherven van geluk*. [Filmfragment in interview Elly van Eeghem en Paul Blondeel, A glimpse of where we are going, STAM Gent, gespreksalon februari]

Interviews

17 oktober 2016	Pascal De Bruyne, Post doc political and social sciences University of Ghent
20 oktober 2016	Milan, Verantwoordelijke inloopcentrum Huize Triest, Gent
29 oktober 2016	Jan De Keyser, Initiatiefnemer Tiny house, Maldegem
02 november 2016	Daniel Alliet, priester Begijnhofkerk, Brussel
02 november 2016	Chris Bens, verantwoordelijke vzw Hand in Hand, Gent
02 november 2016	Dirk De Vis, Woonbegeleider vluchtelingenhuis, Leuven
03 november 2016	Vrijwilligster De Kerit, Roeselare
03 november 2016	Fleur Baerten, Verantwoordelijke transithuis Oostende, Gent
03 november 2016	Kris Van Duffel, Verantwoordelijke Stedelijk Opvanginitiatief, Gent
04 november 2016	Helga Collyn, Woonbegeleider solidaire herenhuizen Sint-Niklaas, Sint-Niklaas
08 november 2016	Lore Robeyns, medewerker vluchtelingenwerk Vlaanderen, Gent
12 november 2016	Kristel Danel, medewerker taskforce vluchtelingen, Gent
16 november 2016	Caroline Beyers, verantwoordelijke Dienst Wonen Gent, Gent
16 november 2016	Debby, Verantwoordelijke transitwonen CAW Gent, Gent
21 december 2016	Wouter Coucke, medewerker OCMW Aalst, Aalst
24 december 2016	Rebecca Van de Voorde, medewerker OCMW Aalst, Aalst
01 februari 2017	Liesbeth Longueville, Diensthoofd Woonbeleid Stad Aalst, Aalst
01 februari 2017	Sara Moens, Medewerker vzw De Toekomst, Aalst
16 april 2017	Guy Walgraef, verantwoordelijke carnavalshallen
30 juni 2017	Eigenaar garagebox Hoveniersplein, Aalst

CREDITS AFBEELDINGEN

Noot: Alle afbeeldingen, foto's, plannen en dergelijke zijn eigen materiaal, tenzij anders vermeld. Alle omslagfoto's zijn gemaakt in samenwerking met Michel Eloot.

AANLEIDING

I.02: <http://www.npdata.be>, geraadpleegd op 12 november 2017

I.03: http://www.cgvs.be/sites/default/files/asielstatistieken_2017_juni_nl_1.pdf, geraadpleegd op 2 juli 2017

I.04: © Nik Luytens

I.05: Eigen schema obv presentatie 'Betaalbaar wonen' Leen Verbist, Vluchtelingenwerk Vlaanderen op Netwerkdag huisvesting, netwerkdag vluchtelingen, juni 2016

I.07: © Steunpunt WVG (raadpleegbaar via: <https://steunpuntwvg.be/onderzoeksprogramma/korte-termijnonderzoek-map/nulmeting-dak-en-thuisloosheid>, figuur 61)

ANALYSE

II.03-A: www.fedasil.be, geraadpleegd op 10

II.03-B: Eigen afbeelding o.b.v. Agentschap Integratie en Inburgering. (2016). Monitoring verhuisbewegingen erkend vluchtelingen - oktober 2016. Geraadpleegd op 4 november 2016 via <http://www.integratie-inburgering.be/sites/default/files/atoms/files/monitoring%20verhuisbewegingen%20oktober%202016.pdf>

II.04-A: http://www.kap-forum.de/wp-content/uploads/2016/12/KAP_Making_Heimat_02-1024x533.png, geraadpleegd op 12 december 2016

II.04-B: © Kirsten Bucher

ONTWERPEND ONDERZOEK

SCENARIO 1

IV.02: Dienst Bevolking Stad Aalst. (2016). *Bewerking: Stad Aalst Strategische Planning Data & Gis*, Publicatie 'Aalst, Wijken in Cijfers' [Online afbeelding], geraadpleegd op 5 maart 2017 via <https://www.aalst.be/artikel/aalst-wijken-in-cijfers>

IV.06: Stedenbeleid Vlaanderen. (2014). *Aalst Rechteroever: wat is de toekomst van deze fragiele maar dynamische wijk?* Geraadpleegd op 24 maart 2017 via <http://www.stedenbeleid.vlaanderen.be/aalst-rechteroever-wat-is-de-toekomst-van-deze-fragiele-maar-dynamische-wijk>

IV.12: © Joseph Simone

IV.13: © Pascal Coste

IV.14-A: © Raju Vaidyanathan

IV.14-B: © Jeremy Freedman

IV.15-A: © Filip Dujardin

IV.15-B: © Filip Dujardin

IV.17: © Olmo Peeters

IV.22: © Henri-Cartier Bresson

IV.23-A: © De Urbanisten

IV.23-B: © Pallesh + Azarfane

SCENARIO 2

- IV.25: © Maximilian Dörrbecker
IV.26: Stad Aalst. (2017a). Oprichting sociaal incubatiecentrum in de voormalige rijkswachtkazerne. Conceptnota Rijkswachtkazerne. Aalst: Stad Aalst en OCMW Aalst.
IV.27: © Tilly De Rechter
IV.28: © Raumlabor
IV.29: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/23/1e/9b/231e9b2ce436d3ba2545c8eebea44281.jpg>, geraadpleegd op 5 mei 2017
IV.30: © Jean-Léon Gérôme
IV.31: https://archnet.org/sites/10128/media_contents/95228, geraadpleegd op 5 mei 2017
IV.32: © Arend Jan Westerman via [http://amsterdamse-school.nl/objecten/gebouwen/badhuis-diamantbuurt-\(vm\)/](http://amsterdamse-school.nl/objecten/gebouwen/badhuis-diamantbuurt-(vm)/), geraadpleegd op 5 mei 2017
IV.33: © Siegfried Giedion
IV.40: © Bradley group showers
IV.44: © Filip Dujardin

SCENARIO 3

- IV.48-A: © Jos Ghysens
IV.48-B: <http://www.etwie.be/database/entry/aalst>, geraadpleegd op 21 mei 2017
IV.48-C: <http://www.etwie.be/nieuws/geweven-geklost-en-gesponnen>, geraadpleegd op 21 mei 2017
IV.49: © Bvaertrts
IV.51-A: © ORG
IV.51-B: © Christian Kieckens
IV.51-C: © ORG
IV.51-D: © ORG
IV.53: © Bas Bogaerts
IV.57: © Eva Le Roi
IV.58-B: © ORG
IV.59: © Artur Eranosian & Luca Beel
IV.60: <http://www.cyclo.org/en>, geraadpleegd op 15 april 2017
IV.62: <https://www.dekringwinkel.be/>, geraadpleegd op 15 april 2017
IV.64-A: © Liza Dikkerboom
IV.64-B: © Maarten Kools
IV.65: <http://www.afvalonline.nl/bericht?id=19761>, geraadpleegd op 2 juni 2017
IV.67: © Black Horse workshop
IV.68: © Dominique Wehrli
IV.70: © Rooffood

De behoeftes van de nieuwkomer verscherpen de blik op de stad, maar hij vormt slechts één van de vele transitpersonaliteiten die er zich ophouden. De stad is de plek waar niet alleen de migrant, maar ook de expat, de student, de verschoppeling en de zwerver een tijdelijk netwerk van voorzieningen opbouwen, en op hun beurt ook dynamiek veroorzaken. Zowel de dynamische als voorzienende karakteristieken zijn eigen aan het stedelijk weefsel en moeten in balans zijn. Dit is vandaag niet het geval. Deze scriptie onderzoekt hoe de notie van tijdelijkheid kan worden ingezet om het evenwicht te herstellen. Hoe is de transitruimte typologisch te benoemen en welke rol kunnen de architect en de stadsontwerper daarin spelen?